Kennis Zuid-Holland

Eindrapport
Armoede in Zuid-Holland

Dit onderzoek is een samenwerking tussen Panteia en de Provincie Zuid-Holland

Zomer 2026

provincie Zuid-Holland

Panteia
Research to Progress

Inhoudsopgave

Samenvatting 4

1. Inleiding 6
- 1.1 Aanleiding voor het onderzoek 6
- 1.2 Onderzoeksvragen 7
- 1.3 Methodologie 7

2. Literatuuranalyse 12
- 2.1 Sociaaleconomisch profiel armoede 12
- 2.2 Scheidslijnen tussen gemeenten 12
- 2.3 Gemeentelijk beleid en middelen 13
- 2.5 Verschillen in armoedebeleid 14

3. Armoede in cijfers 15
- 3.1 Hoe staat het met armoede in Zuid-Hollandse gemeenten? En wat zijn hierin de ontwikkelingen geweest sinds 2019? 15
- 3.2 Welke bevolkingsgroepen treft deze armoede? 19

4. Clusteranalyse 2025 22
- 4.1 Inleiding 22
- 4.2 Clusteranalyse met outliers 25
- 4.3 Clusterindeling zonder outliers 27
- 4.4 Vergelijking en overkoepelende duiding 29

5. Interviews (gecombineerde rondes) 30
- 5.1 Inleiding 30
- 5.2 Korte samenvatting 30
- 5.3 Armoedeproblematiek: ontwikkelingen en doelgroepen 30
- 5.4 Aard en doelen van gemeentelijk armoedebeleid 31
- 5.5 Preventief beleid en neveneffecten van armoede 32
- 5.6 Bereik en niet-gebruik van regelingen 33
- 5.7 Toegang en uitvoering 33
- 5.8 Financiële ondersteuning en beleidsruimte 34
- 5.9 Samenwerking en uitvoeringscapaciteit 34
- 5.10 Rol van provincie en Rijk 35
- 5.11 Clusterverschillen en beleidsfilosofie 35

6. Het ravijnjaar 2026/2028 36
- 6.1 Inleiding 36
- 6.2 Armoedebeleid blijft politiek belangrijk, maar financiële ruimte is niet vanzelfsprekend 36
- 6.3 Preventieve inzet is het meest kwetsbaar 36
- 6.4 Ravijnjaar kan de beweging naar integraal beleid vertragen 36
- 6.5 Verschillen tussen gemeenten 37
- 6.6 Betekenis van de Voorjaarsnota 2025 37
- 6.7 Conclusie 37

7. Beleidsanalyse 38

7.1 Inleiding 38
7.2 Cluster 1 (zonder outliers): rustige groep met beperkte problematiek 38
7.3 Cluster 2 (zonder outliers): verstedelijkte gemeenten met meer sociale kwetsbaarheid 39
7.4 Cluster 3 (zonder outliers): studentensteden Leiden en Delft 40
7.5 Cluster 4 (zonder outliers): vermogende randgemeenten met gezinsdruk 40
7.7 Outliers: Rotterdam, Den Haag en Wassenaar 41
7.8 Conclusie 41

8. Conclusie 42

Voor de komende jaren zijn drie aandachtspunten bepalend: 42

Bijlage A - Methodologische verantwoording cluster-analyse 43

A.1 Variabelen en databronnen 43
A.2 Principal component analyse (PCA) 43
A.3 Outlieranalyse en keuze voor het aantal clusters 44
A.4 Validiteitsmetrieken 45
A.5 Clusterprofielen: gemiddelde factorscores 45
A.6 Factorscores per gemeente 46

Bijlage B - Armoedecijfers per gemeente 48

Samenvatting

Armoede in Zuid-Holland is tussen 2019 en 2024 afgenomen. Er is nog steeds meer armoede dan in de rest van Nederland. In heel Nederland heeft 6,1% van de huishoudens te weinig inkomen om van te leven. In Zuid-Holland is dat 7,3%. Dat komt vooral door twee grote steden: Rotterdam en Den Haag. Daar is armoede sterk geconcentreerd. In Rotterdam krijgt 5,4% van de mensen een bijstandsuitkering. In Den Haag is dat 4,1%. Dat is meer dan twee keer zoveel als het landelijk gemiddelde.

Achter deze daling zit een zorgelijke ontwikkeling. Het aantal mensen dat kort in armoede leeft, is flink gedaald (van 3,9% naar 3,5%). Maar het aantal mensen dat al vier jaar of langer in armoede leeft, daalde veel minder (van 4,0% naar 3,8%).

Dit patroon zien we in bijna alle gemeenten in Zuid-Holland. Ook is het inkomenstekort groter geworden: mensen die arm zijn, missen nu gemiddeld meer geld dan vijf jaar geleden. Dit komt deels door een rekenkundig effect. Steunmaatregelen hielpen mensen met een klein tekort net boven de armoedegrens uit te komen. De mensen die overbleven, zitten daardoor relatief verder onder die grens.

Ook het soort mensen dat in armoede leeft, is veranderd. Vroeger waren mensen met een bijstandsuitkering de grootste groep. Nu is werk de belangrijkste inkomstenbron voor de meeste mensen in armoede. Ruim 21.000 huishoudens in Zuid-Holland hebben wel werk, maar verdienen daarmee te weinig om boven het sociaal minimum uit te komen. De groepen met het hoogste risico zijn: mensen die alleen wonen en nog geen AOW krijgen, eenoudergezinnen, huurders en huishoudens met een migratieachtergrond. Er komen ook nieuwe kwetsbare groepen bij: jonge zelfstandigen zonder financiele buffer, flexwerkers, en mensen die werken via de gig economy (bijvoorbeeld bezorgers die via een app werken). Deze groepen vallen buiten de klassieke regels voor bijstand. Daardoor zijn ze moeilijker te bereiken met hulp.

Uit een analyse blijkt dat gemeenten in Zuid-Holland sterk van elkaar verschillen. Rotterdam en Den Haag zijn twee uitzonderingen, door hun grote omvang. Ook Wassenaar heeft een uniek profiel. Daarnaast zijn er vier duidelijke groepen gemeenten.

De eerste groep bestaat uit landelijke gemeenten met weinig problemen. De tweede groep is meer verstedelijkt, met meer sociale kwetsbaarheid en de meeste druk op gezinnen. De derde groep bestaat uit de studentensteden Leiden en Delft. De vierde groep bestaat uit rijkere gemeenten aan de rand van de provincie. Deze gemeenten hebben gemiddeld een goed inkomen, maar toch meer problemen rond gezinnen en werk dan je zou verwachten. Welvaart en kwetsbaarheid gaan in deze groep dus niet vanzelf samen. Ook in rijkere gemeenten zijn er groepen huishoudens die structureel in een zwakke positie zitten.

Gemeenten pakken armoede op verschillende manieren aan. Dat komt niet alleen door de doelgroep. Het hangt ook af van de politieke kleur van het gemeentebestuur, de geschiedenis van de gemeente, en hoeveel geld en mensen er beschikbaar zijn. Gemeenten met een vergelijkbare situatie gebruiken toch verschillende inkomensgrenzen: tussen 110% en 130% van het sociaal minimum. Gemeenten die eerder flink hebben bezuinigd, of die zijn gestopt met samenwerken met andere gemeenten, hebben nu minder doelmatig armoedebeleid. Dat blijft zo, ook als de gemeente het financieel weer beter heeft. Na de gemeenteraadsverkiezingen van maart 2026 hebben veel gemeenten nieuwe bestuursafspraken gemaakt. Dit heeft directe gevolgen voor het beleid.

Ondanks de verschillen hebben gemeenten wel één probleem gemeen: de meeste proberen vooral de gevolgen van armoede te verzachten, niet de oorzaken aan te pakken. Onderzoek van het IPE (een onderzoeksinstituut) laat zien dat een huishouden tot €200 per maand meer of minder kan krijgen, puur omdat ze in een andere gemeente wonen. Dat is niet eerlijk. Toch zien we ook een verandering: steeds meer gemeenten willen inzetten op bestaanszekerheid, preventie en gelijke kansen. Maar in de praktijk blijven de meeste gemeenten vooral financiële regelingen gebruiken. Dat komt door een tekort aan capaciteit, en door onzekerheid over geld: het Ravijnjaar 2026 en een mogelijke nieuwe financiële tegenvaller in 2028 spelen hierbij een rol.

Het Ravijnjaar heeft tot nu toe niet geleid tot grote bezuinigingen op minimaregelingen. Maar het remt wel nieuw beleid. Preventieve en brede aanpakken zijn het kwetsbaarst als er weinig geld is. Dat komt doordat de resultaten van preventie niet direct zichtbaar zijn, en de voordelen vaak in andere sectoren terechtkomen. Zonder financiële zekerheid voor meerdere jaren dreigen gemeenten terug te vallen op de wettelijke basisregels. Dat is jammer, want juist preventief en breed beleid vraagt om langdurige investeringen.

Gemeenten geven daarnaast aan behoefte te hebben aan betere data: vergelijkbare cijfers over niet-gebruik en bereik van regelingen, eenduidige afbakening van doelgroepen, en meer inzicht in hoe rijksbeleid doorwerkt op lokale armoedecijfers.

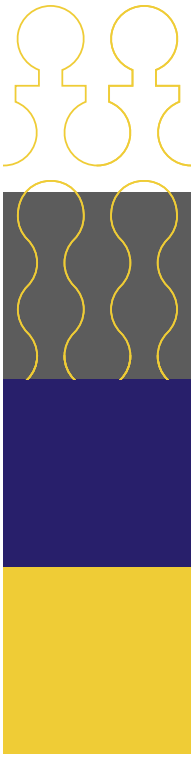

1. Inleiding

1.1 Aanleiding voor het onderzoek

In juli 2021 publiceerde Panteia in opdracht van de Provincie Zuid-Holland het rapport 'Impact corona op armoede in gemeenten in Zuid-Holland'.[1] Daarin werd onderzocht in hoeverre de coronapandemie gevolgen had voor de armoede- en schuldenproblematiek in de provincie Zuid-Holland, en welke financiële impact dit had op gemeentefinanciën. Hoewel aanvankelijk werd gevreesd voor een forse toename van armoede, bleek het effect – mede door landelijke steunmaatregelen zoals de NOW, Tozo en TVL – minder sterk dan verwacht. Het bijstandsvolume steeg licht, en het gebruik van minimaregelingen bleef in veel gemeenten stabiel of daalde zelfs. Gemeenten gaven aan vooral alert te zijn op 'verborgen armoede' en op na-ijlende effecten bij zelfstandig ondernemers, jongeren en flexwerkers.

Tegelijk werd al duidelijk dat de structurele uitdagingen rondom gemeentelijke financiën vooral in het sociaal domein niet opgelost waren. Het rapport sloot af met de aanbeveling om de situatie de komende jaren actief te blijven monitoren, met aandacht voor nieuwe groepen in financiële problemen en de veranderende gemeentelijke uitvoeringsruimte.

Om aan dit rapport opvolging te geven is Panteia gevraagd om een update en verbreding van het onderzoek uit te voeren, gericht op recente ontwikkelingen op het gebied van armoede in Zuid-Hollandse gemeenten.

Nieuwe financiële risico's

Sinds 2021 is het sociaaleconomisch landschap voor gemeenten ingrijpend veranderd. De nasleep van de pandemie werd overschaduwd door een nieuwe reeks aan financiële en beleidsmatige uitdagingen die de druk op gemeenten structureel hebben vergroot.

Drie ontwikkelingen zijn daarbij van wezenlijk belang:

Stijgende bestaans(on)zekerheid door inflatie
Na de coronapandemie werd Nederland geconfronteerd met prijsstijgingen, vooral in energie en levensonderhoud. Deze inflatiegolf trof niet alleen minima, maar ook werkenden met lage en middeninkomens. Het armoedecijfer neemt af sinds 2018. De intensiteit van armoede neemt daarentegen wel toe.[2] Ook zijn er signalen dat steeds meer werkenden in armoede terecht komen.[3]

Structurele druk op het sociaal domein
Gemeenten blijven kampen met structurele tekorten in het sociaal domein, met name bij de jeugdzorg. Ondanks extra middelen blijft de uitgavenontwikkeling moeilijk voorspelbaar en moeilijk beheersbaar. De extra armoede- en schuldenproblematiek versterkt deze druk. Zo leidt financiële stress tot verhoogd beroep op jeugdhulp, GGZ en Wmo, en worden preventieve taken (zoals vroegsignalering van schulden) bemoeilijkt door capaciteitsgebrek. De uitvoering komt onder druk te staan, zeker nu personeelstekorten in het sociaal domein oplopen.

Dreiging van het 'ravijnjaar' en financiële onzekerheid voor gemeenten
De tijdelijke extra bijdragen van het Rijk aan het Gemeentefonds lopen in 2026 grotendeels af – het zogenaamde "ravijnjaar". Volgens ramingen dreigden gemeenten in dat jaar een tekort van €2,4 miljard op te lopen. Veel gemeenten namen daarom bezuinigingen of lastenverhogingen op in hun meerjarenramingen. Hoewel de Voorjaarsnota 2025 voor tijdelijke verlichting zorgt, verschuift het probleem slechts naar 2028. Zuid-Hollandse gemeenten hebben mogelijk net als elders plannen gemaakt om reserves in te zetten, investeringen uit te stellen of voorbereidingen te treffen voor beperken van niet-essentiële voorzieningen, zoals bibliotheken of preventieve armoedeprojecten.

1 https://www.Zuid-Holland.nl/publish/pages/28350/rapport_corona_armoede_en_Zuid-Hollandse_gemeenten.pdf
2 https://www.cbs.nl/nl-nl/nieuws/2024/42/nieuwe-armoedemeting-540-duizend-mensen-arm-in-2023
3 https://www.cbs.nl/nl-nl/nieuws/2024/42/nieuwe-meetmethode-cbs-scp-en-nibud-brengt-armoede-scherper-in-beeld

Daarnaast blijven de grote verschillen in lokaal armoedebeleid bestaan. Uit rapporten van o.a. Divosa en de Commissie Sociaal Minimum blijkt dat het aanbod aan minimaregelingen, schuldhulp of preventie sterk varieert tussen gemeenten – afhankelijk van beleidskeuzes én financiële ruimte. Rijkere gemeenten kunnen ruimhartiger beleid voeren (zoals hogere inkomensgrenzen voor kindregelingen), terwijl armere gemeenten met een grotere doelgroep het beschikbare budget juist over meer mensen moeten verdelen.

Panteia heeft daarom de onderzoeksvragen uit het vorige onderzoek geüpdatet naar de huidige sociaal-economische situatie. Zie hiervoor de volgende paragraaf.

1.2 Onderzoeksvragen

1. Hoe staat het met armoede in Zuid-Hollandse gemeenten? En wat zijn hierin de ontwikkelingen geweest sinds 2020/2021?
2. Welke sociaaleconomische bevolkingsgroepen treft deze armoede?
3. Wat zijn de effecten van armoede op gemeentefinanciën, zowel aan de uitgaven- als de inkomstenkant?
4. Wat zijn de effecten van armoede op het sociaal domein van gemeenten, per gemeentelijk cluster?
5. Hoe verschillen de gemeenten wat betreft armoede en schuldhulpverlening-beleid en de middelen die ze daarvoor beschikbaar hebben?
6. Is er verschil in typen beleid tussen gemeenten die relatief meer budget reserveren voor armoedebeleid? Of leiden verschillende beleidskeuzes op het gebied van armoede juist tot andere keuzes in de begroting?
7. Welke rode draden zijn er per gemeentecluster op armoedebeleidsgebied?
8. Wat waren de financiële plannen van gemeenten als reactie op het Ravijnjaar 2026 voordat er een financiële injectie (Voorjaarsnota 2025) kwam? Valt dit samen met de gemeentelijke clustering?
9. Wat voor financiële plannen hebben gemeenten gemaakt om Ravijnjaar 2026 het hoofd te bieden?
10. Wat zijn ondersteuningsmaatregelen waar de provincie op kan sturen?

1.3 Methodologie

1.3.1 Literatuuranalyse

De literatuuranalyse richtte zich op recente publicaties over armoede, bestaanszekerheid, schuldhulpverlening, gemeentefinanciën en de druk op het sociaal domein. Daarbij is gebruikgemaakt van rapporten, beleidsadviezen, monitoren en onderzoeksrapporten van onder meer landelijke kennisinstellingen, overheidsorganisaties en brancheorganisaties. Ook hebben wij gebruik gemaakt van relevante beleidsdocumenten die gemeenten benoemd hebben.

De literatuur is gebruikt om de onderzoeksvragen aan te scherpen, relevante indicatoren te selecteren en hypothesen te formuleren over verschillen tussen gemeenten. Daarnaast bood de literatuur een referentiekader om interviewbevindingen en gemeentelijke beleidskeuzes te duiden.

1.3.2 Clusteranalyse

Hier beschrijven wij in het kort te methode waarop de clusteranalyse is uitgevoerd. Zie voor een uitgebreide beschrijving van de resultaten van de clusteranalyse Bijlage 1 verderop in het rapport.

Om inzicht te krijgen in de sociaaleconomische verschillen tussen gemeenten is gebruikgemaakt van een clusteranalyse om de patronen tussen gemeenten duidelijk te maken. Deze clusteranalyse bestaat uit Principal component analyse (PCA) om de optimale factoren te berekenen om de clusters mee in te delen en een k-means clusteranalyse om de clusters in te delen. In de analyse zijn vijftien indicatoren meegenomen die verschillende aspecten van de sociaaleconomische situatie beschrijven, zoals inkomen, arbeidsparticipatie, uitkeringen, vermogen en gezinssamenstelling.

Veel van deze indicatoren hangen met elkaar samen. Zo gaan hogere inkomens vaak samen met hogere arbeidsparticipatie en minder uitkeringen. Hierdoor overlappen de resultaten van veel variabelen met elkaar (ook wel bekend als ‘multicollineariteit’) waardoor het niet mogelijk is om deze variabelen samen mee te nemen zonder ze dubbel te tellen en dus onevenredig veel belangrijkheid toe te kennen in de analyse. Hierom is gebruik gemaakt van principal component analyses (PCA). Dit is een techniek die alle variabelen samenneemt in ‘componenten’ en per variabele een de facto ‘weging’ toekent.

Hiermee worden gewogen combinaties van variabelen gemaakt die samen een bepaald deel van de variantie in de data verklaren.

Om te bepalen hoeveel losse componenten het beste de variantie in de data weergeven wordt gekeken naar de 'eigenvalues' die laten zien hoeveel van de variantie in een dataset verklaard wordt door een component; gebruikelijk worden de componenten gebruikt waarvan de eigenvalues boven de 1 liggen. In deze dataset geldt dat voor 3 verschillende componenten. Deze componenten bestaan allen in verschillende maten uit de originele variabelen. Hoe verder de score van nul verschilt; hoe meer impact de variabele heeft op de score van een bepaald component; oftewel, hoe belangrijker de variabele is voor het indelen van de gemeenten volgens die component. Zie onder de componenten zoals deze gedefinieerd zijn voor deze studie.

Zie voor de uitgebreide verduidelijking van de meegenomen variabelen en de redenen voor inclusie Bijlage 1.

- Component 1 — Sociaaleconomische kwetsbaarheid (66,6% verklaarde variantie): hoge scores duiden op meer uitkeringen, huurwoningen, inwoners met migratieachtergrond en lagere arbeidsparticipatie.
- Component 2 — Welvaart en vermogenspositie (12,0%): hoge scores duiden op hogere inkomens, meer gemiddeld en mediaan vermogen.
- Component 3 — Gezins- en arbeidsmarktkwetsbaarheid (6,9%): hoge scores duiden op meer eenoudergezinnen en WW-uitkeringen.

De eerste component verklaart circa 66% van de totale variantie tussen gemeenten en representeert daarmee de dominante onderliggende dimensie in de dataset. Deze component kan worden geïnterpreteerd als de algemene sociaaleconomische kwetsbaarheid van gemeenten. Gemeenten met hoge scores op deze component kenmerken zich door lagere inkomens en arbeidsparticipatie, terwijl gemeenten met lage scores juist een hoger aandeel uitkeringen, huurwoningen en inwoners met een migratieachtergrond hebben. De componentanalyse groepeert deze variabelen op basis van hun sterke onderlinge samenhang, waardoor deze component kan worden opgevat als een continuüm van welvaart versus sociaaleconomische kwetsbaarheid.

De tweede component verklaart ongeveer 12% van de variantie en heeft betrekking op financiële draagkracht en vermogenspositie. Gemeenten die hoog scoren op deze component beschikken gemiddeld over meer vermogen en hogere inkomens uit zelfstandige arbeid. Deze component biedt daarmee aanvullende differentiatie binnen gemeenten die op de eerste component mogelijk vergelijkbaar scoren, maar verschillen in mate van vermogensopbouw en economische rijkdom.

De derde component verklaart circa 7% van de variantie en hangt samen met sociale en huishoudensgerelateerde kwetsbaarheid. Deze component wordt met name bepaald door indicatoren zoals het aandeel eenoudergezinnen en het aantal WW-uitkeringen. Gemeenten met hoge scores op deze component kennen relatief meer huishoudens in een kwetsbare positie. Hoewel deze component inhoudelijk relevant is, verklaart zij een relatief klein deel van de totale variantie, wat aangeeft dat verschillen in sociale kwetsbaarheid minder bepalend zijn voor de onderlinge verschillen tussen gemeenten dan de algemene sociaaleconomische positie.

De resulterende componentscores per gemeente zijn vervolgens gebruikt als input voor een k-means clusteranalyse. Als voorbehoud is eerst onderzocht welke gemeenten zich gedroegen als outliers per component. Hiermee kan bepaald worden of bepaalde gemeenten dusdanig ver van de gemiddelde clusterscore liggen dat zij daarmee een eigen cluster vormen, wat de toepasselijkheid van andere clusters vermindert. De outlier-clustergemeenten betreffen de gemeenten Rotterdam, Den Haag en Wassenaar.

Den Haag en Rotterdam verschillen dusdanig ver van de gemiddelde gemeente omdat zij voornamelijk op component 1: sociaaleconomische kwetsbaarheid dusdanig hoger scoren dan alle andere gemeenten. Wassenaar verschilt voornamelijk op component 1 en 2, er is zowel veel meer welvaart dan bij de andere onderzochte gemeenten als meer sociaaleconomische kwetsbaarheid.

Als resultaat van deze outlier-analyse hebben wij gekozen om zowel een clusteranalyse met de outliers te doen als een clusteranalyse zonder de outliers. Het tweede geval laat de verschillen tussen de gemeenten die wat dichter bij elkaar liggen beter zien.

Er zijn meerdere clusteroplossingen onderzocht met 3, 4 of 5 clusters, om te bepalen welk aantal clusters

het meest geschikt is om de verschillen tussen gemeenten weer te geven. Bij de beoordeling is gekeken naar zowel statistische criteria als de inhoudelijke interpretatie van wat de clustersamenstellingen betekenen. Hierbij is onder andere gekeken naar de stedelijkheid van de geclusterde gemeenten, de vergelijkbaarheid qua leeftijdsverdeling, sociaaleconomische achtergrond en woon-werk gerelateerde interpretaties.

Voor de clusteroplossing met outliers bleken de drie- en vierclusteroplossingen onvoldoende onderscheid te maken tussen gemeenten met verschillende sociaaleconomische profielen. In deze oplossingen werden gemeenten met duidelijk uiteenlopende kenmerken in hetzelfde cluster ingedeeld, waardoor relevante verschillen in bijvoorbeeld sociaaleconomische positie, vermogen en sociale kwetsbaarheid verloren gingen. Dit duidt op een te grove indeling, waarbij belangrijke nuances in de data niet worden meegenomen.
De vijfclusteroplossing biedt daarentegen een duidelijkere en meer gedifferentieerde structuur. De verschillen tussen clusters zijn substantieel en interpreteerbaar, zonder dat er sprake is van overmatige fragmentatie in zeer kleine of moeilijk te duiden groepen.

Daarnaast sluit de vijfclusteroplossing beter aan bij de resultaten van de voorafgaande componentanalyse en de outlieranalyse, waarin meerdere onderliggende dimensies zijn geïdentificeerd. Het extra cluster maakt het mogelijk om combinaties van deze dimensies beter te onderscheiden in de praktijk.

Op basis van deze combinatie van statistische differentiatie en inhoudelijke plausibiliteit is de keuze gemaakt om de vijfclusteroplossing als uitgangspunt te nemen voor de clusteroplossing inclusief outliers. Zie bijlage 1 voor de specifieke indeling van de clusters en hun componentscores.

Tabel 1 - Clusterindeling met outliers

Cluster 1 (n = 2)	Cluster 2 (n = 24)	Cluster 3 (n = 1)	Cluster 4 (n = 2)	Cluster 5 (n = 2)
Delft	Hendrik-Ido-Ambacht	Wassenaar	Rotterdam	Capelle aan den IJssel
Leiden	Waddinxveen		Den Haag	Schiedam
	Papendrecht			Nissewaard
	Hillegom			Zoetermeer
	Teylingen			Lansingerland
	Alphen aan den Rijn			Vlaardingen
	Gouda			Albrandswaard
	Leiderdorp			Maassluis
	Hoeksche Waard			Barendrecht
	Noordwijk			Pijnacker-Nootdorp
	Gorinchem			Oegstgeest
	Lisse			Ridderkerk
	Zoeterwoude			Zwijndrecht
	Alblasserdam			Rijswijk
	Midden-Delfland			Voorne aan Zee
	Sliedrecht			Krimpen aan den IJssel
	Katwijk			Voorschoten
	Bodegraven-Reeuwijk			Dordrecht
	Kaag en Braassem			Zuidplas
	Westland			Leidschendam-Voorburg
	Goeree-Overflakkee			
	Molenlanden			
	Nieuwkoop			
	Krimpenerwaard			
	Hardinxveld-Giessendam			

Uit deze indeling blijkt ook gelijk de behoefte aan een clusteranalyse zonder de outliers, aangezien er eigenlijk vier groepen ontstaan: studentensteden Delft en Leiden, G4-steden Den Haag en Rotterdam, Wassenaar en twee grote groepen gemeenten zonder duidelijke definiëring waarom zij geclusterd zijn.

Voor de clusteranalyse zonder outliers is gekozen voor een vierclusteroplossing omdat deze het beste paste volgens de hierboven beschreven criteria.

Dit leidt dan tot deze verdeling:

Tabel 2 - Clusterindeling zonder outliers

Cluster 1 (n = 18)	Cluster 2 (n = 17)	Cluster 3 (n = 2)	Cluster 4 (n = 8)
Teylingen	Capelle aan den IJssel	Leiden	Lansingerland
Alphen aan den Rijn	Schiedam	Delft	Albrandswaard
Leiderdorp	Nissewaard		Barendrecht
Hoeksche Waard	Zoetermeer		Pijnacker-Nootdorp
Noordwijk	Vlaardingen		Oegstgeest
Lisse	Maassluis		Voorschoten
Zoeterwoude	Ridderkerk		Zuidplas
Alblasserdam	Zwijndrecht		Hendrik-Ido-Ambacht
Midden-Delfland	Rijswijk		
Sliedrecht	Voorne aan Zee		
Katwijk	Krimpen aan den IJssel		
Bodegraven-Reeuwijk	Dordrecht		
Kaag en Braassem	Leidschendam-Voorburg		
Westland	Waddinxveen		
Goeree-Overflakkee	Papendrecht		
Molenlanden	Hillegom		
Nieuwkoop	Gouda		
Krimpenerwaard	Gorinchem		
Hardinxveld-Giessendam			

Deze clusters zijn gebruikt om de gemeenten te analyseren. Zie hoofdstuk 4 voor de resultaten hiervan.

1.3.3 Interviews

Als integraal onderdeel van het onderzoek zijn twee rondes met semigestructureerde interviews gehouden met gemeentelijke beleidsmedewerkers die betrokken zijn bij armoedebeleid, minimabeleid, schuldhulpverlening, bestaanszekerheid en/of het bredere sociaal domein.

De eerste ronde had als doel input te genereren voor de clusteranalyse (welke variabelen zijn relevant, waar moet de analyse op letten?) en uit te vragen hoe het staat met het armoedebeleid en -problematiek in de laatste vijf jaar, sinds het vorige onderzoek. Voor deze interviewronde hebben wij gesproken met drie gemeenten die in de vorige clusteranalyse in verschillende clusters verkeerden, een vertegenwoordiger van Divosa en de Provincie Zuid-Holland.

Voor deze gesprekken is een gespreksleidraad opgesteld (zie bijlage 3).

De tweede ronde interviews hadden tot doel om de clusteranalyse van gemeentes te duiden en beleidskeuzes van gemeenten te onderbouwen. Voor deze analyse hebben wij negen gemeenten gesproken die zoveel mogelijk verdeeld zijn over de verschillende clusters. Hierbij is een gespreksleidraad (zie bijlage 3) opgesteld waarbij de focus ligt op de typering van het armoedebeleid van een gemeente, welke beleidskeuzes zij maken, of de welvaart in een gemeente hier effect op heeft, onder welke doelgroepen zij het vaakst armoede zien, welke ontwikkelingen zij signaleren en welke uitvoeringsknelpunten zij ervaren.

De interviews zijn ingezet als verdiepende bron naast de analyse van CBS-data, gemeentelijke begrotingen, beleidsdocumenten en overige beschikbare bronnen. De kwalitatieve gesprekken geven inzicht in mechanismen die niet of slechts beperkt uit kwantitatieve databronnen zijn af te leiden, zoals verborgen armoede, niet-gebruik van regelingen, uitvoeringscapaciteit, politieke en financiële afwegingen, samenwerking tussen gemeentelijke domeinen en de rol van en samenwerking met niet-gouvernementele maatschappelijke partners.

Uitvoering en verwerking

De interviews zijn digitaal afgenomen via Microsoft Teams. Van de gesprekken zijn transcripties gemaakt, die vervolgens zijn gebruikt voor de kwalitatieve analyse. De transcripties zijn niet letterlijk als onderzoeksresultaat weergegeven, maar inhoudelijk geanalyseerd en samengevat. Daarbij is gelet op terugkerende patronen, verschillen tussen gemeenten en opvallende gemeente-specifieke voorbeelden.

De analyse is thematisch uitgevoerd. Eerst zijn per interview de belangrijkste uitspraken, beleidskeuzes en signalen samengevat. Vervolgens zijn deze bevindingen over de interviews heen vergeleken. Daarbij is gekeken naar overeenkomsten en verschillen tussen gemeenten op de belangrijkste analysethema's, zoals beleidsdoelen, doelgroepbereik, preventie, financiële ondersteuning, integrale samenwerking en uitvoeringsknelpunten.

Om de bevindingen bruikbaar te maken voor de rapportage zijn de uitkomsten geordend in vergelijkende formuleringen, bijvoorbeeld "één gemeente geeft aan…", "twee gemeenten benoemen…" of "alle geïnterviewde gemeenten signaleren…". Deze werkwijze voorkomt dat individuele uitspraken te zwaar worden geïnterpreteerd en maakt zichtbaar welke thema's breed gedeeld zijn en welke vooral in specifieke gemeentelijke contexten spelen.

Beperkingen

Bij de interpretatie van de interviewresultaten moet rekening worden gehouden met enkele beperkingen. Ten eerste gaat het om een beperkt aantal verdiepende gesprekken, waardoor de bevindingen niet zonder meer generaliseerbaar zijn naar alle Zuid-Hollandse gemeenten.

Ten tweede kunnen respondenten voornamelijk spreken vanuit hun eigen beleidsdomein en professionele ervaring, waardoor sommige neveneffecten van armoedeproblematiek op andere beleidsterreinen minder volledig in beeld kunnen zijn.

1.3.4 Beleidsanalyse

De beleidsanalyse richtte zich op gemeentelijke beleidsdocumenten, begrotingen, programma's en beschikbare informatie over minimaregelingen, schuldhulpverlening en armoedebeleid. Het doel was om inzicht te krijgen in de verschillende keuzes die gemeenten maken in beleidsdoelen, beleidsinstrumenten, inkomensgrenzen, doelgroepkeuzes, uitvoeringsmodellen en financiële prioritering.

De beleidsanalyse is uitgevoerd door te kijken naar de beleidsstukken van de 12 geïnterviewde gemeenten. Samen met de interviews presenteert dit een helder beeld van het armoedebeleid en de visie erachter per gemeente. Wij hebben zoveel mogelijk geprobeerd gemeentes uit alle clusters te spreken.

Voor de beleidsanalyse is gekeken naar documenten zoals armoedenota's, beleidskaders bestaanszekerheid, beleidsplannen schuldhulpverlening, gemeentelijke begrotingen, jaarstukken, minimaregelingen, websites van gemeenten en relevante raadsstukken. Waar mogelijk is de beleidsinformatie gekoppeld aan kwantitatieve gegevens over armoede, bijstand, schuldhulpverlening en gemeentelijke financiën. Ook zijn de rode draden van het beleid besproken met de geïnterviewde gemeenten. Op die manier kon worden onderzocht of gemeenten met vergelijkbare armoedeproblematiek vergelijkbaar beleid voeren, of dat beleidskeuzes juist sterk uiteenlopen.

De analyse is onder meer gebruikt om rode draden tussen gemeenten te identificeren. Daarbij is gekeken naar thema's die in meerdere gemeenten terugkomen, zoals het vergroten van bereik, het vereenvoudigen van regelingen, het versterken van preventie, het verbeteren van samenwerking tussen domeinen en het omgaan met financiële onzekerheid. Ook is gekeken naar afwijkende of opvallende beleidskeuzes die inzicht geven in de variatie binnen Zuid-Holland.

2. Literatuuranalyse

Het doel van de literatuuranalyse is het inbedden van het onderzoek in bestaande kennis, het selecteren van indicatoren en variabelen voor de uit te voeren analyses en het formuleren van focuspunten voor interviews met gemeenten en stakeholders.

Door opdrachtgever en stakeholders zijn verschillende bronnen aangedragen, aanvullend op de literatuur verzameld door Panteia.

Aandachtspunten zijn de bestaansonzekerheid in brede zin, de structurele druk op het sociale domein, en de financiële onzekerheid van het Ravijnjaar 2026 en de gevolgen daarvan voor inzet van gemeentelijke middelen.

2.1 Sociaaleconomisch profiel armoede

Het CBS laat zien dat armoede in Nederland sinds 2018 in omvang is afgenomen, maar in 2024 weer licht is gestegen naar 551 duizend mensen, oftewel 3,1 procent van de bevolking. Daarnaast leefden 1,1 miljoen mensen net boven de armoedegrens met een beperkte vermogensbuffer. [4]

Het sociaaleconomisch profiel van mensen die met armoede te maken hebben is sinds het voorgaande onderzoek in 2021 veranderd. Niet bijstand, maar werk is sinds 2022 de voornaamste inkomstenbron van de grootste groep mensen in armoede. Ook het aandeel van zelfstandigen in armoede is toegenomen: 3,9% van de huishoudens met vooral inkomen als zelfstandige heeft te maken met armoede.

De typen huishoudens die het meest met armoede te maken krijgen zijn alleenwonende mensen onder de AOW-gerechtigde leeftijd en eenoudergezinnen met uitsluitend minderjarige kinderen. Ook langdurige armoede treft vooral deze groepen, ongeveer 2 keer vaker dan het gemiddelde.[5] De totale bevolking in armoede bestaat voor 37 procent uit alleenwonenden onder de AOW-leeftijd.

In leeftijd is armoede vooral geconcentreerd onder jongvolwassenen, met een piek rond 25 jaar. De gemiddelde armoede neemt af bij hogere leeftijd, na de AOW-leeftijd is het armoedecijfer het laagst. Bijna-armoede komt wel vaker voor onder ouderen van boven de 80 jaar, het gaat dan om ouderen met een klein of geen aanvullend pensioen.

Het hoogste percentage armoede is te vinden in migrantenhuishoudens. Bijna 9 procent van de mensen in een huishouden waar de hoofdkostwinner buiten Nederland is geboren is arm. In Oekraïense migrantenhuishoudens was dit percentage het grootst.

Armoede gaat vaak samen met beperkte buffers en problematische schulden. Binnen de groep mensen in armoede met problematische schulden is een toename te zien onder werkende zelfstandigen, zowel zzp'ers als zmp'ers.

Naast de omvang is ook de intensiteit van armoede van belang. Het inkomenstekort van de arme bevolking is toegenomen tussen 2018 en 2024.[6] Dit is vooral een gevolg van steunmaatregelen die mensen met een klein inkomenstekort uit de armoede hebben geholpen. Het grootste gemiddelde tekort is onder werkende zelfstandigen in armoede, deze huishoudens hebben een inkomen gemiddeld 30% onder de armoedegrens. Wel hebben deze huishoudens gemiddeld een grotere vermogensbuffer dan bijvoorbeeld bijstandsontvangers.

2.2 Scheidslijnen tussen gemeenten

Het CBS-rapport meldt ook een ongelijke verdeling van armoede in ruimtelijk opzicht. De Provincie Zuid-Holland heeft zelf een nauwkeurig beeld geschetst van de sociale verschillen tussen gemeenten in de provincie in het rapport *Sociale verschillen in Zuid-Holland*. Armoede en schuldenproblematiek zijn vooral geconcentreerd in de grootstedelijke omgeving, in dit geval vooral in de zuidvleugel van Zuid-Holland.

4 CBS *Leven in Armoede 2025*, p. 18

5 CBS *Leven in Armoede 2025*, p. 28

6 CBS *Leven in Armoede 2025*, p. 42

Ook gezondheid en levensverwachting zijn in deze gebieden lager. De verschillen tussen gebieden nemen met name toe door waardestijging van koopwoningen, hierdoor groeit het verschil in vermogen tussen huizenbezitters en huurders.

Zuid-Holland scoort slechter dan het landelijk gemiddelde voor arme bevolking en kent grote interne sociale verschillen. Er is sprake van een splitsing in de provincie, waardoor gemiddelden geen goed beeld geven van de werkelijke situatie voor alle losse gemeenten in de Provincie. De Provincie heeft daarbij ook aandacht voor 'brede welvaart', gemeten voorbij alleen inkomen en vermogen.[7] Bepaalde groepen en gebieden blijven vaker achter wat betreft kansen en ontwikkelingen, zoals participatie in onderwijs en de arbeidsmarkt. De situatie op de woningmarkt en energielasten versterken deze verschillen. Factoren als levensverwachting, overgewicht en eenzaamheid zijn onderdeel van het bredewelvaartsperspectief. De verschillen tussen gemeenten in levensverwachting en gezondheid zijn toegenomen sinds 10 jaar geleden. Eenzaamheid neemt overal toe.

Veel trends in gebieden blijven in stand door selectieve migratie: kansrijke jongeren trekken naar universiteitssteden, welvarenden op zoek naar een koopwoning kunnen naar rijke randgemeenten, jonge gezinnen trekken naar nieuwe bouwgemeenten. Sociaaleconomische verschillen tussen gemeenten worden zo behouden en bestendigd.[8]

De literatuur laat zien dat de scheidslijnen waarop gemeenten onderling verschillen vaker terugkeren: hun sociaaleconomische positie, hun economische draagkracht en vermogensbasis, en de mate van sociale kwetsbaarheid.

2.3 Gemeentelijk beleid en middelen

De Raad voor het Openbaar Bestuur heeft in zijn advies eerder de disbalans benadrukt die bestaat tussen taken, bevoegdheden en middelen van gemeenten.

In 2015 zijn taken en begrotingsverantwoordelijkheid voor jeugdzorg en WMO overgedragen naar de gemeenten. Enerzijds bleek dat de efficiëntie van de uitvoering niet toenam zoals verwacht werd. Anderzijds behield de Rijksoverheid ook invloed op de uitvoering en tarieven, en legde regionale samenwerking op. Het financiële risico blijft bij de gemeente, terwijl de Rijksoverheid de financiële ruimte voor een gemeente bepaald. Er zit hierin een machtsdisbalans: gemeenten willen vaak meer doen voor hun burgers, maar kunnen door overheidsafhankelijke gelden dit niet altijd uitvoeren. Voor burgers is het niet logisch als beleidsuitkomsten in het sociaal domein afhankelijk zijn van de plek waar je woont.[9]

Lokale verschillen leiden ertoe dat gemeenten met meer armoede de lasten van de Wmo zwaarder voelen, en rijkere gemeenten profiteren van vermogende inwoners. Beleid om meer kapitaalkrachtige bewoners aan te trekken ten koste van andere gemeenten (het bouwen van dure woningen) is lonend voor de gemeentebegroting. De Provincie signaleert dat gemeenten vaker territoriaal zijn gaan denken, terwijl de uitdagingen het gemeenteniveau ontstijgen.[10]

De zorgen over de wanverhouding tussen middelen en taken worden sterker naarmate de korting op het gemeentefonds dichterbij komt. Het Ravijnjaar lijkt minder diep dan eerder gedacht, maar verlichtingen vanuit het Rijk zijn niet structureel en kosten blijven oplopen.[11] De verwachting bestaat bij het Rijk dat de Hervormingsagenda Jeugd leidt tot besparingen voor gemeenten. De uitgaven voor de jeugdzorg bleken in de mid-term review door Commissie Van Ark (januari 2025) echter fors hoger dan geraamd in de hervormingsagenda. Deze tekorten over 2023 en 2024 zijn na advies van de Commissie voor de helft gecompenseerd door de Rijksoverheid in de Rijksbegroting 2026.

De VNG benadrukt in de *Stand van de Uitvoering Gemeenten 2025* dat de financiële druk op gemeenten direct doorwerkt in de uitvoeringspraktijk.

7 Provincie Zuid-Holland *Agenda Brede Welvaart 2026-2030*; Het PON & Telos *Brede Welvaartfoto Zuid-Holland*

8 Provincie Zuid-Holland *Sociale verschillen in Zuid-Holland*, p.5, p. 47.

9 Raad Voor Het Openbaar Bestuur *Afrekenen met Disbalans*, 2025, p. 25

10 Provincie Zuid-Holland *Sociale verschillen in Zuid-Holland*, p.49

11 BDO-Benchmark Nederlandse Gemeenten 2026

Gemeenten hebben behoefte aan structureel voldoende en vrij inzetbare middelen, terwijl tijdelijke, geoormerkte financieringsstromen zoals SPUK's de ruimte voor integraal en duurzaam beleid beperken. Voor uitgaven die via zulke specifieke uitkeringen worden gefinancierd is de gemeentelijke beleids- en begrotingsvrijheid beperkt. De tijdelijkheid en oormerking van deze middelen dwingen gemeenten bovendien vaker tot kortetermijnoplossingen waardoor het moeilijker wordt om duurzame en samenhangende voorzieningen op te bouwen voor inwoners in kwetsbare posities. De inrichting en continuïteit van gemeentelijke regelingen hangt daarmee af van de mate waarin middelen structureel, vrij besteedbaar en bestuurlijk voorspelbaar zijn.[12]

Uit diverse beleidsevaluaties en rapporten blijkt dat gemeentelijk armoedebeleid daardoor structureel gericht is op het verzachten van gevolgen in plaats van het wegnemen van oorzaken, mede omdat inkomensbeleid een rijksbevoegdheid blijft.

In Zuid-Holland verwachtte in 2025 meer dan driekwart van de gemeenten een negatieve meerjarenraming, 84% voerde in 2025 en verder bezuinigingen door. Deze bezuinigingen raken vooral de bedrijfsvoering en het sociaal domein.[13]

Een bijkomende factor die de beleidsrespons op de financiële druk vertraagt, is de timing van de gemeenteraadsverkiezingen van maart 2026. Veel gemeenten hebben bewust gewacht met het nemen van ingrijpende bezuinigingsbeslissingen tot na de verkiezingen, waardoor feitelijke beleidsreacties op het moment van dit onderzoek nog grotendeels in voorbereiding zijn.

2.5 Verschillen in armoedebeleid

Gemeentelijk armoedebeleid bestaat vaak uit vele losse regelingen. Opgeteld kunnen de uitkomsten tussen gemeenten flink verschillen. In de vergelijking gemaakt door het IPE in 2025 kon een huishouden tot €200 per maand meer of minder ontvangen afhankelijk van de woonplaats. De versnippering van lokale regelingen maakt het daarnaast ingewikkeld voor inwoners om het overzicht te behouden, niet-gebruik van regelingen is een onwenselijk gevolg. Niet-gebruik van gemeentelijke regelingen varieert sterk tussen gemeenten, waarbij niet-gebruik in grote steden naar schatting lager ligt.[14] Het Nibud komt in haar recente onderzoek naar gemeentelijke minimabeleid tot dezelfde conclusie, maar merkt ook op dat er grote verschillen zijn tussen verschillende soorten regelingen.[15]

Veel regelingen hebben een alles-of-niets-karakter, waar het overschrijden van de inkomensgrens een armoedeval tot gevolg heeft.

12 VNG, *Stand van de Uitvoering Gemeenten 2025*, 2025

13 Provincie Zuid-Holland, *Jaarverslag Financieel Toezicht 2024-2025*, 2025

14 Instituut voor Publieke Economie, *Eerlijker en eenvoudiger armoedebeleid*, 2025, pp. 18-19

15 Nibud, *Verkenning gemeentelijk minimabeleid*, 2026.

3. Armoede in cijfers

3.1 Hoe staat het met armoede in Zuid-Hollandse gemeenten? En wat zijn hierin de ontwikkelingen geweest sinds 2019?

In de provincie Zuid-Holland is, net als in heel Nederland, de armoede afgenomen tussen 2019 en 2024. Tabel 2 toont het percentage van alle huishoudens dat een inkomen heeft tot 101% van het sociaal minimum[16]. Waar dit in 2019 gold voor 7,9%[17] van de huishoudens in Zuid-Holland, was dat in 2024 nog 7,3%.

Tabel 3 - Aandeel huishoudens met een inkomen onder 101% van sociaal minimum, per jaar, Nederland en Zuid-Holland

Jaar	2019	2020	2021	2022	2023	2024
Nederland	**6,8%**	**6,8%**	**6,5%**	**6,3%**	**6,3%**	**6,1%**
waarvan langdurig (4 jaar of langer)	3,2%	3,3%	3,2%	3,2%	3,2%	3%
waarvan niet langdurig (1-3 jaar)	3,6%	3,5%	3,3%	3,1%	3,1%	3,1%
Zuid-Holland	**7,9%**	**7,9%**	**7,6%**	**7,4%**	**7,4%**	**7,3%**
waarvan langdurig (4 jaar of langer)	4%	4,1%	4%	4%	3,9%	3,8%
waarvan niet langdurig (1-3 jaar)	3,9%	3,8%	3,6%	3,4%	3,5%	3,5%

Bron: CBS Statline, bewerking Panteia

Deze percentages liggen in Zuid-Holland iets hoger dan in heel Nederland. Er zijn echter grote verschillen tussen gemeenten in Zuid-Holland, zowel in de hoogte van het percentage als in de ontwikkelingen tussen 2019 en 2024. Er zijn gemeenten waar het aandeel huishoudens onder het sociaal minimum sterker daalt dan in Zuid-Holland als geheel, maar ook gemeenten waar deze groep zelfs iets groter is geworden, zoals Albrandswaard en Wassenaar. Een tabel met cijfers voor alle gemeenten is opgenomen in bijlage 2.

Het CBS rapporteert ook hoeveel van deze personen langdurig (vier jaar op rij of langer) onder het sociaal minimum leefden. In deze groep zien we een minder sterke afname dan onder huishoudens die korter onder het sociaal minimum leven. Dit kan erop duiden dat als mensen eenmaal langdurig in armoede verkeren, het lastiger is om daar weer uit te komen. Dit geldt voor alle Zuid-Hollandse gemeenten op een enkele positieve uitzondering (bijv. Schiedam, Voorschoten) na, en komt overeen met het beeld uit de literatuuranalyse.

Een analyse op basis van de nieuwe armoedegrens (zie kader) nuanceert dit beeld overigens. Volgens deze nieuwe definitie is het percentage personen in armoede in Zuid-Holland veel sterker afgenomen: van 7,4% in 2019 naar 3,8% in 2024. Bovendien zit deze afname wél grotendeels in de groep die minimaal drie jaar in armoede leefde. In 2020 vormde deze groep nog bijna de helft van de armen in Zuid-Holland, en in 2024 nog ca. een kwart. Dit kan een gevolg zijn van gerichte maatregelen die in deze periode zijn genomen om specifieke huishoudkosten, zoals energielasten, in te dammen. Daardoor konden meer mensen die nog steeds een inkomen onder het sociaal minimum hadden, wellicht toch net rondkomen.

16 Zie kader: Definities van armoede.

17 Dit cijfer wijkt iets af van het cijfer in de rapportage uit 2021. Op dat moment waren cijfers over 2019 nog voorlopig, inmiddels zijn deze definitief vastgesteld. Op dit moment geldt hetzelfde voor cijfers over 2024.

Definities van armoede

Er zijn vele verschillende manieren waarop armoede gedefinieerd kan worden. In een poging om tot een meer eenduidige en realistische definitie te komen, hebben CBS, Nibud en SCP in 2024 gezamenlijk een nieuwe methode ontwikkeld om armoede te meten. Belangrijke verschillen met eerdere methodes zijn dat er nu ook rekening wordt gehouden met daadwerkelijke kosten van huishoudens, en met de aanwezigheid van een vermogensbuffer. Hier en daar presenteren wij in dit rapport ook cijfers volgens deze nieuwe meetmethode, als context of nuancering bij andere cijfers.

Voor de grote lijn kiezen wij er echter voor om, net als in ons onderzoek in 2021, te rapporteren hoeveel huishoudens een inkomen onder (een bepaald percentage van) het sociaal minimum hebben. Dat cijfer verwerken wij ook in onze clusteranalyse. Dit maakt een directere vergelijking met het eerdere onderzoek mogelijk, maar sluit ook beter aan bij de praktijk van gemeentelijke minimaregelingen waarvoor inkomensgrenzen doorgaans ook geformuleerd worden als percentage van het sociaal minimum.

Doordat de nieuwe armoedegrens naar daadwerkelijke vaste lasten van huishoudens kijkt, kan het voorkomen dat iemand met een inkomen boven het sociaal minimum alsnog als arm geldt wanneer diegene hoge lasten heeft. Aan de andere kant worden huishoudens met een inkomen onder het sociaal minimum maar voldoende vermogensbuffer om dat inkomen voor een jaar aan te vullen, dan weer niet als arm geclassificeerd. Al met al zorgt dit ervoor dat uitkomsten sterk kunnen verschillen afhankelijk van de gehanteerde definitie. Daarom kiezen wij ervoor om één maatstaf (het sociaal minimum) als hoofdlijn aan te houden in dit rapport. Waar cijfers toch op een andere definitie zijn gebaseerd, is dit duidelijk aangegeven.

Aandachtsgroep

Naast de groep die leeft van een inkomen onder het sociaal minimum, moet er ook aandacht zijn voor personen die daar net boven zitten. Dit zijn mensen die weliswaar niet in armoede leven, maar daar al bij een kleine tegenslag in terecht kunnen komen. In de rapportage over armoede in Zuid-Holland uit 2021 werd deze 'aandachtsgroep' gedefinieerd als mensen met een inkomen tussen 101% en 130% van het sociaal minimum.

Ook als hun situatie niet verslechtert, is deze groep bovendien relevant voor het huidige onderzoek omdat zij in veel gevallen nu al in aanmerking komen voor gemeentelijke minimaregelingen. De gehanteerde inkomensgrenzen verschillen per gemeente en per regeling, maar 110%, 120% of zelfs 130% van het sociaal minimum zijn veel voorkomende grenzen. Dat betekent dat tenminste een deel van deze groep ook ondersteuning zal ontvangen van hun gemeente.

Tabel 4 - Aandeel huishoudens met een inkomen tussen 101% en 130% van sociaal minimum, per jaar, Nederland en Zuid-Holland

Jaar	2019	2020	2021	2022	2023	2024
Nederland	8,8%	8,8%	8,4%	8,1%	8,2%	8,1%
Zuid-Holland	9,1%	9%	8,6%	8,3%	8,4%	8,2%

Bron: CBS Statline

Tabel 4 laat zien dat deze groep huishoudens iets groter is dan de groep die onder het sociaal minimum leeft. Ook hier is sinds 2019 een lichte daling te zien, wat betekent dat meer huishoudens sindsdien een inkomen hebben dat boven 130% van het sociaal minimum ligt.

De relatieve grootte van deze groep in Zuid-Holland ligt meer in lijn met wat we zien in Nederland als geheel, al zijn er ook hier wel duidelijke verschillen tussen de gemeenten in Zuid-Holland.

Werkende armen

Het aandeel werkenden met een inkomen onder het sociaal minimum nam na 2019 af, maar daarna weer toe waardoor het in 2024 weer op hetzelfde niveau was als in 2019: 2% van de huishoudens in Zuid-Holland met werk[18] als voornaamste inkomstenbron had toen een inkomen onder het sociaal minimum.

Dit aandeel is lager dan in huishoudens waar werk niet de voornaamste inkomstenbron is. Desalniettemin gaat het om ruim 21.000 huishoudens in Zuid-Holland die wel werken maar daarmee geen inkomen boven het sociaal minimum kunnen bereiken. Dit geldt vooral voor slechter verdienende banen, zoals de zorgsector en banen in de gig economy.

Verder valt op dat ook dit percentage ongelijk verdeeld is tussen gemeenten, met uitschieters in Den Haag (3,2% in 2024) en Rotterdam (2,8%) maar opvallend genoeg ook Wassenaar (2,5%). In absolute aantallen woonde ruim de helft van deze huishoudens in Den Haag (5.400 in 2024) of Rotterdam (5.600). Cijfers over alle Zuid-Hollandse gemeenten zijn opgenomen in bijlage 2.

De groep werkenden met een inkomen tot 130% van het sociaal minimum is procentueel wel kleiner geworden tussen 2019 en 2024. In combinatie met de groep onder 101% waren er in 2024 echter nog steeds 49.100 huishoudens in Zuid-Holland die ondanks een inkomen uit werk niet boven 130% van het sociaal minimum uit kwamen. Ook van deze totale groep woonde bijna de helft in Rotterdam of Den Haag.

Mediaan vermogen

Naast inkomen is ook het vermogen van huishoudens relevant. Een vermogensbuffer stelt huishoudens in staat een (tijdelijke) terugval in inkomen te overbruggen. Daarnaast geldt naast een inkomensgrens soms een vermogensgrens voor gemeentelijke minimaregelingen, net als voor de algemene bijstandsuitkering. Hierin wordt vaak – net als in de landelijke participatiewet – onderscheid gemaakt tussen overwaarde van een woning en vermogen waar men direct over kan beschikken.

In CBS-cijfers over mediaan vermogen is dit onderscheid echter helaas niet te maken. Overwaarde uit een woning wordt in onderstaande cijfers op dezelfde manier meegeteld als ander vermogen.

Over het algemeen is het mediane vermogen van huishoudens sterk toegenomen in de periode 2019-2024, zoals te zien is in Tabel 4. Zoals ook al opgemerkt in de literatuuranalyse, is de belangrijkste drijvende kracht hierachter de eigen woning. Het CBS becijferde dat deze in 2022 gemiddeld 62% van de bezittingen van een huishouden vormde.[19] De sterke stijging van woningwaardes tussen 2019 en 2022 was dan ook een belangrijke factor in de stijging van vermogens in die periode, aldus het CBS.

Dit zien we terug als we het mediane vermogen in heel Zuid-Holland vergelijken met dat in Rotterdam en Den Haag. In heel Zuid-Holland was in 2024 zo'n 48% van de woningen een huurwoning, tegen 43% in heel Nederland.

Het provinciale gemiddelde wordt echter sterk omhoog getrokken door Rotterdam, waar 65% van de woningen een huurwoning is, en Den Haag waar dit 58% is. Het lage aantal huizenbezitters zorgt in de grote steden voor een mediaan vermogen dat juist ver onder het provinciegemiddelde ligt.

Ter vergelijking: in de gemeente Oegstgeest die met 28% één van de laagste percentages huurwoningen heeft, was het mediane vermogen per huishouden in 2024 met ruim €375.000 het hoogst van de provincie. Een tabel met mediane vermogens van huishoudens voor alle Zuid-Hollandse gemeenten is te vinden in bijlage 2.

18 Dit kan gaan om een inkomen uit loondienst of als zelfstandige.

19 Vermogen van huishoudens - Materiële welvaart in Nederland 2024 | CBS

Tabel 5 - Mediaan vermogen van huishoudens (in duizenden euro's) per jaar, Nederland en Zuid-Holland en grote steden

Jaar	2019	2020	2021	2022	2023	2024
Nederland	**52,4**	**65,3**	**88,4**	**135,3**	**134,6**	**135,5**
Zuid-Holland	35,6	46,8	66,1	100,4	95,2	94,2
Rotterdam	6	7,5	10,5	11,9	11,5	12,7
Den Haag	13,5	16,8	22,5	24,8	23,1	24,1

Bron: CBS Statline, bewerking Panteia

Bijstandsuitkeringen

Het relatieve aantal bijstandsuitkeringen is in heel Nederland en in Zuid-Holland gedaald tussen 2019 en 2024. Wel ligt ook dit percentage hoger in Zuid-Holland dan in heel Nederland. De hoogste aantallen zijn te vinden in de grote steden Rotterdam (5,4% in 2024) en Den Haag (4,1%), gevolgd door Vlaardingen (3,1%), Dordrecht (3,0%), Capelle aan den IJssel (2,9%) en Schiedam (2,9%). Deze gemeenten laten in procentpunten dan ook de grootste daling zien tussen 2019 en 2024. Een volledig overzicht van alle gemeenten is opgenomen in bijlage 2.

Tabel 6 - Aantal bijstandsuitkeringen als percentage van totale bevolking, per jaar, Nederland en Zuid-Holland en grote steden

Jaar	2019	2020	2021	2022	2023	2024	2025
Nederland	**2,4%**	**2,3%**	**2,4%**	**2,3%**	**2,2%**	**2,2%**	**2,2%**
Zuid-Holland	3,0%	2,9%	3,0%	2,9%	2,8%	2,8%	2,8%
Rotterdam	5,9%	5,6%	6,0%	5,7%	5,5%	5,4%	5,3%
Den Haag	4,8%	4,6%	4,7%	4,4%	4,2%	4,1%	4,1%

Bron: CBS Statline, bewerking Panteia

De arbeidsparticipatie is in Zuid-Holland, net als in heel Nederland, toegenomen tussen 2019 en 2025 terwijl het werkloosheidspercentage is afgenomen, ook al is hier een kleine stijging zichtbaar vanaf 2022. In beide gevallen was in 2020 een kleine verslechtering te zien maar herstelde die in 2021 alweer.

Tabel 7 - Netto arbeidsparticipatie per jaar, Nederland en Zuid-Holland

Jaar	2019	2020	2021	2022	2023	2024	2025
Nederland	70%	69,6%	70,4%	72,2%	73,1%	73,2%	73,2%
Zuid-Holland	69,3%	68,7%	69,4%	71,3%	72,6%	72,4%	72,3%

Bron: CBS Statline, bewerking Panteia

Tabel 8 - Werkloosheidspercentage per jaar, Nederland en Zuid-Holland

Jaar	2019	2020	2021	2022	2023	2024	2025
Nederland	4,4%	4,9%	4,2%	3,5%	3,6%	3,7%	3,9%
Zuid-Holland	5%	5,3%	4,9%	3,9%	3,9%	4%	4,5%

Bron: CBS Statline, bewerking Panteia

Hoe is het de clusters uit het vorige onderzoek vergaan?
Wanneer we terugkijken naar de gemeentelijke clustering uit het eerdere onderzoek, is het zeker niet altijd zo dat gemeenten uit hetzelfde cluster zich sindsdien ook in dezelfde richting hebben ontwikkeld.[20]

De gemeenten Rotterdam, Den Haag en Schiedam vormden in 2021 het cluster met de ergste armoedeproblematiek. Alle drie laten zij sindsdien een forse afname zien in de omvang van zowel de groep onder het sociaal minimum als de aandachtsgroep. De groep die *langdurig* onder het sociaal minimum zit wordt daarentegen niet kleiner in Rotterdam en Den Haag, net als overigens in bijna alle andere Zuid-Hollandse gemeenten. Schiedam laat als één van de weinige gemeenten ook een duidelijke afname van deze groep zien.

Ook in het cluster met iets kleinere steden en plaatsen die dicht tegen Den Haag aan liggen (Delft, Gouda, Leiden, Leidschendam-Voorburg en Rijswijk) hebben gemeenten zich sindsdien in dezelfde richting ontwikkeld. Dit cluster werd destijds net als de grote steden gekenmerkt door een relatief hoge pre-corona armoedeproblematiek, en alle gemeenten laten sindsdien een verbetering zien.

Dit geldt echter niet voor het andere cluster met hoge pre-corona armoedeproblematiek. In sommige van deze gemeenten daalt de armoede duidelijk, zoals Capelle aan den IJssel en Zoetermeer, maar in Ridderkerk stijgt deze juist licht.

De overige vier clusters, waar de armoedeproblematiek pre-corona minder duidelijk aanwezig was, laten eveneens geen homogene ontwikkeling zien. Mogelijk hangt dit samen met het feit dat betere gemiddelden destijds ook al grotere interne verschillen verhulden tussen groepen bewoners die dan ook op verschillende manieren geraakt zijn door de ontwikkelingen sindsdien.

3.2 Welke bevolkingsgroepen treft deze armoede?

Figuur 1 toont het aandeel huishoudens dat onder 101% van het sociaal minimum leeft voor verschillende soorten huishoudens. Voor bijna alle groepen geldt dat het aandeel arme huishoudens in Zuid-Holland iets hoger ligt dan in heel Nederland.

Wat samenstelling betreft hebben eenpersoonshuishoudens en eenoudergezinnen relatief vaak een laag inkomen. In heel Nederland komen inkomens onder het sociaal minimum vaker voor bij huishoudens waar de hoofdkostwinner jong is, maar in Zuid-Holland komen ook bij oudere kostwinners lage inkomens voor.

Niet geheel verrassend vallen huishoudens met een uitkering als voornaamste inkomstenbron vaak onder het sociaal minimum. Uitschieter zijn de uitkeringen uit sociale voorzieningen (m.n. bijstand) waarbij meer dan de helft van de ontvangers minder dan het sociaal minimum te besteden heeft. Tegelijkertijd moet worden opgemerkt dat het CPB in 2025 becijferde dat de *intensiteit* van armoede in deze groep relatief laag is.[21] Dit betekent dat deze mensen weliswaar onder de (nieuwe) armoedegrens vallen, maar niet ver daaronder. Onder werkenden in loondienst en zelfstandigen komt armoede relatief minder voor, maar uit hetzelfde CPB-onderzoek bleek dat werkenden die wél arm zijn vaak een groter inkomenstekort hebben. Het CPB schrijft dit onder andere toe aan het werken in deeltijd of als zelfstandige tegen een laag uurtarief, waardoor deze groepen minder meeprofiteren van de verhoging van het minimumloon, en aan het relatief hoge niet-gebruik van toeslagen door werkenden.

Tot slot zien we dat een inkomen onder het sociaal minimum nauwelijks voorkomt onder huizenbezitters, maar des te vaker onder huurders, zeker degenen die huurtoeslag ontvangen.

20 Dit heeft er ook mee te maken dat de clusters destijds, naast kenmerken van armoedeproblematiek, ook waren bepaald op basis van corona-specifieke variabelen zoals het gebruik van verschillende steunmaatregelen.

21 De armoede-intensiteit: een raming van de diepte van armoede | CPB Website

Figuur 1 - Percentage huishoudens met een inkomen tot 101% van het sociaal minimum voor verschillende soorten huishoudens, Nederland en Zuid-Holland, 2024

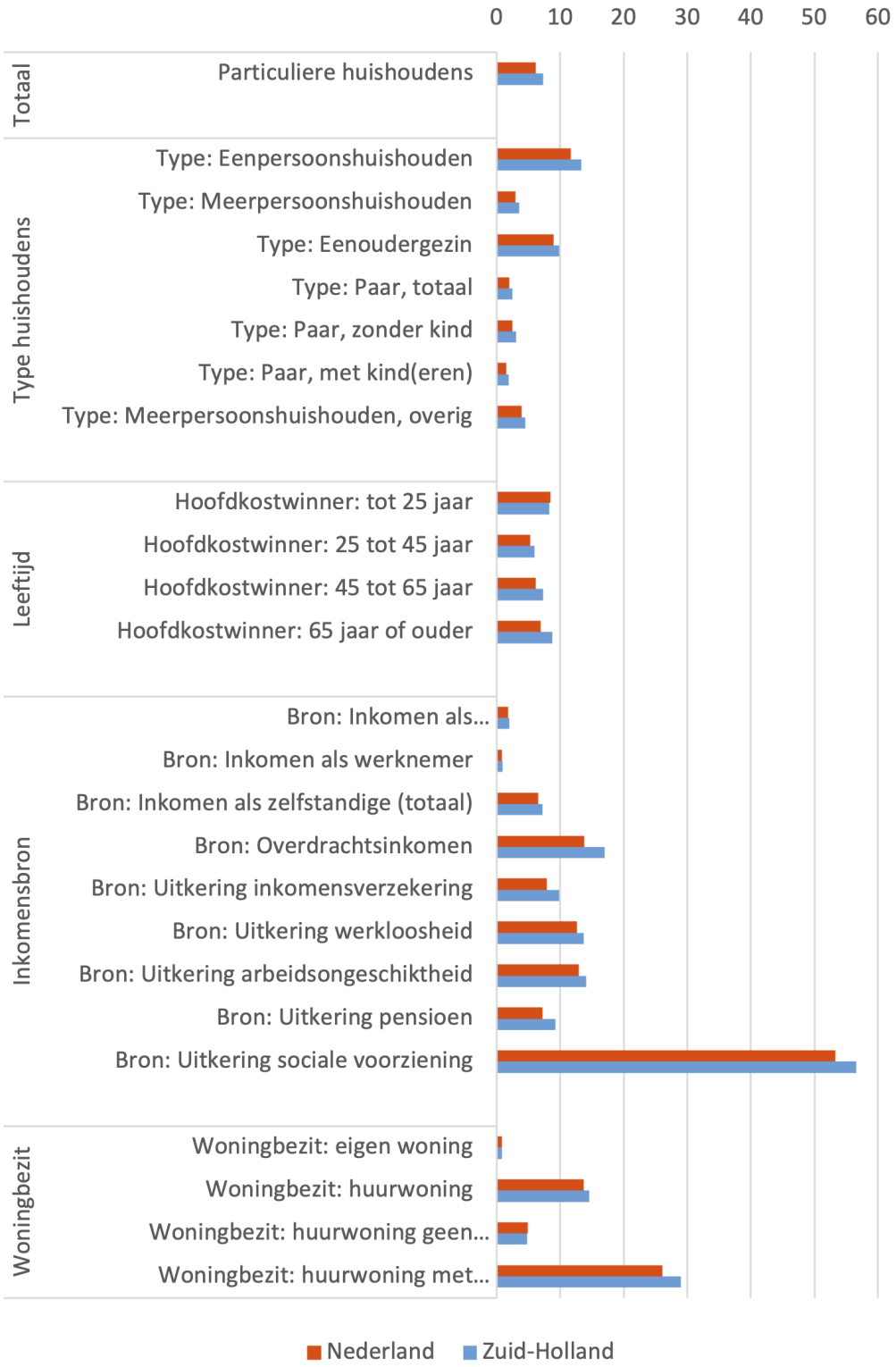

Bron: CBS Statline

In de groep met een inkomen tussen 101% en 130% van het sociaal minimum zien we een vergelijkbaar beeld. Bij elkaar opgeteld betekent dit bijvoorbeeld dat bijna een kwart van de eenoudergezinnen in Zuid-Holland in armoede leeft of in de aandachtsgroep valt.

Figuur 2 - Percentage huishoudens met een inkomen tussen 101% en 130% van het sociaal minimum (aandachtsgroep) voor verschillende soorten huishoudens, Nederland en Zuid-Holland, 2024

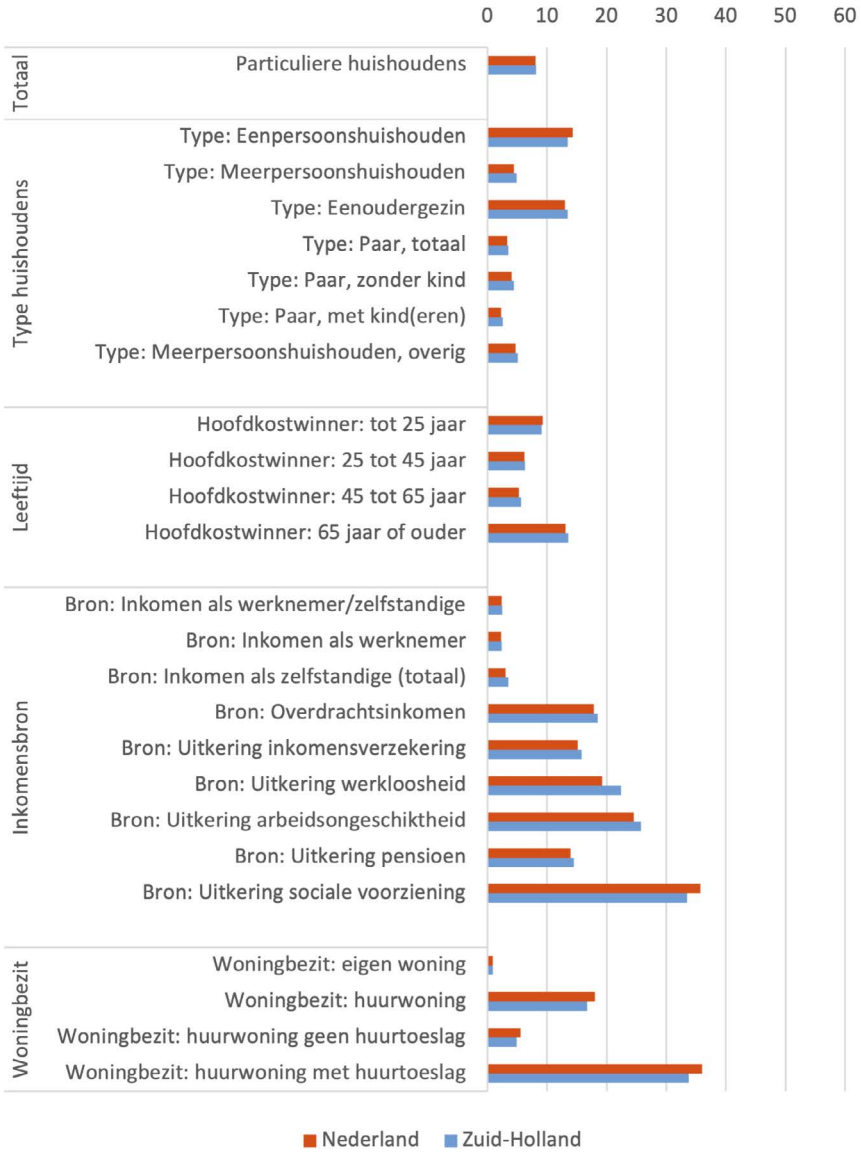

Bron: CBS Statline, bewerking Panteia

Opleidingsniveau

Over de relatie tussen opleidingsniveau en armoede zijn geen cijfers beschikbaar op het niveau van de provincie Zuid-Holland of individuele gemeenten. Voor heel Nederland concludeert het CBS echter dat zowel armoede als langdurige armoede relatief vaak voorkomen in huishoudens met een lageropgeleide kostwinner.[22]

Het rapport Sociale verschillen in Zuid-Holland gaat ook kort in op de relatie tussen armoede en opleidingsniveau. Hoewel volgens de onderzoekers een hoge opleiding geen garantie is op een goed betaalde baan (op sommige plaatsen met veel hoogopgeleide inwoners is de arbeidsparticipatie juist relatief laag, en andersom), en ook praktisch opgeleiden goed kunnen verdienen, valt wel op dat Oegstgeest zowel de gemeente is met de meeste theoretisch opgeleide inwoners als met de hoogste inkomens.

22 Hoeveel mensen zijn arm? - Leven in Armoede 2025 | CBS

4. Clusteranalyse 2025

4.1 Inleiding

De clusteranalyse deelt de 50 Zuid-Hollandse gemeenten in op basis van drie onderliggende factoren die volgen uit de in paragraaf 1.3.2 beschreven PCA: Factor 1 (sociaaleconomische problematiek), Factor 2 (vermogen en inkomen) en Factor 3 (gezins- en arbeidsmarktkwetsbaarheid). Een hoge score op Factor 1 of Factor 3 wijst op meer problematiek; een hoge score op Factor 2 wijst op meer welvaart.

Alle gemeenten samen hebben per factor een gemiddelde van 0. Zie voor een uitgebreide uitleg van de factoren paragraaf 1.3.2.

Onderstaande kaarten laten voor elk van de drie onderliggende factoren zien hoe de verschillende factoren geografisch verdeeld zijn over de provincie:

4.1.1 Sociaaleconomische kwetsbaarheid

Figuur 3 - Sociaaleconomische kwetsbaarheid per gemeente (factor 1), Zuid-Holland, 2025

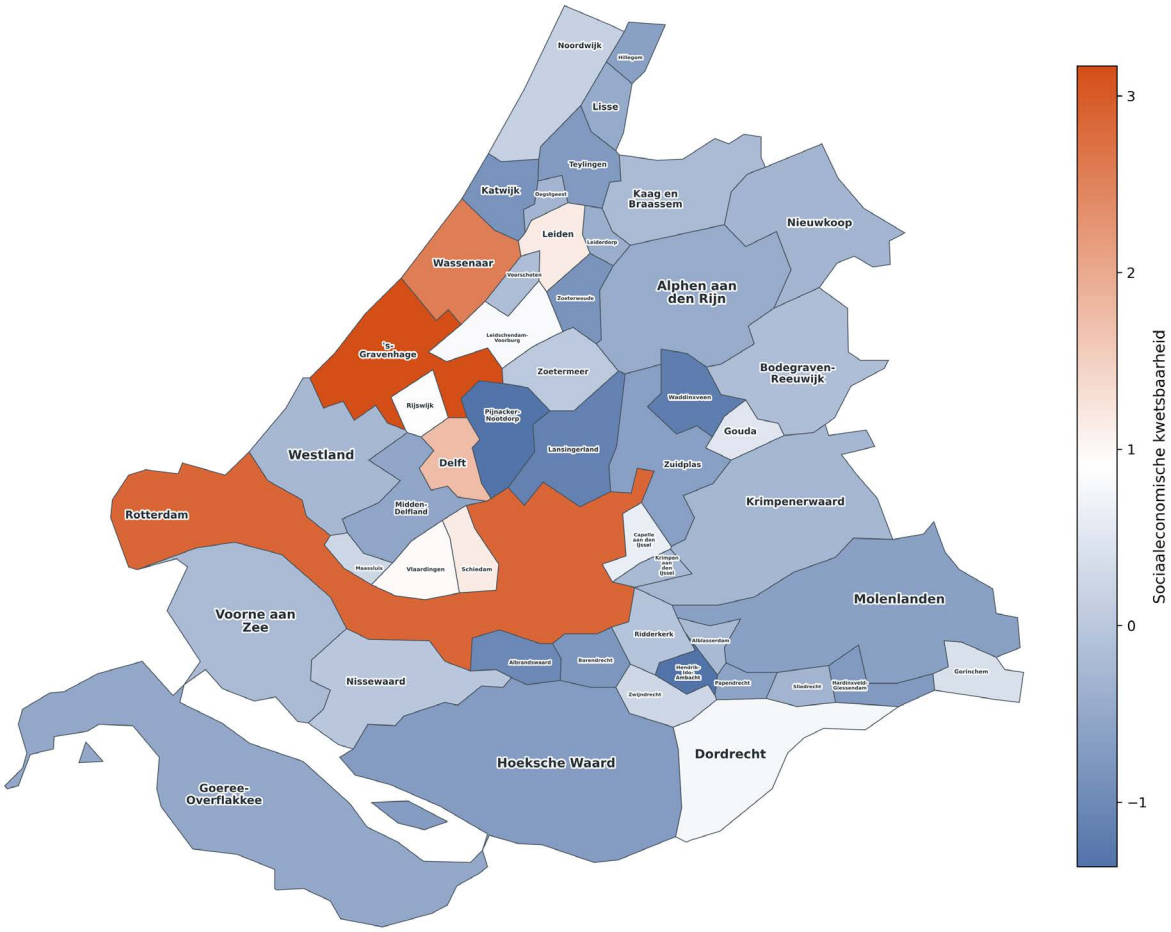

Bron: CBS Statline, bewerking Panteia, 2026.

4.1.2 Welvaart en vermogenspositie

Figuur 4 - Welvaart en vermogenspositie per gemeente (factor 2), Zuid-Holland, 2025

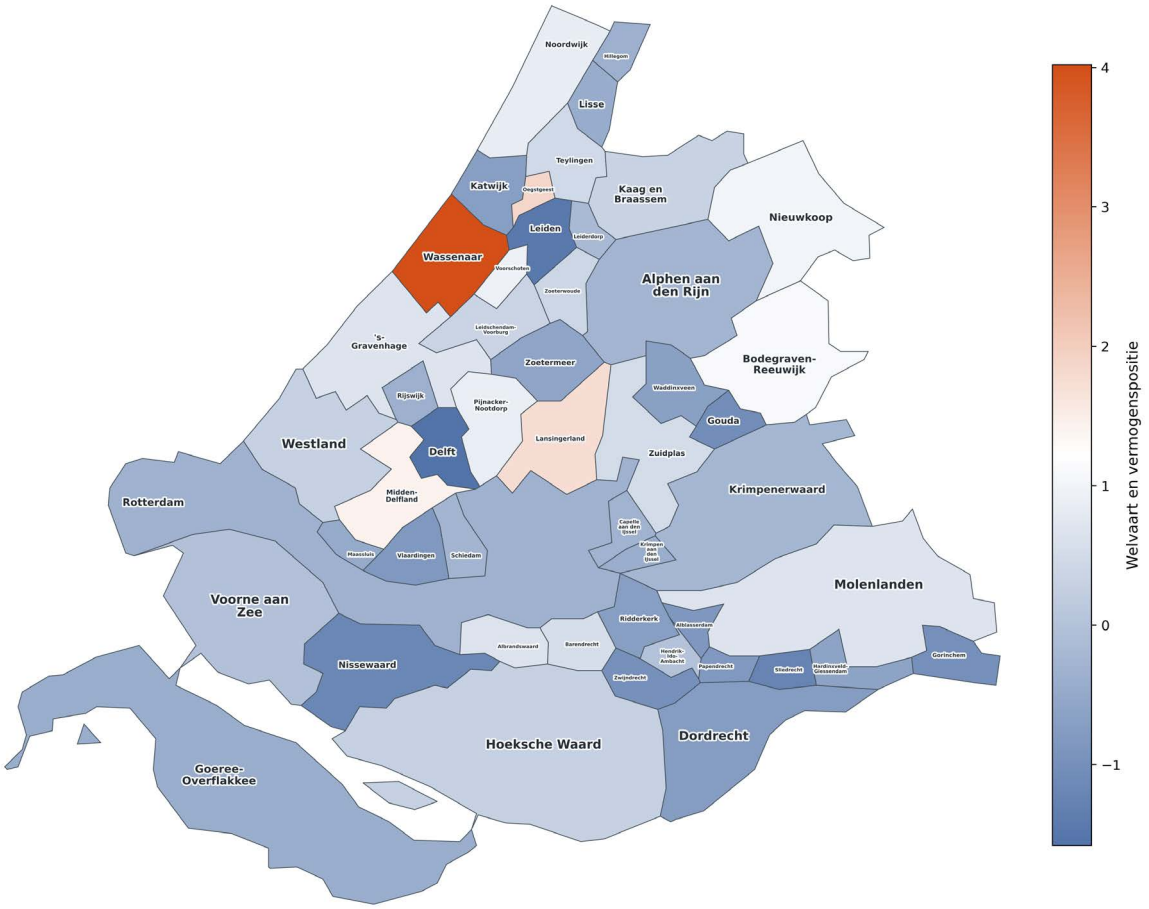

Bron: CBS Statline, bewerking Panteia, 2026.

4.1.3 Gezins- en arbeidsmarktkwetsbaarheid

Figuur 5 - Gezins- en arbeidsmarktkwetsbaarheid per gemeente (factor 3), Zuid-Holland, 2025

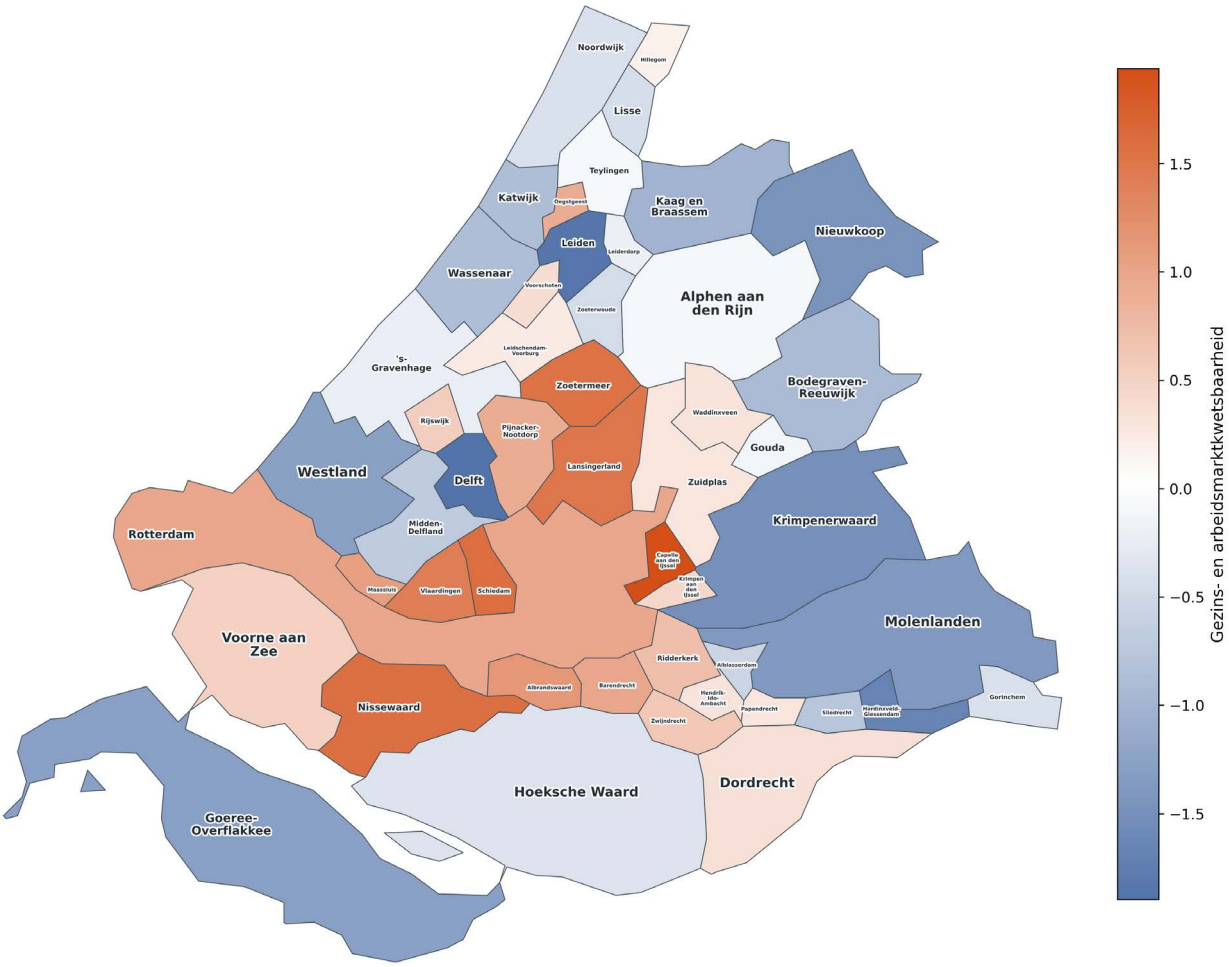

Bron: CBS Statline, bewerking Panteia, 2026

Zoals toegelicht in paragraaf 1.3.2 wijken Rotterdam, Den Haag en Wassenaar zodanig af van de overige gemeenten dat zij als outliers zijn aangemerkt. Daarom is gekozen voor twee aanvullende clusterindelingen: één inclusief deze drie gemeenten (vijfclusteroplossing) en één exclusief deze drie gemeenten (vierclusteroplossing op de resterende 47 gemeenten). De tweede indeling laat zien hoe de overige gemeenten zich tot elkaar verhouden zodra de extreme waarden van de outliers het beeld niet langer domineren. Beide indelingen worden hieronder besproken en met elkaar vergeleken. De eerste clusteranalyse, inclusief outliers, leidt tot de volgende clusterindeling:

4.2 Clusteranalyse met outliers

Figuur 6 - Clusterindeling met outliers (vijfclusteroplossing), Zuid-Holland, 2025. Dikke rand = outlier (Rotterdam, Den Haag, Wassenaar).

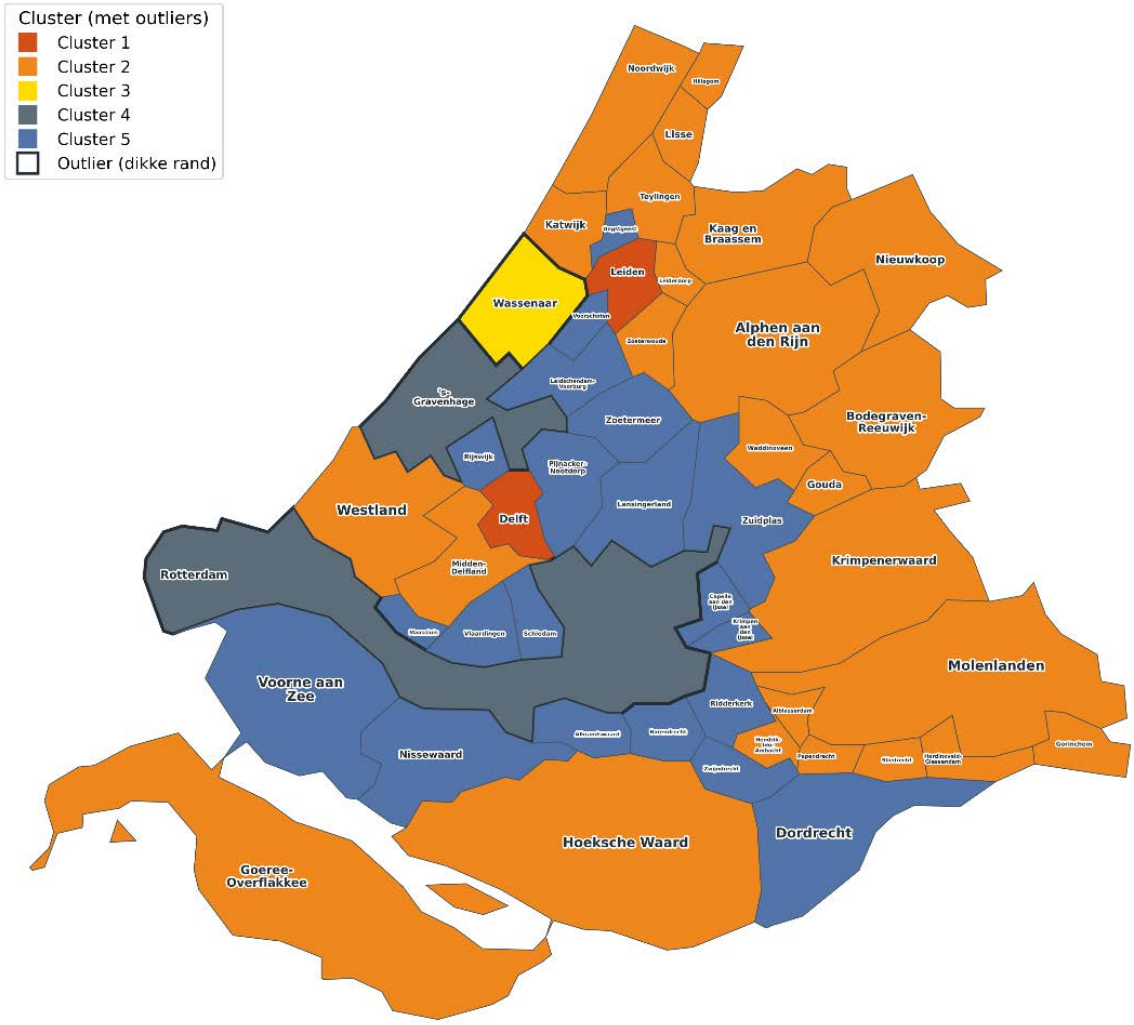

Bron: Clusteranalyse Panteia, 2026.

Tabel 9 - Clusterindeling clusteranalyse met outliers

Clusters (n)	Gemeenten
1 (n = 2)	Delft, Leiden
2 (n = 25)	Hendrik-Ido-Ambacht, Waddinxveen, Papendrecht, Hillegom, Teylingen, Alphen aan den Rijn, Gouda, Leiderdorp, Hoeksche Waard, Noordwijk, Gorinchem, Lisse, Zoeterwoude, Alblasserdam, Midden-Delfland, Sliedrecht, Katwijk, Bodegraven-Reeuwijk, Kaag en Braassem, Westland, Goeree-Overflakkee, Molenlanden, Nieuwkoop, Krimpenerwaard, Hardinxveld-Giessendam
3 (n = 1)	Wassenaar
4 (n = 2)	's-Gravenhage, Rotterdam
5 (n = 20)	Capelle aan den Ijssel, Schiedam, Nissewaard, Zoetermeer, Lansingerland, Vlaardingen, Albrandswaard, Maassluis, Barendrecht, Pijnacker-Nootdorp, Oegstgeest, Ridderkerk, Zwijndrecht, Rijswijk, Voorne aan Zee, Krimpen aan den Ijssel, Voorschoten, Dordrecht, Zuidplas, Leidschendam-Voorburg

Bron: CBS Statline, bewerking Panteia

Tabel 10 - Clustergemiddelden

Component	Cluster 1	Cluster 2	Cluster 3	Cluster 4	Cluster 5
Sociaaleconomische kwetsbaarheid	1,46	-0,46	2,56	3,01	-0,01
Welvaart en vermogenspositie	-1,53	-0,08	4,02	0,18	0,03
Gezins- en arbeidsmarktkwetsbaarheid	-1,88	-0,59	-0,87	0,38	0,93

Bron: CBS microdata, bewerking Panteia

4.2.1 Cluster 1: studentensteden met een lage vermogenspositie

Cluster 1 bestaat uit Leiden en Delft. Beide gemeenten scoren bovengemiddeld op sociaaleconomische problematiek, vooral door een hoog aandeel huurwoningen en een relatief laag mediaan inkomen, maar scoren tegelijk het laagst van alle clusters op vermogen en op gezins- en arbeidsmarktkwetsbaarheid. Dat laatste is goed te verklaren uit de aanwezigheid van een grote studentenpopulatie: weinig eenoudergezinnen en weinig WW-uitkeringen, terwijl het opgebouwde vermogen en het besteedbaar inkomen wel laag zijn. Dit cluster moet dus niet zonder meer als een "armoedecluster" in de klassieke zin worden gelezen, maar als een cluster met een sterk demografisch bepaald profiel.

4.2.2 Cluster 2: brede middengroep met relatief beperkte problematiek

Cluster 2 is met 25 gemeenten de grootste groep en bevat zowel landelijke gemeenten (Hoeksche Waard, Goeree-Overflakkee, Krimpenerwaard, Molenlanden) als meer verstedelijkte gemeenten (Gouda, Gorinchem). Gemiddeld scoort dit cluster licht onder het gemiddelde op sociaaleconomische problematiek, rond het gemiddelde op vermogen en duidelijk onder het gemiddelde op gezins- en arbeidsmarktkwetsbaarheid. Dat dit zo'n grote en qua stedelijkheid diverse groep is, is vooral een teken dat veel gemeenten in Zuid-Holland geen sterk uitgesproken profiel hebben op deze drie factoren. De vergelijking met de clusterindeling zonder outliers (zie verder) laat echter zien dat binnen deze groep wel degelijk relevante verschillen schuilgaan.

4.2.3 Cluster 3: Wassenaar, een vermogende uitschieter met een afwijkend migratieprofiel

Cluster 3 bestaat uitsluitend uit Wassenaar. De gemeente combineert de hoogste vermogensscore van alle gemeenten (factor 2 = 4,02, met een gemiddeld vermogen van ruim € 713.000) met een score op sociaaleconomische problematiek die juist hoog is. Dat lijkt tegenstrijdig, maar wordt vooral verklaard doordat Factor 1 mede wordt bepaald door het aandeel inwoners met een migratieachtergrond (26,96%, ruim boven het provinciale gemiddelde van 14,6%), en niet alleen door inkomen of bijstand. Wassenaar combineert dus uitzonderlijke welvaart met een bevolkingssamenstelling die qua migratieachtergrond meer overeenkomt met de grote steden dan met andere welvarende gemeenten. De score op gezins- en arbeidsmarktkwetsbaarheid is de laagste van alle vijf clusters.

4.2.4 Cluster 4: Rotterdam en Den Haag, de grootste sociaaleconomische problematiek

Cluster 4 bestaat uit Rotterdam en Den Haag, twee van de vier grote (G4-)steden in Nederland. Dit cluster scoort het hoogst van alle clusters op sociaaleconomische problematiek (factor 1 = 3,01), met het hoogste aandeel bijstandsuitkeringen (4,77%) en huurwoningen (55,2%) van alle clusters. Ook het aandeel jeugdbeschermingsmaatregelen (1,34 per 1.000 inwoners) en het aandeel arbeidsmigranten (5,43%) en inwoners met een migratieachtergrond (35,9%) liggen hier het hoogst. De vermogenspositie en de gezins- en arbeidsmarktkwetsbaarheid liggen daarentegen maar licht boven het gemiddelde, wat aangeeft dat de problematiek in deze steden vooral via inkomen, huisvesting en bijstand loopt, en minder via eenoudergezinnen of WW.

4.2.5 Cluster 5: stedelijke randgemeenten met verhoogde gezins- en arbeidsmarktkwetsbaarheid

Cluster 5 omvat twintig gemeenten rond de grote steden, van Capelle aan den IJssel en Schiedam tot Pijnacker-Nootdorp en Voorschoten. Opvallend is dat dit cluster op sociaaleconomische problematiek en op vermogen vrijwel exact op het gemiddelde scoort, maar met afstand de hoogste score heeft op gezins- en arbeidsmarktkwetsbaarheid (factor 3 = 0,93), met een bovengemiddeld aandeel eenoudergezinnen (8,8% tegen 7,6% gemiddeld) en WW-uitkeringen.

Dit cluster laat zien dat sociale kwetsbaarheid niet automatisch samenvalt met een laag inkomen of weinig vermogen: deze gemeenten zijn gemiddeld noch arm noch vermogend, maar kennen wel relatief veel huishoudens in een kwetsbare gezins- of arbeidsmarktpositie. Zoals de vergelijking met de indeling zonder outliers laat zien, is dit cluster bovendien minder homogeen dan het op het eerste gezicht lijkt.

4.3 Clusterindeling zonder outliers

Voor de 47 gemeenten zonder Rotterdam, Den Haag en Wassenaar is een vierclusteroplossing gekozen. Deze indeling is hieronder weergegeven.

Figuur 7 - Clusterindeling zonder outliers (vierclusteroplossing), 47 gemeenten, Zuid-Holland, 2025

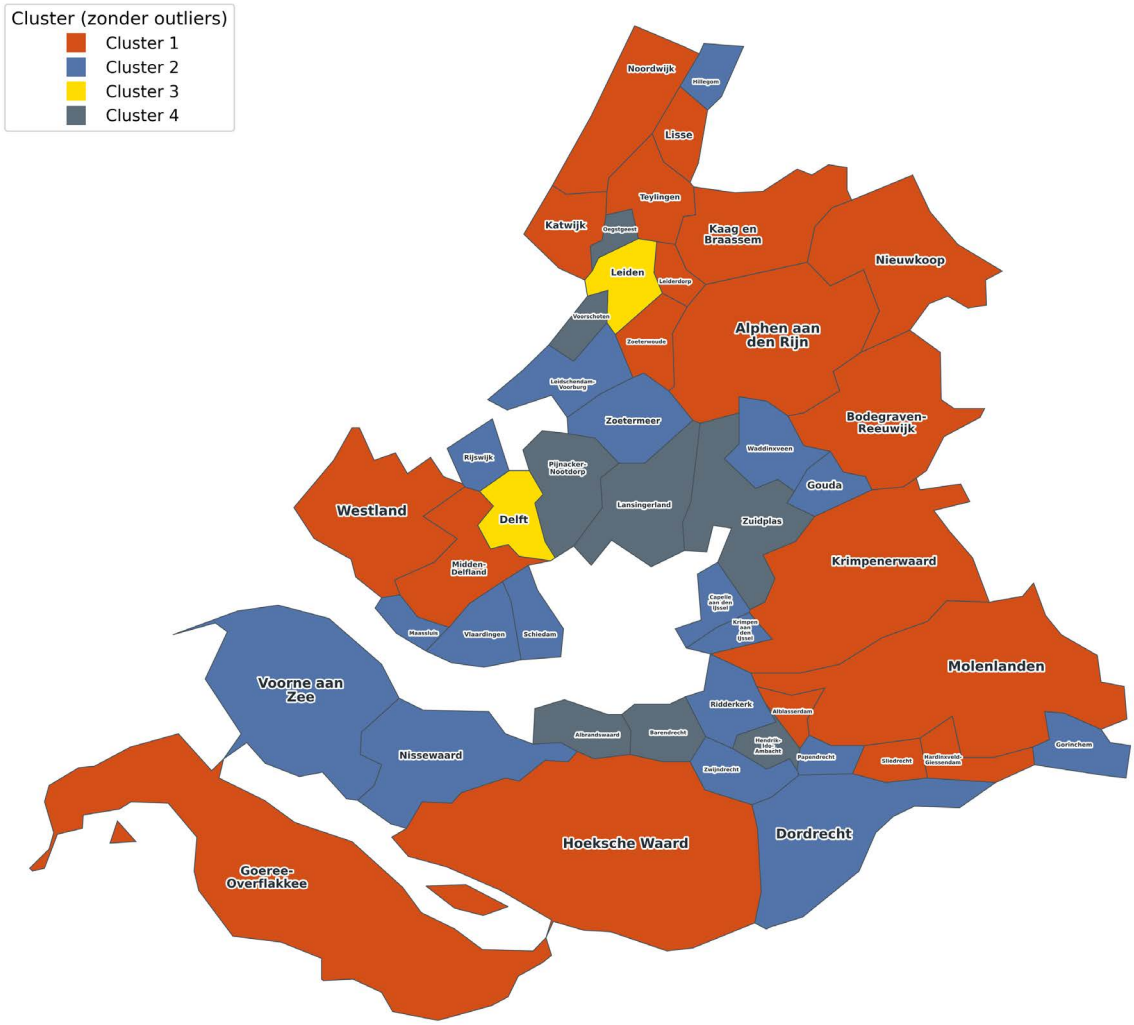

Bron: Clusteranalyse Panteia, 2025.

Tabel 11 - Clusterindeling 4-clusteroplossing zonder outliers

Clusters (n)	Gemeenten
1 (n = 19)	Teylingen, Alphen aan den Rijn, Leiderdorp, Hoeksche Waard, Noordwijk, Lisse, Zoeterwoude, Alblasserdam, Midden-Delfland, Sliedrecht, Katwijk, Bodegraven-Reeuwijk, Kaag en Braassem, Westland, Goeree-Overflakkee, Molenlanden, Nieuwkoop, Krimpenerwaard, Hardinxveld-Giessendam
2 (n = 18)	Capelle aan den IJssel, Schiedam, Nissewaard, Zoetermeer, Vlaardingen, Maassluis, Ridderkerk, Zwijndrecht, Rijswijk, Voorne aan Zee, Krimpen aan den IJssel, Dordrecht, Waddinxveen, Papendrecht, Leidschendam-Voorburg, Hillegom, Gouda, Gorinchem
3 (n = 2)	Leiden, Delft
4 (n = 8)	Lansingerland, Albrandswaard, Barendrecht, Pijnacker-Nootdorp, Oegstgeest, Voorschoten, Hendrik-Ido-Ambacht, Zuidplas

Bron: Clusteranalyse Panteia, 2026

Tabel 12 - Clustergemiddelden

Component	Cluster 1	Cluster 2	Cluster 3	Cluster 4
Sociaaleconomische kwetsbaarheid	-0,45	0,21	1,46	-0,84
Welvaart en vermogenspositie	0,10	-0,58	-1,53	0,89
Gezins- en arbeidsmarktkwetsbaarheid	-0,81	0,71	-1,88	0,81

Bron: CBS Statline, bewerking Panteia

4.3.1 Cluster 1: rustige groep met beperkte problematiek

Dit is de grootste groep zonder outliers en bestaat grotendeels uit landelijke en kleinstedelijke gemeenten, zoals Hoeksche Waard, Goeree-Overflakkee, Molenlanden en Krimpenerwaard. Het cluster scoort op alle drie de factoren het meest gunstig van de vier: de laagste sociaaleconomische problematiek, een licht bovengemiddeld vermogen en de laagste gezins- en arbeidsmarktkwetsbaarheid. Het aandeel huurwoningen (26,0%) ligt hier het laagst van alle vier clusters.

4.3.2 Cluster 2: verstedelijkte gemeenten met meer sociale kwetsbaarheid

Cluster 2 bestaat uit achttien gemeenten die overwegend dichter tegen de grote steden aan liggen, zoals Capelle aan den IJssel, Schiedam, Zwijndrecht, Dordrecht en Zoetermeer, aangevuld met enkele gemeenten die in de indeling met outliers nog bij de rustige middengroep zaten (Waddinxveen, Papendrecht, Hillegom, Gouda, Gorinchem). Dit cluster combineert een bovengemiddelde sociaaleconomische problematiek met de een lage vermogenspositie en een hoge gezins- en arbeidsmarktkwetsbaarheid van de vier clusters: het aandeel eenoudergezinnen (8,9%) en jeugdbeschermingsmaatregelen (1,18 per 1.000 inwoners) liggen hier het hoogst.

4.3.3 Cluster 3: studentensteden Leiden en Delft

Net als in de indeling met outliers vormen Leiden en Delft een eigen cluster, met identieke factorscores: een hoge sociaaleconomische problematiekscore gecombineerd met de laagste vermogens- en gezins- en arbeidsmarktkwetsbaarheidsscores van alle clusters. Dat dit cluster in beide indelingen identiek blijft, onderstreept dat het studentenstedenprofiel los staat van de manier waarop de outliers worden behandeld.

4.3.4 Cluster 4: vermogende randgemeenten met gezinsdruk

Cluster 4 bestaat uit acht gemeenten rond Rotterdam en Den Haag: Lansingerland, Albrandswaard, Barendrecht, Pijnacker-Nootdorp, Oegstgeest, Voorschoten, Hendrik-Ido-Ambacht en Zuidplas. Dit cluster heeft de laagste sociaaleconomische problematiek en de hoogste vermogensscore van de vier clusters (gemiddeld vermogen € 293.900, mediaan vermogen € 93.410), maar combineert dat met een eveneens hoge score op gezins- en arbeidsmarktkwetsbaarheid. Welvaart en kwetsbaarheid lopen hier dus niet in dezelfde richting: ook in relatief vermogende randgemeenten komt een verhoogd aandeel eenoudergezinnen en WW-uitkeringen voor.

4.4 Vergelijking en overkoepelende duiding

De twee clusterindelingen vertellen samen een volledigere verhaal dan elke indeling afzonderlijk. De indeling met outliers laat in de eerste plaats zien dat Rotterdam en Den Haag zich onderscheiden door sociaaleconomische problematiek (lage inkomens, hoge bijstand, veel huurwoningen), dat Wassenaar zich onderscheidt door een combinatie van extreme welvaart en een afwijkend migratieprofiel, en dat Leiden en Delft een eigen, demografisch bepaald studentenstedenprofiel hebben. Verreweg de meeste gemeenten vallen echter in twee grote, op het oog diverse clusters (2 en 5) van respectievelijk 25 en 20 gemeenten.

Door de outliers te verwijderen wordt zichtbaar dat deze twee grote clusters geen homogene groepen zijn. Van de 25 gemeenten in cluster 2 (met outliers) komen 19 terecht in de rustige cluster 1 zonder outliers, 5 gemeenten (Waddinxveen, Papendrecht, Hillegom, Gouda en Gorinchem) verschuiven naar het kwetsbaardere cluster 2, en 1 gemeente (Hendrik-Ido-Ambacht) blijkt bij een nadere blik juist bij de vermogende cluster 4 te horen.

Van de 20 gemeenten in cluster 5 (met outliers) vallen 13 (waaronder Capelle aan den IJssel, Schiedam, Dordrecht en Leidschendam-Voorburg) in het kwetsbaardere cluster 2, terwijl de overige 7 gemeenten (Lansingerland, Albrandswaard, Barendrecht, Pijnacker-Nootdorp, Oegstgeest, Voorschoten en Zuidplas) juist in het vermogende cluster 4 terechtkomen, samen met Hendrik-Ido-Ambacht.

Deze verschuiving laat een belangrijke inhoudelijke conclusie zien: vermogen (factor 2) en gezins- en arbeidsmarktkwetsbaarheid (factor 3) lopen niet automatisch met elkaar mee. Zowel binnen de groep gemeenten met een gemiddeld profiel als binnen de groep randgemeenten bestaat een scheidslijn tussen gemeenten waar welvaart en sociale rust samengaan, en gemeenten waar óf meer sociaaleconomische problematiek, óf meer gezins- en arbeidsmarktkwetsbaarheid optreedt, los van het gemiddelde inkomens- of vermogensniveau. Voor het armoedebeleid van de provincie betekent dit dat een eenvoudige rangorde van “arme” naar “rijke” gemeenten onvoldoende recht doet aan de werkelijke verschillen: ook in gemeenten die er gemiddeld welvarend uitzien, kan sprake zijn van een relatief grote groep huishoudens in een kwetsbare positie.

Deze twee clusterindelingen zijn gebruikt als basis voor de gemeenteselectie voor de tweede interviewronde (hoofdstuk 6) en voor de koppeling met het gevoerde armoedebeleid in hoofdstuk 7.

5. Interviews (gecombineerde rondes)

5.1 Inleiding

In het kader van dit onderzoek zijn twee rondes semigestructureerde interviews gehouden met gemeentelijke beleidsmedewerkers betrokken bij armoedebeleid, minimabeleid, schuldhulpverlening en het bredere sociaal domein, aangevuld met gesprekken met vertegenwoordigers van Divosa en de Provincie Zuid-Holland. De eerste ronde was gericht op het aanscherpen van de onderzoeksvragen en het in kaart brengen van de armoedeproblematiek sinds het vorige onderzoek. De tweede ronde focuste op de beleidsmatige en uitvoeringspraktische verschillen tussen gemeenten. Omdat de bevindingen uit beide rondes elkaar inhoudelijk versterken en grotendeels overlappen, worden de resultaten hier gezamenlijk gepresenteerd. Waar een bevinding specifiek uit één ronde stamt, is dat in de tekst aangegeven.

5.2 Korte samenvatting

Op basis van de interviews met vertegenwoordigers van gemeenten, Divosa en provinciale stakeholders ontstaat het beeld van een sociaal domein dat onder toenemende capaciteitsdruk staat. Armoedeproblematiek zelf is stabiel of afnemend in omvang, maar de intensiteit van armoede wordt juist sterker en de problematiek verspreidt zich naar nieuwe en minder zichtbare doelgroepen. Gemeenten willen armoedebeleid steeds vaker benaderen vanuit bestaanszekerheid, kansengelijkheid en preventie, maar de uitvoering blijft in de meeste gemeenten grotendeels steunen op klassieke financiële regelingen.

Tegelijkertijd opereren gemeenten binnen een context van aanzienlijke financiële onzekerheid, mede in het licht van het Ravijnjaar 2026 en de mogelijke doorwerking richting 2028. In combinatie met de gemeenteraadsverkiezingen van maart 2026 is veel gemeentelijk beleid in een afwachtende modus beland.

De interviews laten ook zien dat armoede duidelijke doorwerkingen heeft naar andere beleidsdomeinen, terwijl deze effecten slechts beperkt zichtbaar zijn in begrotingen en beleidskaders.

5.3 Armoedeproblematiek: ontwikkelingen en doelgroepen

Uit de interviews komt naar voren dat de samenstelling van de groep mensen in armoede in de afgelopen jaren minder eenduidig is geworden. Waar armoede vroeger vaak samenging met bijstandsuitkeringen, signaleren gemeenten dat juist deze groep relatief goed in beeld is en afdoende bereikt wordt met bestaande regelingen. Daartegenover staat een groeiende groep werkenden met lage of onzekere inkomens, die weliswaar economisch actief zijn, maar desondanks onvoldoende bestaanszekerheid ervaren.

Meerdere gemeenten geven aan dat deze groep ook moeilijker proactief te bereiken is, omdat werkenden doorgaans geen contact hebben met de gemeente via een uitkering of schuldhulptraject. Gemeenten signaleren dat werkenden met een inkomen net boven het bijstandsniveau nauwelijks gebruik maken van minimaregelingen, terwijl zij daar wel recht op hebben. Deze onzichtbaarheid wordt versterkt doordat een deel van de werkende armen werkzaam is in sectoren waarbij werk en woonplaats niet samenvallen, wat de signaleringsfunctie van lokale sociale teams bemoeilijkt.

Daarnaast wordt in stedelijke contexten gewezen op het relatief grote aandeel alleenstaanden, wat bijdraagt aan een verhoogd risico op armoede. Arbeidsmigranten en personen zonder formele registratie zijn vaak ondervertegenwoordigd in de beschikbare cijfers, wat het ook moeilijk maakt om hen te bereiken.

Een doelgroep die in meerdere gemeenten nadrukkelijker in beeld komt, zijn jongeren met schulden en beginnende zelfstandigen in de 'gig economy' (bijvoorbeeld, postbezorgers, maaltijdbezorgers en ZZP-zorgpersoneel). Meerdere gemeenten signaleren een toename van jongeren die als zzp'er opereren zonder voldoende financiële kennis of buffer, waardoor zij bij een tegenvallend inkomen snel in de schulden raken. Deze groep heeft vaak geen aanspraak op bijstand of WW, maar valt ook buiten het gezichtsveld van reguliere armoederegelingen gericht op langdurig bijstandsontvangers.

De intensiteit van armoede hangt sterk samen met andere factoren, zoals gezondheid, mentale belasting en sociale isolatie. Respondenten benadrukken dat armoede zelden op zichzelf staat, maar vrijwel altijd gepaard gaat met multiproblematiek. Enkelvoudige dossiers - iemand die alleen schulden heeft - zijn volgens gemeenten nauwelijks nog zichtbaar. Er is altijd een koppeling met jeugdzorg, een zorgbehoefte, psychiatrische problematiek of werkloosheid. Meerdere gemeenten zien hier ook kansen voor betere samenwerking en ontschotting van budgetten binnen de gemeentelijke organisatie.

Binnen de groep van meerpersoonshuishoudens zijn ook verschillen zichtbaar tussen levensfasen. Huishoudens met jonge kinderen worden relatief goed ondersteund, terwijl huishoudens met oudere kinderen vaker te maken krijgen met afnemende ondersteuning. Het ontbreekt gemeenten aan voldoende data en instrumenten om deze verschillen systematisch te monitoren.

5.4 Aard en doelen van gemeentelijk armoedebeleid

De interviews laten zien dat het gemeentelijk armoedebeleid in belangrijke mate gericht is op het verzachten van de gevolgen van armoede, eerder dan op het aanpakken van de structurele oorzaken. Respondenten geven aan dat inkomensbeleid en structurele armoedebestrijding grotendeels buiten de directe beleidssfeer van gemeenten liggen en primair worden bepaald door het Rijk.

Hierdoor wordt het lokale beleid gekenmerkt door een focus op voorzieningen, compensatie en ondersteuning, wat door respondenten vaak wordt omschreven als het "plakken van pleisters" .

Tegelijkertijd is er een duidelijke beweging zichtbaar richting een bredere beleidsopvatting. Veel van de gesproken gemeenten beschrijven armoedebeleid steeds vaker als een vraagstuk dat samenhangt met schulden, stress, gezondheid, onderwijs, participatie, wonen en vertrouwen in de overheid. Eén gemeente heeft dit vertaald in een aparte beleidsnota met ambities rond armoede waar kinderen de dupe van zijn[23], bestaanszekerheid en financiële educatie. Een andere gemeente werkt aan een nieuw beleidskader waarin begrippen als stress-sensitief werken en menselijke maat centraler moeten komen te staan.

De centrale beleidsdoelen die terugkeren zijn meedoen en kansengelijkheid. Bij beide termen moet wel benoemd worden dat de terminologie onduidelijk gedefinieerd is. Veel gemeenten interpreteren de beleidsdoelen 'meedoen', 'participatie' en 'kansengelijkheid' dan ook op een andere manier. Ook hier geldt dat de politieke kleur uitmaakt; waar voor de ene gemeente 'meedoen' betekent dat alle inwoners die armoede ervaren meegenomen worden in de regelingen, geldt dit voor andere gemeenten meer voor hun specifieke doelgroepen, zoals gezinnen met jonge kinderen, oudere inwoners of inwoners met een sociaaleconomisch minder bedeelde achtergrond.

Ook het begrip bestaanszekerheid, dat in vrijwel alle gesprekken terugkeert als richtinggevend voor het beleid, is niet eenduidig gedefinieerd. Waar de ene gemeente bestaanszekerheid vooral operationaliseert als een minimuminkomen of -vermogen, vullen andere gemeenten het breder in en betrekken zij ook wonen, gezondheid en digitale vaardigheden erbij. Deze begripsonduidelijkheid maakt het lastig om beleidsprestaties tussen gemeenten te vergelijken.

Over het algemeen willen gemeenten voorkomen dat inwoners door een laag inkomen worden uitgesloten van sport, cultuur, schoolactiviteiten of sociale contacten.

23 De geïnterviewde gebruikte specifiek de term 'kinderarmoede', wij hebben gekozen om deze te parafraseren, omdat er niet zoiets als 'kinderarmoede' bestaat, ouders zijn arm, dit leidt tot problemen voor kinderen. Zie voor een verdere uitleg het volgende artikel: https://decorrespondent.nl/16407/kinderarmoede-bestaat-niet-ouderarmoede-dat-is-het-probleem/10c84ca0-ad07-0aee-374e-9116ec6f1386

Kinderen en jongeren krijgen daarbij veel aandacht: het aanbod aan regelingen voor schoolkosten, laptops, sport, cultuur en huiswerkbegeleiding is in de meeste gemeenten substantieel. De achterliggende gedachte is dat kinderen niet verantwoordelijk zijn voor de financiële situatie waarin zij opgroeien, en dat armoede hun ontwikkelkansen niet mag beperken — één gemeente formuleert dit expliciet als het voorkomen van generatiearmoede.

De mate waarin gemeenten naast kinderen ook volwassenen expliciet bedienen verschilt. Sommige gemeenten hebben een volwassenensport- of cultuurregeling, andere niet. Ook hier geldt dat deze keuze vaker lijkt te volgen uit politieke prioriteiten dan uit de omvang van de doelgroep of de beschikbare financiële ruimte.

Ondanks de bredere beleidsambitie bestaat het instrumentarium in de praktijk grotendeels uit klassieke vormen van financiële ondersteuning: bijzondere bijstand, individuele inkomenstoeslag, minimaregelingen, kindregelingen, collectieve zorgverzekeringen en kwijtschelding van gemeentelijke belastingen. Gemeenten beschikken vaak over een breed palet aan regelingen, maar kunnen deze niet altijd inzetten op de manier die zij het meest effectief achten. Een groot deel van de best werkzame regelingen wordt bovendien uitgevoerd met incidenteel geld, waardoor er altijd onzekerheid bestaat over de continuïteit. Dit geldt juist voor regelingen die gemeenten beschrijven als maatschappelijk activerend — een sportpas, betaling van schoolspullen, een collectieve zorgverzekering.

Achter dit gedeelde patroon gaan aanzienlijke beleidsmatige verschillen schuil. Zo varieert de inkomensgrens voor minimaregelingen tussen gemeenten, en bieden sommige gemeenten aanvullende regelingen voor volwassenen zonder kinderen terwijl andere gemeenten daarvoor geen budget vrijmaken.

5.5 Preventief beleid en neveneffecten van armoede

Gemeenten plaatsen hun beleid niet eenduidig aan de preventieve of reactieve kant. In de meeste gemeenten zijn beide logica's tegelijk aanwezig. Minimaregelingen zijn vaak reactief in de zin dat inwoners zelf een aanvraag moeten doen; tegelijkertijd zien gemeenten dezelfde regelingen als preventief omdat zij kunnen voorkomen dat geldzorgen uitgroeien tot problematische schulden of zwaardere hulpvragen. Bijna alle gesproken gemeenten zijn bekend met Geldfit en de Nederlandse Schuldhulproute, zij hebben hier gemengde ervaringen mee. Sommige gemeenten gebruiken de 'Geldfitcamper'[24] om laagdrempelig inwoners te kunnen helpen, anderen maken nauwelijks gebruik van de mogelijkheden die Geldfit biedt.

Preventie krijgt in de praktijk verschillende vormen: vroegsignalering van schulden, laagdrempelige papierwinkels, financiële educatie, outreachende campagnes, huisbezoeken in samenwerking met woningcorporaties of energiecoaches, en het actief aanschrijven van huishoudens met kinderen. Eén gemeente beschrijft een beweging van een overwegend reactief regelingenaanbod naar meer preventieve interventies, waaronder een pilot waarbij bestaanszekerheid wordt besproken bij huisbezoeken vanuit het fysieke domein.

Daarbij valt op dat preventie kwetsbaar is voor capaciteitsdruk. Het vraagt extra inzet om inwoners actief te benaderen, signalen op te volgen en verbindingen te leggen tussen domeinen. Gemeenten zien de meerwaarde, maar geven ook aan dat preventie het eerst onder druk komt te staan bij financiële krapte — juist omdat de baten moeilijk direct financieel aantoonbaar zijn. Wanneer gemeenten moeten bezuinigen, blijven wettelijke taken en bestaande regelingen langer overeind terwijl aanvullende preventieve activiteiten eerder worden afgeschaald. Dat kan op korte termijn financiële ruimte opleveren maar op langere termijn leiden tot hogere maatschappelijke kosten.

Armoede heeft aanzienlijke neveneffecten die doorwerken in andere beleidsdomeinen. Gemeenten signaleren verhoogde druk op de gezondheidszorg, jeugdzorg en schuldhulpverlening. Veel van deze kosten zijn niet direct zichtbaar binnen de begrotingen voor armoedebeleid: zij manifesteren zich in andere domeinen zoals de Wmo, jeugdzorg en gezondheidszorg. Hierdoor ontstaat een fragmentatie van kosten en baten, waarbij investeringen in preventie niet altijd renderen binnen hetzelfde beleidsdomein.

24 https://geldfit.nl/laatgeengeldliggen/

Eén gemeente heeft zijn begroting bewust ontschot om lasten en baten over domeinen heen samen te kunnen nemen en te evalueren. Vanuit provinciaal perspectief wordt armoede nadrukkelijk gekoppeld aan brede welvaart: de gevolgen kunnen zich over generaties uitstrekken.

Een minder zichtbare maar door meerdere gemeenten gesignaleerd neveneffect van armoede is vervoersarmoede, ofwel onvoldoende geld hebben om dagelijkse ritten naar werk, school of zorg te bekostigen. Dit speelt met name in gemeenten met een verspreide bebouwing en beperkt openbaar vervoer en bij gemeenten die zelf geen middelbare school, hogere school of grote werkgelegenheid hebben. Hierbij wordt bijvoorbeeld genoemd dat een gemeente afhankelijk is van een tram of bus die gefinancierd en uitgevoerd wordt door een grotere nabijgelegen gemeente, waardoor de kleine gemeente geen invloed heeft over het busschema, ook weinig invloed ervaart op waar de bus/tram stopt en dus niet het openbaar vervoer kan bieden wat zij zouden willen. Ook wordt benoemd dat een OV-pas soms financiëel te duur is voor de gemeente om uit te voeren, zeker als het gaat om langere afstanden naar gemeenten waar inwoners werken.

Ketenpartners die inwoners thuis begeleiden, signaleren hierbij dat mensen letterlijk de deur niet uitkomen door gebrek aan reisbudget, wat participatie en hulpverlening bemoeilijkt. Op gemeentelijk niveau is hiervoor nauwelijks specifiek beleid, mede omdat het vraagstuk de grenzen van het armoededomein overschrijdt. Sommige gemeenten experimenteren met een gratis OV-pas en ervaren dit als positief.

5.6 Bereik en niet-gebruik van regelingen

Het vergroten van bereik is een van de meest terugkerende thema's. Gemeenten geven aan dat inwoners met een bijstandsuitkering relatief goed in beeld zijn en gericht kunnen worden geïnformeerd. De grotere uitdaging zit bij inwoners die wel recht hebben op ondersteuning maar geen gebruik maken van regelingen.

Niet-gebruik heeft meerdere oorzaken. Onbekendheid speelt een rol, maar gemeenten noemen ook schaamte, wantrouwen, angst voor terugvordering, ingewikkelde aanvraagprocedures en beperkte digitale vaardigheden.

Meerdere gemeenten benoemen de doorwerking van de toeslagenaffaire: inwoners zijn huiverig om regelingen aan te vragen omdat zij vrezen bedragen later te moeten terugbetalen. Gemeenten staan daarin machteloos — zij kunnen vanuit hun eigen regelingen geen garanties bieden over rijkstoeslagen.

Gemeenten proberen bereik te vergroten via campagnes, het actief aanschrijven van huishoudens met kinderen, vereenvoudiging van aanvraagprocedures en verkenning van ambtshalve toekenning waar dat juridisch mogelijk is. Eén gemeente geeft aan dat het bereik van bepaalde regelingen duidelijk toenam na gerichte communicatie-inzet. Toch blijft bereik een hardnekkig knelpunt, juist omdat de meest kwetsbare of minst zichtbare groepen niet via de reguliere gemeentelijke kanalen worden bereikt. Bij gemeenten die veel samenwerken met andere regionale partners die niet overheidsgerelateerd zijn wordt wel gesignaleerd dat zij hiermee een doelgroep in beeld krijgen die via de gemeentemedewerkers niet gesignaleerd wordt.

5.7 Toegang en uitvoering

De uitvoering van armoedebeleid is in veel gemeenten niet uitsluitend bij de gemeente zelf belegd. Gemeenten werken samen met welzijnsorganisaties, sociale teams, fondsen, vrijwilligersorganisaties, schuldhulpmaatjes, voedselbanken, papierwinkels, woningcorporaties en regionale uitvoeringsorganisaties. De gemeente blijft verantwoordelijk voor formele toekenning van regelingen, maar signalering, begeleiding en praktische ondersteuning ligt vaak bij partners in de wijk of regio.

Eén gemeente heeft sociale teams bewust buiten de gemeentelijke organisatie geplaatst om de drempel voor inwoners te verlagen. Een andere beschrijft zichzelf als regiegemeente: de gemeente bepaalt het 'wat', terwijl partners relatief veel vrijheid hebben in het 'hoe'. Een derde heeft de uitvoering van inkomensvoorzieningen regionaal belegd, maar signaleert dat fysieke afstand tot het uitvoeringsloket voor inwoners een drempel vormt en werkt aan een laagdrempeliger lokale toegang.

Uitvoeringsmodellen verschillen sterk. In grotere of meer stedelijke gemeenten is vaker sprake van een breed netwerk van formele en informele organisaties. In kleinere of relatief welvarende gemeenten is uitvoering vaker belegd bij regionale partners of enkele lokale welzijnsorganisaties.

Beide modellen hebben voor- en nadelen: een breed netwerk vangt veel signalen op maar vraagt coördinatie, een regionaal model kan efficiënt zijn maar vergroot de afstand tot inwoners.

Meerdere gemeenten benoemen dat het ondersteuningsaanbod versnipperd is. Er zijn vaak veel regelingen, uitvoerders, fondsen en loketten naast elkaar. Voor professionals is dit al complex; voor inwoners kan het onoverzichtelijk zijn, waardoor zij niet weten waar zij recht op hebben, op meerdere plekken hun verhaal moeten doen of afhaken tijdens het aanvraagproces. Eén gemeente wil het volledige regelingenpalet opnieuw tegen het licht houden op begrijpelijkheid en samenhang. Een andere benoemt de noodzaak van warmere overdracht tussen welzijn, schuldhulpverlening en gemeentelijke loketten, zodat inwoners minder worden doorverwezen en meer worden vastgehouden totdat passende ondersteuning is ingezet.

5.8 Financiële ondersteuning en beleidsruimte

Het gemeentelijk armoedebeleid bestaat in de praktijk grotendeels uit financiële ondersteuning. De scheidslijn tussen financiële en maatschappelijke ondersteuning is daarbij minder scherp dan die lijkt: een vergoeding voor sport of schoolkosten is formeel een financiële regeling, maar heeft als beleidsdoel dat inwoners kunnen meedoen.

Een belangrijk verschil tussen gemeenten zit in de gehanteerde inkomensgrenzen. Sommige gemeenten hanteren ruime grenzen, tot 130% van het sociaal minimum, waarmee zij ook huishoudens bereiken die net boven de bijstandsnorm zitten maar door hoge vaste lasten of wisselende inkomsten alsnog financieel kwetsbaar zijn. Andere gemeenten hanteren smallere grenzen of beperken bepaalde regelingen tot specifieke doelgroepen. Deze keuzes hangen deels samen met financiële ruimte, maar lang niet uitsluitend, ook politieke prioriteiten en uitvoeringscapaciteit spelen hierbij een rol.

Financiële ruimte heeft invloed op beleidskeuzes, maar de relatie is niet lineair. Een gemeente met meer middelen kan ruimere grenzen hanteren of meer regelingen aanbieden, maar een gemeente met een grote doelgroep kan ondanks meer middelen alsnog budgettaire druk ervaren. Omgekeerd kan een gemeente met een kleinere doelgroep met beperkte middelen relatief ruimhartig beleid voeren.

Eén gemeente geeft aan dat uitbreiding van regelingen de afgelopen jaren mogelijk werd doordat de raad extra middelen beschikbaar stelde. Een andere wijst erop dat juist de open-eindestructuur van minimaregelingen het begroten bemoeilijkt: groter bereik is beleidsmatig wenselijk, maar kan de kosten doen stijgen op een manier die niet vooraf voorspelbaar is.

Ook politieke keuzes en lokale beleidsfilosofie spelen een grote rol. Eén gemeente geeft aan dat bestuurders bewust niet willen bezuinigen op minimaregelingen. Een andere werkt aan een beleidskader waarbij menselijke maat en het tegengaan van versnippering centraal moeten staan. Dit zijn beleidskeuzes die niet rechtstreeks uit de financiële positie volgen, maar voortkomen uit bestuurlijke prioriteiten en ervaringen in de uitvoering. Het Ravijnjaar en de bredere financiële onzekerheid werken hier als rem: gemeenten zijn terughoudend om nieuwe structurele verplichtingen aan te gaan, waardoor de beweging richting preventief en integraal beleid vertraagt.

5.9 Samenwerking en uitvoeringscapaciteit

Ook op regionaal niveau vindt samenwerking plaats, onder meer via netwerken zoals de G4 en de VNG. Hoewel deze samenwerking als waardevol wordt ervaren, is zij vaak ad hoc en ontbreekt het aan structurele afstemming. De provincie wijst er bovendien op dat afnemende regionale samenwerking, bijvoorbeeld als gevolg van lokale politieke keuzes, kan leiden tot inefficiënties en hogere kosten.

De capaciteit van gemeenten om uitvoering te geven aan het sociaal domein staat onder druk, al verschilt de aard van deze druk per type gemeente. In grote gemeenten ligt de uitdaging met name in de complexiteit van processen en de beperkte wendbaarheid van de organisatie. Besluitvorming en implementatie kosten tijd, mede door bestuurlijke procedures en de noodzaak tot afstemming tussen verschillende departementen en bestuurslagen. In kleinere gemeenten spelen personeelstekorten en afhankelijkheid van externe inhuur een grotere rol. Provinciale respondenten signaleren dat kleinere gemeenten steeds vaker moeite hebben voldoende expertise en uitvoeringskracht te behouden. Capaciteit is daarbij niet alleen een kwestie van aantallen medewerkers, maar ook van organisatie,

regie en aanpassingsvermogen. Het vermogen om snel in te spelen op veranderende wet- en regelgeving wordt breed als beperkt ervaren.

5.10 Rol van provincie en Rijk

Gemeenten geven aan behoefte te hebben aan betere ondersteuning op het gebied van data, beleidsinformatie en inzicht in de effecten van rijksmaatregelen. Veranderingen in het fiscale en toeslagenstelsel hebben directe gevolgen voor lokale armoede, maar zijn voor gemeenten moeilijk te overzien. Ook bestaat behoefte aan meer samenhang in definities en indicatoren, bijvoorbeeld eenduidige afbakening van doelgroepen voor minimaregelingen, vergelijkbare rapportage over niet-gebruik en bereik, en betere gegevensdeling tussen gemeenten en Rijk over de effecten van beleidswijzigingen in het toeslagenstelsel op lokale armoedecijfers.

De provincie wordt primair gezien als faciliterende en verbindende actor. Concrete rollen die worden benoemd zijn kennisdeling over effectieve aanpakken, ondersteuning bij monitoring en financiële analyse, en het bij elkaar brengen van gemeenten die met vergelijkbare vragen worstelen. Er is geen behoefte aan overname van gemeentelijke taken, maar wel aan versterking van uitvoeringskracht en het delen van kennis — over bereik van moeilijk zichtbare doelgroepen, vernieuwende aanpakken en regionale samenwerking.

De gemeenten benadrukken dat er voor structurele oplossingen voor armoede naar beleid vanuit het Rijk gekeken moet worden. Gemeenten benadrukken het belang van adequate financiering, voorspelbaar beleid en betere afstemming tussen verschillende beleidsinstrumenten. Zonder deze randvoorwaarden blijft de ruimte voor gemeenten om effectief armoedebeleid te voeren beperkt.

5.11 Clusterverschillen en beleidsfilosofie

De clusteranalyse maakt zichtbaar dat gemeenten onderling verschillen in sociaaleconomisch profiel, vermogenspositie en de kwetsbaarheid van huishoudens. Deze verschillen zijn herkenbaar in de interviews: gemeenten met een zwaarder profiel beschikken vaker over een expliciete beleidsnota, bredere netwerken van maatschappelijke partners en campagnes om bereik te vergroten. Gemeenten met een kleinere en minder complexe doelgroep kiezen vaker voor maatwerk, regionale uitvoering of inzet via welzijnspartners.

Maar de clusterindeling voorspelt de beleidsrespons slechts ten dele. Uit de interviews blijkt dat gemeenten met een vergelijkbaar sociaaleconomisch profiel fundamenteel ander beleid voeren — en dat andersom gemeenten met sterk uiteenlopende profielen soms vergelijkbare keuzes maken. Drie factoren die niet in de clusteranalyse zitten, blijken in de praktijk bepalend te zijn voor de daadwerkelijke beleidskeuzes.

De eerste is de *politieke kleur* van het college. Gemeenten met een meer sociaal georiënteerd bestuur hanteren vaker ruimere inkomensgrenzen en behouden regelingen ook onder financiële druk. Na de gemeenteraadsverkiezingen van maart 2026 zijn in meerdere gemeenten colleges aangetreden met een andere politieke kleur, wat volgens geïnterviewden direct doorwerkt in de voorgenomen beleidsrichting.

De tweede factor is de *uitvoeringsgeschiedenis*. Gemeenten die eerder zijn uitgetreden uit een regionale samenwerking of forse bezuinigingen hebben doorgevoerd op armoedebeleid, bevinden zich nu in een herstelbeweging en lopen structureel achter op gemeenten die die ingrepen niet hebben gedaan — ook als de sociaaleconomische profielen vergelijkbaar zijn.

De derde factor is de beschikbaarheid van *uitvoeringscapaciteit*. Preventief en integraal beleid vraagt om extra inzet voor campagnes, huisbezoeken, samenwerking met partners en monitoring. Gemeenten kunnen deze ambitie beleidsmatig wel formuleren, maar zonder voldoende capaciteit blijft de uitvoering beperkt tot het afhandelen van aanvragen en acute gevallen.

Voor de provincie betekent dit dat de clusterindeling een waardevol kader biedt om de aard van de beleidsopgave per groep gemeenten te begrijpen, maar onvoldoende is om te verklaren waarom gemeenten bepaalde keuzes maken. Juist het verschil tussen wat clusters op basis van sociaaleconomisch profiel zouden voorspellen en wat gemeenten feitelijk doen, biedt aanknopingspunten voor gerichte provinciale ondersteuning: niet generiek per cluster, maar toegespitst op de specifieke uitvoeringsknelpunten en beleidshistorie van afzonderlijke gemeenten.

6. Het ravijnjaar 2026/2028

6.1 Inleiding

De financiële onzekerheid rond het Gemeentefonds en het zogenoemde Ravijnjaar werkt door in de manier waarop gemeenten kijken naar armoedebeleid. Het Ravijnjaar 2026 dreigde aanvankelijk een tekort van €2,4 miljard voor gemeenten op te leveren. De Voorjaarsnota 2025 heeft de acute druk verminderd, maar verschuift het probleem naar 2028. Veel gemeenten hadden al beleidsreacties voorbereid op het verwachte tekort; deze zijn op het moment van dit onderzoek nog grotendeels in voorbereiding of worden heroverwogen in het licht van de nieuwe politieke constellaties na de gemeenteraadsverkiezingen van maart 2026.

Uit de gesprekken met gemeenten komt naar voren dat het Ravijnjaar niet massaal heeft geleid tot directe versobering van minimaregelingen of afschaling van schuldhulpverlening. Wel werkt de financiële onzekerheid duidelijk door als rem op intensivering: gemeenten zijn terughoudend om nieuwe structurele verplichtingen aan te gaan zolang de toekomstige begrotingsruimte onduidelijk is. Het Ravijnjaar functioneert daarmee eerder als onzekerheidsfactor dan als directe aanleiding voor reeds doorgevoerde bezuinigingen.

6.2 Armoedebeleid blijft politiek belangrijk, maar financiële ruimte is niet vanzelfsprekend

Meerdere gemeenten geven aan dat armoedebeleid politiek-bestuurlijk belangrijk wordt gevonden en dat er vooralsnog geen directe wens bestaat om op minimaregelingen te bezuinigen. Tegelijkertijd geven gemeenten aan dat financiële ruimte steeds opnieuw moet worden afgewogen. Nieuwe regelingen, verruiming van inkomensgrenzen of intensivering van preventie leiden vrijwel altijd tot structurele lasten. De gemeenteraadsverkiezingen van maart 2026 voegen hier een extra dimensie aan toe: in meerdere gemeenten zijn na de verkiezingen coalitieakkoorden gesloten waarin lagere inkomensgrenzen voor minimaregelingen zijn opgenomen. Dit illustreert hoe politieke wisselingen de beleidsrichting direct kunnen beïnvloeden, ook los van het Ravijnjaar zelf.

Een bijkomend knelpunt is de open-eindestructuur van veel minimaregelingen. Het gebruik hangt af van het aantal rechthebbenden, de inkomensontwikkeling en de mate van bekendheid. Dit levert een lastige afweging op: groter bereik is beleidsmatig wenselijk, maar leidt tegelijkertijd tot hogere en moeilijk voorspelbare kosten. Gemeenten die onder financiële druk staan, kunnen daardoor terughoudend worden om actief in te zetten op bereikvergroting — zelfs als zij dat beleidsmatig willen.

Een concreet voorbeeld van deze onzekerheid is de Hervormingsagenda Jeugd. De Commissie Van Ark, die de financiële effecten van deze hervormingsagenda monitort, constateerde in haar mid-term review van januari 2025 dat de jeugdzorguitgaven fors hoger uitvielen dan geraamd. De tekorten over 2023 en 2024 zijn voor de helft gecompenseerd door de Rijksoverheid; begin 2027 volgt een nieuwe beoordeling.

6.3 Preventieve inzet is het meest kwetsbaar

Uit de interviews komt consistent naar voren dat preventieve inzet het meest kwetsbaar is voor financiële druk. Het gaat om vroegsignalering van schulden, laagdrempelige loketten, financiële educatie, outreachend werken en samenwerking met maatschappelijke partners. Deze activiteiten worden breed als waardevol gezien, maar hun effecten zijn moeilijk direct financieel aantoonbaar. De baten van preventie landen vaak later, in een ander domein, of zijn causaal moeilijk te isoleren.

Daardoor ontstaat een structureel risico. Bij bezuinigingen blijven wettelijke taken en bestaande regelingen langer overeind terwijl aanvullende preventieve activiteiten eerder worden afgeschaald. Op korte termijn levert dat financiële ruimte op, maar op langere termijn kan het leiden tot hogere kosten elders — zwaardere schulden, meer druk op jeugdhulp, Wmo en gezondheidszorg.

6.4 Ravijnjaar kan de beweging naar integraal beleid vertragen

Meerdere gemeenten geven aan dat zij armoedebeleid breder willen verbinden aan bestaanszekerheid,

gezondheid, wonen, jeugd, onderwijs, energie en participatie. Deze integrale benadering vraagt om meerjarige zekerheid, capaciteit en structurele samenwerking. Zonder die zekerheid bestaat het risico dat beleid terugvalt op de noodzakelijke basis: het uitvoeren van bestaande regelingen en wettelijke taken. Het Ravijnjaar raakt daarmee niet alleen de hoogte van het budget, maar ook de ontwikkelrichting van het beleid.

6.5 Verschillen tussen gemeenten

Het Ravijnjaar heeft geen uniform effect. Gemeenten met een grotere en complexere doelgroep voelen de financiële onzekerheid zwaarder, omdat meer inwoners afhankelijk zijn van ondersteuning en de samenhang met andere domeinen groter is. Gemeenten met een kleinere doelgroep hebben soms meer manoeuvreerruimte, maar zijn vaker afhankelijk van regionale uitvoeringsstructuren die zelf ook onder druk staan.

De clusteranalyse helpt om deze verschillen in context te duiden. Gemeenten in cluster 2 (verstedelijkt, meer sociale kwetsbaarheid) en de grootstedelijke outliers zullen de financiële druk het hardst voelen in de uitvoering van armoedebeleid. Gemeenten in cluster 4 (vermogende randgemeenten met gezinsdruk) hebben financieel meer ruimte maar kampen met een specifieke kwetsbaarheid: hun relatief hoge gezins- en arbeidsmarktkwetsbaarheid vraagt juist om preventieve en integrale inzet — precies het type beleid dat het meest kwetsbaar is voor bezuinigingen.

6.6 Betekenis van de Voorjaarsnota 2025

De Voorjaarsnota 2025 heeft de acute financiële druk verminderd maar neemt de onzekerheid niet weg. Het probleem is voor veel gemeenten niet verdwenen maar verschoven richting 2028. Daardoor blijft de vraag relevant welke onderdelen van armoedebeleid structureel geborgd zijn en welke afhankelijk zijn van tijdelijke middelen of politieke prioriteit.

Tijdelijke middelen hebben een dubbel effect. Zij maken het mogelijk om pilots en preventieve activiteiten te starten, maar bieden geen garantie op voortzetting. Succesvolle aanpakken die na afloop van tijdelijke financiering niet structureel worden ingebed, kunnen de opgebouwde kennis en samenwerking opnieuw doen verdwijnen. Dit is vooral relevant bij preventieve en integrale aanpakken, die pas na langere tijd effect laten zien.

6.7 Conclusie

Het Ravijnjaar werkt in de onderzochte gemeenten primair door als financiële onzekerheid en als rem op beleidsintensivering, niet als directe aanleiding voor grootschalige bezuinigingen op armoedebeleid. Deze terughoudendheid is geen gegeven voor de langere termijn. Onderzoek van BZK naar de gemeentebegrotingen 2026[25] (n=210) laat zien hoe smal de marge is: 53% van alle gemeenten moest al ingrijpen in de begroting 2026 zelf, en van deze groep bracht 75% een ombuiging van tenminste 1% van het begrotingstotaal aan; 61% verhoogde de belastingen sterker dan gebruikelijk. Als grootste oorzaken noemen gemeenten een tekort aan inkomsten (80%) en druk vanuit het sociaal domein (76%). Deze druk kan bovendien snel oplopen: het Rijk heeft al geld uit het gemeentefonds gehaald vooruitlopend op besparingen die gemeenten zelf moeten waarmaken (Hervormingsagenda Jeugd, Wmo/huishoudelijke hulp vanaf 2029), terwijl de haalbaarheid daarvan onzeker is. Begin 2027 wordt een volgende beoordeling van de Hervormingsagenda Jeugd van de Commissie Van Ark verwacht; valt die tegen, dan kan de huidige terughoudendheid alsnog omslaan in daadwerkelijke bezuinigingen.

De grootste kwetsbaarheid ligt bij preventieve en integrale onderdelen van het beleid. Juist deze activiteiten zijn nodig om geldzorgen vroeg te signaleren, niet-gebruik terug te dringen en zwaardere problematiek te voorkomen — maar zijn het moeilijkst financieel te onderbouwen en daardoor het meest kwetsbaar bij bezuinigingsdruk. Zonder meerjarige financiële zekerheid bestaat het risico dat gemeenten terugvallen op het uitvoeren van basisregelingen, terwijl de beweging richting preventief en integraal beleid juist structurele investeringen vraagt.

25 Ministerie van Binnenlandse Zaken en Koninkrijksrelaties (2026). *Verslag onderzoek begrotingen gemeenten 2026.* Den Haag: BZK. Geraadpleegd via https://www.kennisopenbaarbestuur.nl/site/binaries/site-content/collections/documents/2026/04/23/verslag-onderzoek-begrotingen-gemeenten-2026/rapportage-begrotingsenquete-2025-2026-bzk-markteffect-17042026-def.pdf

7. Beleidsanalyse

7.1 Inleiding

Dit hoofdstuk brengt de uitkomsten van de clusteranalyse, de interviews en de literatuur samen in een beleidsmatige duiding per cluster. De centrale vraag is: sluit het armoedebeleid dat gemeenten voeren aan op de beleidsopgave die uit hun sociaaleconomisch profiel volgt, en wat verklaart de variatie die we zien? De analyse werkt met de vierclusterindeling zonder outliers als vertrekpunt, aangevuld met de drie outliergroepen (Rotterdam en Den Haag, Wassenaar, en de studentensteden Leiden en Delft). Deze indeling maakt de meest relevante beleidsmatige verschillen zichtbaar. Waar nuttig wordt ook de vijfclusterindeling met outliers gebruikt.

Voor elk cluster beschrijven we achtereenvolgens: wat de clusteranalyse zegt over de sociaaleconomische beleidsopgave, wat de literatuur daarover aanvult, en wat de geïnterviewde gemeenten in dat cluster doen en signaleren. De interviews zijn representatief maar niet uitputtend: niet elk cluster is even breed gedekt. Waar dat relevant is, geven we dat aan.

7.2 Cluster 1 (zonder outliers): rustige groep met beperkte problematiek

Beleidsopgave
Cluster 1 bestaat uit 19 overwegend landelijke en kleinstedelijke gemeenten. Dit cluster heeft de laagste sociaaleconomische problematiek van alle vier clusters, een licht bovengemiddeld vermogen en de laagste gezins- en arbeidsmarktkwetsbaarheid. Het aandeel huurwoningen (26%) is het laagst van de provincie. De doelgroep voor armoedebeleid is in absolute en relatieve zin klein.

De literatuur wijst erop dat ook in welvarende gemeenten verborgen armoede voorkomt, met name onder ouderen met een klein pensioen, alleenstaanden met hoge vaste lasten en inwoners die door schaamte of wantrouwen geen gebruik maken van regelingen. De fysieke spreiding van de bevolking — kenmerkend voor landelijke gemeenten — bemoeilijkt bovendien de toegang tot ondersteuning. In regio's met beperkt openbaar vervoer ontstaat vervoersarmoede als specifiek risico: mensen kunnen de deur niet uitkomen om hulp te zoeken of te accepteren.

Een eerder onderzoek van Panteia naar bereikbaarheid in Zuid-Holland (2019)[26] laat zien dat dit risico niet gelijk verdeeld is over de provincie: voorzieningen zijn over het geheel genomen goed bereikbaar, maar in landelijke gebieden als de Alblasserwaard en de Hoeksche Waard is de bereikbaarheid van onder meer voortgezet onderwijs, mbo, ziekenhuizen, banken en bibliotheken merkbaar slechter dan gemiddeld, met name voor lage inkomens.

Wat zeggen de interviews
De geïnterviewde gemeente illustreert de typische beleidslogica van deze groep. Het beleid is sober maar functioneel: de doelgroep is klein, de gemeente functioneert als regiegemeente en besteedt de uitvoering volledig uit aan welzijnspartijen en een grotere buurgemeente. De drempel naar het uitvoeringsloket is fysiek hoog, door de geografische afstand voor het aanvragen van regelingen. De gemeente werkt aan een oplossing door gemeentelijke dienstverlening dichter bij de inwoner te brengen.

Preventie ligt in dit cluster bijna volledig bij maatschappelijke partners, niet bij de gemeente zelf. De beleidsambitie is beperkt maar realistisch: maatwerk leveren voor een kleine doelgroep, zonder grootschalige programmatische inzet. Politieke prioriteit voor armoedebeleid is aanwezig maar niet dominant.

Beleidsconsequentie
Voor cluster-1-gemeenten is de primaire uitdaging niet de omvang van de doelgroep maar de zichtbaarheid ervan. Niet-gebruik van regelingen en verborgen armoede zijn structurele risico's. De provincie kan hier een rol spelen door kennisdeling over laagdrempelige OV-strategieën.

26 Jonkers, E., Schepers, B., Tanis, J. & Zwart, G. (2019). *Sociale inclusie en vervoersarmoede in de provincie Zuid-Holland*. Zoetermeer: Panteia.

Ook kan de provincie een rol spelen door de bereikbaarheid van voorzieningen in kwetsbare gebieden periodiek te (laten) monitoren, en door als regisseur op te treden bij het afstemmen van openbaarvervoervoorzieningen over gemeentegrenzen heen. Ook het (mede)financieren van een OV-pas voor lage inkomens, waarmee enkele gemeenten al experimenteren, is een concreet instrument.

7.3 Cluster 2 (zonder outliers): verstedelijkte gemeenten met meer sociale kwetsbaarheid

Beleidsopgave

Cluster 2 bestaat uit 18 gemeenten die overwegend dichter bij de grote steden liggen. Dit cluster combineert een bovengemiddelde sociaaleconomische problematiek met de laagste vermogenspositie en de hoogste gezins- en arbeidsmarktkwetsbaarheid van de vier clusters zonder outliers. Het aandeel eenoudergezinnen (8,9%) en jeugdbeschermingsmaatregelen (1,18 per 1.000 inwoners) zijn het hoogst. De doelgroep voor armoedebeleid is omvangrijker en complexer dan in cluster 1, en de samenhang met andere domeinen - jeugdzorg, Wmo, schuldhulpverlening - is sterk.

De literatuur laat zien dat gemeenten met dit profiel de lasten van het sociaal domein zwaarder voelen dan rijkere gemeenten, terwijl de beleidsruimte door rijksbekostiging niet automatisch evenredig is. Het IPE berekende dat huishoudens afhankelijk van de woonplaats tot €200 per maand meer of minder kunnen ontvangen aan gemeentelijke ondersteuning - cluster-2-gemeenten bevinden zich daarin in een gemiddelde positie, maar met meer inwoners die op die ondersteuning aangewezen zijn.[27]

Wat zeggen de interviews

Dit is het meest heterogene cluster in de interviews, dit wordt ook bevestigd door de clusteranalyse: cluster 2 zonder outliers bevat gemeenten met sterk uiteenlopende beleidsrespons ondanks vergelijkbare profielen.

Twee van de geïnterviewde gemeenten hanteren een inkomensgrens van 130% van het sociaal minimum en voeren ruimhartig beleid, mede dankzij een sociaal georiënteerd college. Één gemeente gebruikt de de stadspas van een andere gemeente als uitvoeringsinfrastructuur en heeft het sociaal team bewust buiten de gemeentelijke organisatie geplaatst om de drempel te verlagen.

Één gemeente staat er fundamenteel anders voor: hier staat de uitvoeringscapaciteit sterk onder druk en is er weinig financiële ruimte. Ook werd er benoemd dat de raad niet erg begaan is met nieuwe initiatieven. Een andere gemeente heeft vrijwel al haar beleid uitbesteed aan partners en staat na de verkiezingen van 2026 voor een politieke koerswijziging richting meer activering en versobering/herijking van regelingen.

De variatie binnen dit cluster bevestigt de bevinding uit het interviewhoofdstuk: de sociaaleconomische beleidsopgave is vergelijkbaar, maar uitvoeringsgeschiedenis en politieke kleur bepalen de feitelijke beleidsrespons. Gemeenten die uit regionale samenwerkingen zijn getreden of forse bezuinigingen hebben doorgemaakt, lopen structureel achter, ook als het profiel aanleiding geeft tot ambitieuzer beleid.

Beleidsconsequentie

Voor cluster 2 is de uitdaging tweeledig: enerzijds is het belangrijk de basisdienstverlening op peil te houden in gemeenten met krappe uitvoeringscapaciteit, anderzijds is het belangrijk om preventieve en integrale inzet te bevorderen. Juist deze tweede factor is in dit cluster het meest nodig, vanwege de hoge gezins- en arbeidsmarktkwetsbaarheid. Deze factor is tegelijkertijd het meest kwetsbaar voor bezuinigingen. De provincie kan hier een ondersteunende rol spelen door gemeenten met krappe uitvoeringscapaciteit te verbinden met gemeenten die met vergelijkbare problematiek te maken hebben maar verder zijn in de ontwikkeling van preventief of integraal beleid. Kennisdeling werkt in dit cluster het best als zij concreet is en aansluit op de specifieke beleidshistorie van de ontvangende gemeente.

27 Zie Van Dijk, J.J., Feld, Y. & Van Rijn, J. (2025). *Eerlijker en eenvoudiger armoedebeleid: Landelijke basis, lokaal maatwerk*. Instituut voor Publieke Economie. https://www.ipe.nl/highlights/gemeentelijke-regelingen

7.4 Cluster 3 (zonder outliers): studentensteden Leiden en Delft

Beleidsopgave
Leiden en Delft vormen in beide clusterindelingen een eigen groep. Zij scoren hoog op sociaaleconomische problematiek, door hoge huurquotes, lage mediane inkomens en een groot aandeel inwoners met een migratieachtergrond, maar laag op gezins- en arbeidsmarktkwetsbaarheid. De verklaring is demografisch: een grote studentenpopulatie drukt het aandeel eenoudergezinnen en WW-uitkeringen, maar verhoogt het aandeel huurwoningen en laagopgeleiden in de CBS-categorieën. Dit maakt het cluster lastig te duiden vanuit klassieke armoedemaatstaven: studenten zijn tijdelijk arm maar niet structureel kwetsbaar, terwijl de overige bevolking, zij die niet studeren, juist complexere en structurelere armoedeproblematiek kent.

Cluster 3 heeft een specifiek demografisch profiel dat ook de aard van de armoedeproblematiek bepaalt. De hoge huurquote en het grote aandeel inwoners met een migratieachtergrond weerspiegelen twee groepen die landelijk een verhoogd armoederisico kennen. Alleenstaanden en huurders zijn in dit cluster oververtegenwoordigd, en beide groepen zijn gevoelig voor stijgende woonlasten en energiekosten.

Wat zeggen de interviews
De geïnterviewde gemeente heeft een expliciete nota armoede (2023) met drie pijlers, kinderarmoede, bestaanszekerheid en financiële educatie en maakt gebruik van NPLV-middelen voor een wijkgerichte aanpak in Delft West. Tegelijkertijd heeft de gemeente door eerder opgedane budgetproblematiek nog steeds een inkomensgrens van 110% voor de meeste gemeentelijke regelingen, onder het provinciale gemiddelde. De beleidsambitie is hoog, maar het instrumentarium is nog beperkt. Dit vereist een herstelbeweging die meerdere raadsperiodes beslaat.

Dit illustreert een breder patroon: gemeenten met historische bezuinigingen lopen structureel achter in het instrumentarium, ook als de bestuurlijke wil aanwezig is en de financiële situatie inmiddels hersteld is.

Beleidsconsequentie
Voor studentensteden vraagt de beleidsopgave om differentiatie: onderscheid maken tussen de tijdelijke armoede van studenten en de structurele kwetsbaarheid van niet-studerende inwoners. Het risico bestaat dat het cluster door zijn demografisch profiel als minder urgent wordt beschouwd, terwijl de niet-studentenpopulatie juist bovengemiddeld kwetsbaar is. De provincie kan hier aandacht voor vragen in monitoring en kennisuitwisseling.

7.5 Cluster 4 (zonder outliers): vermogende randgemeenten met gezinsdruk

Beleidsopgave
Cluster 4 bestaat uit acht gemeenten rond Rotterdam en Den Haag. Dit cluster heeft de laagste sociaaleconomische problematiek en de hoogste vermogenspositie van de vier clusters, maar combineert dit met een hoge score op gezins- en arbeidsmarktkwetsbaarheid. Het aandeel eenoudergezinnen en WW-uitkeringen ligt relatief hoog, ondanks het gunstige gemiddelde inkomens- en vermogensprofiel.

Dit is analytisch het meest opmerkelijke cluster: welvaart en kwetsbaarheid lopen niet in dezelfde richting. Dit betekent dat er veel ongelijkheid bestaat binnen de gemeente. De literatuur wijst op het risico van de armoedeval: hogere inkomensgrenzen zijn in dit cluster juist relevant om werkende armen en eenoudergezinnen net boven de bijstandsnorm te bereiken.

Wat zeggen de interviews
De gemeente binnen dit cluster die geïnterviewd is bevindt zich in een beleidsmatige transitiefase. Na het verlaten van een regionaal samenwerkingsverband is de gemeente financieel stabiel, met een duidelijk armoederegelingskader. Dat kader is ambitieus, met aandacht voor stress-sensitief werken, menselijke maat, samenhang in het ondersteuningsaanbod, maar nog niet geoperationaliseerd. De gemeente signaleert expliciet twee nieuwe doelgroepen: jongeren met schulden en kleine zelfstandigen. Beide groepen passen precies bij het clusterprofiel: ze zijn arbeidsmarktgerelateerd kwetsbaar, niet bijstandsgerechtigd, en moeilijk te bereiken via klassieke gemeentelijke kanalen.

Beleidsconsequentie

Cluster-4-gemeenten staan voor een specifieke uitdaging: hun gunstige gemiddelde profiel maskeert een bovengemiddelde gezins- en arbeidsmarktkwetsbaarheid die vraagt om preventief en gericht beleid. Juist de beweging richting integrale en preventieve aanpak is financieel kwetsbaar bij bezuinigingen. De provincie kan hier ondersteunen door aandacht te vragen voor de specifieke kwetsbaarheidsgroepen in dit cluster en door kennisdeling te faciliteren over effectieve aanpakken voor werkende armen en jongeren met schulden.

7.7 Outliers: Rotterdam, Den Haag en Wassenaar

Rotterdam en Den Haag

Rotterdam en Den Haag scoren het hoogst op sociaaleconomische problematiek van alle Zuid-Hollandse gemeenten: het hoogste aandeel bijstandsuitkeringen (gemiddeld 4,8%), huurwoningen (61,5%) en jeugdbeschermingsmaatregelen. De beleidsopgave is in omvang en complexiteit onvergelijkbaar met de rest van de provincie.

De geïnterviewde gemeente heeft een breed instrumentarium: een stadspas, een collectieve zorgverzekering (minimapolis), studietoeslag, kinderopvangtoeslag-aanvulling en een preventieaanpak die domeinen als onderwijs, cultuur en gezondheid verbindt. Toch concludeerde de gemeentelijke Rekenkamer dat het minimabeleid niet aantoonbaar bijdraagt aan het verminderen van armoede: niet omdat het beleid slecht is, maar omdat de structurele oorzaken van armoede (inkomen, huisvesting, schulden) buiten de beleidssfeer van de gemeente liggen. De gemeente voert beleid op de marge van een groot inkomensprobleem.

Dit is een scherpe formulering van wat Divosa de “pleisterlap-dynamiek” noemt: gemeenten lappen de gaten die rijksbeleid laat vallen, zonder de onderliggende problematiek te kunnen oplossen. In de grote steden is die dynamiek het meest zichtbaar.

Wassenaar

Wassenaar is een beleidsmatige paradox. Het is de rijkste gemeente van de provincie (gemiddeld vermogen €713.000) maar heeft een hoge mate van sociaaleconomische problematiek die meer lijkt op de grote steden dan op buurgemeenten. Het beleid is regionaal geharmoniseerd via Leidschendam-Voorburg, maar de bedragen voor minimaregelingen liggen structureel lager dan bij de buurgemeenten. Dat is een bewuste keuze die deels samenhangt met de politieke kleur van het bestuur (VVD, lokale partij) en deels met historisch vastgestelde budgetten. Wassenaar illustreert hoe een gunstig gemeenteprofiel niet automatisch leidt tot ruimhartig armoedebeleid.

7.8 Conclusie

De beleidsanalyse bevestigt dat de clusterindeling een waardevol kader biedt om de *aard van de beleidsopgave* per groep gemeenten te begrijpen: de omvang van de doelgroep, de complexiteit van de problematiek en de mate van samenhang met andere domeinen. Maar de clusterindeling verklaart de feitelijke beleidsrespons slechts ten dele.

Drie factoren die buiten de clusteranalyse vallen, blijken in de praktijk minstens zo bepalend: de politieke kleur van het college, de uitvoeringsgeschiedenis van de gemeente (fusies, bezuinigingen, regionale samenwerkingen), en de beschikbare uitvoeringscapaciteit. Gemeenten in hetzelfde cluster — zoals Gouda en Ridderkerk, of Barendrecht en Leidschendam-Voorburg — voeren fundamenteel ander beleid, en dat is verklaarbaar maar niet per definitie wenselijk vanuit het perspectief van gelijkwaardige ondersteuning van inwoners in de provincie.

Voor de provincie biedt dit een concreet aanknopingspunt. Provinciale ondersteuning is het meest effectief als zij niet generiek per cluster wordt ingezet, maar wordt toegespitst op gemeenten waar de beleidsrespons achterblijft bij de beleidsopgave — ongeacht de reden.

8. Conclusie

Armoede in Zuid-Holland is afgenomen sinds 2020, maar niet voor iedereen en niet in gelijke mate. De provincie scoort structureel slechter dan het landelijk gemiddelde, en de verschillen binnen de provincie zijn aanzienlijk. Wie eenmaal diep in armoede zat — de groep met vier jaar of meer aaneengesloten een inkomen onder het sociaal minimum — is er nauwelijks uitgekomen. De intensiteit van armoede is toegenomen. De kloof tussen wie tijdelijk arm was en wie structureel arm is, is in de afgelopen vijf jaar groter geworden.

De verschuiving in het profiel van armoede vraagt om een aanpassing van het beleid bij veel van de Zuid-Hollandse gemeenten. Werkende armen, jonge zelfstandigen, alleenstaanden en huurders zijn minder goed zichtbaar dan bijstandsontvangers en worden minder goed bereikt door het bestaande instrumentarium. Gemeenten weten dit, en signaleren het, maar beschikken niet altijd over de capaciteit of de beleidsruimte om er effectief op in te spelen.

De clusteranalyse bevestigt dat de beleidsopgave per gemeente verschilt, en dat een uniforme provinciale benadering tekortschiet. Maar de clusters verklaren de feitelijke beleidsrespons maar ten dele. Politieke prioriteiten, uitvoeringsgeschiedenissen en capaciteitsverschillen bepalen minstens zo sterk wat gemeenten daadwerkelijk doen als de omvang van hun doelgroep. Gemeenten in hetzelfde cluster voeren soms fundamenteel ander beleid — en dat is voor inwoners aan weerszijden van een gemeentegrens een kwestie van rechtsongelijkheid.

Voor de komende jaren zijn drie aandachtspunten bepalend:

Het eerste is de financiële onzekerheid. Het Ravijnjaar 2026 is uitgesteld, niet opgelost. De dreiging van een vergelijkbare financiële schok in 2028 betekent dat gemeenten in een modus van voorzichtigheid blijven, terwijl juist nu investeringen nodig zijn in preventie, bereik en integrale dienstverlening. De meest kwetsbare onderdelen van het armoedebeleid zijn niet de wettelijke taken, maar de activiteiten eromheen — en die staan bij elke bezuinigingsronde als eerste op de lijst.

Het tweede is de groeiende kloof tussen ambitie en uitvoering. Gemeenten willen meer: meer preventie, meer samenwerking, meer integraal werken. Maar de capaciteit om dat te realiseren groeit niet mee. Kleinere gemeenten zijn afhankelijk van regionale partners en externe inhuur. Grotere gemeenten kampen met complexiteit en gebrekkige wendbaarheid. Zonder structurele investering in uitvoeringscapaciteit blijft het merendeel van de beleidsambities papier.

Het derde aandachtspunt raakt de provincie direct. De provincie kan geen inkomenspolitiek voeren — dat blijft een rijkstaak. Maar zij kan wél de omstandigheden beïnvloeden waaronder gemeenten hun beleid uitvoeren. Kennisdeling over wat werkt bij het bereiken van niet-uitkeringsontvangers, ondersteuning bij monitoring, het faciliteren van samenwerking tussen gemeenten met vergelijkbare knelpunten en het signaleren naar het Rijk van de structurele mismatch tussen taken en middelen: dit zijn rollen die passen bij de provinciale positie en die gemeenten expliciet benoemen als waardevol.

De centrale boodschap van dit onderzoek is eenvoudig en ongemakkelijk tegelijk: armoede in Zuid-Holland is beter te meten dan vijf jaar geleden, maar niet wezenlijk beter geworden voor wie er het hardst door geraakt wordt. De provincie heeft als taak die boodschap te bewaken, te verwoorden en te verbinden aan beleid — op gemeentelijk én rijksniveau.

Bijlage A - Methodologische verantwoording cluster-analyse

Deze bijlage biedt een volledige methodologische toelichting op de clusteranalyse die in hoofdstuk 4 wordt gepresenteerd. Achtereenvolgens komen aan bod: de gebruikte variabelen en databronnen (§1.1), de principal component analyse en de onderbouwing van de factorkeuze (§1.2), de outlieranalyse en clusterkeuze (§1.3), de validiteitsmetrieken (§1.4) en de factorscores per gemeente (§1.5).

A.1 Variabelen en databronnen

In de analyse zijn vijftien indicatoren opgenomen die verschillende aspecten van de sociaaleconomische situatie van gemeenten beschrijven. Alle indicatoren zijn uitgedrukt als percentage van de bevolking of als aantallen per 1.000 inwoners, zodat de analyse niet wordt gestuurd door de omvang van gemeenten. Alle indicatoren zijn onttrokken and CBS Statline en gelden voor het jaar 2024. Hieronder een overzicht van de gekozen variabelen.

Gekozen variabelen

- % Huishoudens tot 101% sociaal minimum
- % Huishoudens 101–130% sociaal minimum
- % Inwoners met migratieachtergrond (buiten NL geboren)
- % Huurwoningen
- Jeugdbeschermingsmaatregelen per 1.000 inwoners
- % Inwoners met bijstandsuitkering
- Bruto arbeidsparticipatie (%)
- Netto arbeidsparticipatie (%)
- % Eenoudergezinnen
- Gemiddeld besteedbaar inkomen (x €1.000)
- Mediaan besteedbaar inkomen (x €1.000)
- Gemiddeld vermogen huishoudens (x €1.000)
- Mediaan vermogen huishoudens (x €1.000)
- % Inkomen uit zelfstandige arbeid
- % WW-uitkeringen

A.2 Principal component analyse (PCA)

Omdat de vijftien variabelen onderling sterk samenhangen (multicollineariteit), is eerst een principal component analyse (PCA) uitgevoerd. PCA reduceert de variabelen tot een kleiner aantal onderliggende componenten, waarbij elke component een lineaire combinatie is van de originele variabelen. Per variabele wordt een lading berekend die aangeeft hoe sterk de variabele bijdraagt aan de component. De uiteindelijke componentscores per gemeente zijn vervolgens gebruikt als input voor de k-means clusteranalyse.

De analyse is uitgevoerd met principal axis factoring en een oblique rotatie (oblimin), omdat onderlinge samenhang tussen componenten werd verwacht. Het aantal te behouden componenten is bepaald op basis van de eigenwaarden: componenten met een eigenwaarde groter dan 1 worden in principe meegenomen (Kaiser-criterium). Tabel A1 toont de eigenwaarden en het verklaarde variantiepercentage per component.

Tabel A1 - Eigenwaarden en verklaarde variantie per component

Component	Eigenwaarde	Verklaarde variantie	Cumulatief
Component 1: Sociaaleconomische kwetsbaarheid	9,99	66,6%	66,6%
Component 2: Welvaart en vermogenspositie	1,80	12,0%	78,6%
Component 3: Gezins- en arbeidsmarktkwetsbaarheid	1,04	6,9%	85,5%

Bron: CBS Statline, Bewerking panteia.

De drie componenten verklaren samen 85,5% van de totale variantie in de data. De eerste component is met afstand het meest bepalend en verklaart 66,6% van de variantie. De tweede en derde component leveren elk een aanvullende bijdrage die inhoudelijk interpreteerbaar is.

Tabel A2 toont de geroteerde componentmatrix: de ladingen van elke variabele op elke component na rotatie. Hoe verder de lading van nul afwijkt, hoe sterker de variabele bijdraagt aan de betreffende component. Een negatieve lading geeft aan dat hoge waarden op de variabele samengaan met een lage score op de component, en vice versa.

Tabel A2 - Geroteerde componentmatrix (oblimin rotatie)

Variabele	Component 1: sociaaleconomische kwetsbaarheid	Component 2: Welvaart en vermogenspositie	Component 3: Gezins- en arbeidsmarkt-kwetsbaarheid
Huishoudens tot 101% sociaal minimum	0,89	-0,26	0,22
Huishoudens 101–130% sociaal minimum	0,79	-0,35	0,22
Inwoners met migratieachtergrond (%)	0,93	-0,04	0,20
Huurwoningen (%)	0,85	-0,33	0,09
Jeugdbeschermingsmaatregelen per 1.000	0,37	-0,42	0,10
Bijstandsuitkering (%)	0,82	-0,35	0,35
Bruto arbeidsparticipatie (%)	-0,75	0,05	-0,24
Netto arbeidsparticipatie (%)	-0,80	0,10	-0,24
Eenoudergezinnen (%)	0,31	-0,17	0,90
Gemiddeld besteedbaar inkomen	-0,30	0,88	-0,10
Mediaan besteedbaar inkomen	-0,69	0,49	0,05
Gemiddeld vermogen	-0,14	0,91	-0,20
Mediaan vermogen	-0,39	0,45	-0,13
Inkomen uit zelfstandige arbeid (%)	-0,11	0,33	-0,18
WW-uitkeringen (%)	0,47	-0,24	0,54

Bron: CBS Statline, bewerking Panteia. Noot: getoonde ladingen zijn afgerond op twee decimalen. De interpretatie is gebaseerd op de rotated component matrix (oblimin).

A.3 Outlieranalyse en keuze voor het aantal clusters

Alvorens de k-means clusteranalyse uit te voeren, is onderzocht of bepaalde gemeenten zodanig afwijken van de overige gemeenten dat zij als outlier beschouwd moeten worden. Gemeenten die op één of meer componenten een score hebben die meer dan twee standaarddeviaties van het gemiddelde afwijkt, worden aangemerkt als potentiële outlier. Dat geldt voor Rotterdam, Den Haag en Wassenaar.

Den Haag en Rotterdam wijken primair op component 1 (sociaaleconomische kwetsbaarheid) sterk af, met scores van respectievelijk 3,17 en 2,85 — terwijl het gemiddelde van de overige gemeenten rond 0 ligt. Wassenaar wijkt af op zowel component 1 als component 2 (welvaart en vermogenspositie), met een score van 4,02 op vermogen, ruim boven elke andere gemeente.

Het opnemen van deze outliers in de clusteranalyse leidt ertoe dat de overige 47 gemeenten in slechts twee grote, intern heterogene clusters worden samengevat. Om de variatie bínnen de niet-outlier-gemeenten beter zichtbaar te maken, zijn twee clusteranalyses uitgevoerd: één inclusief de outliers (vijfclusteroplossing) en één exclusief de drie outliers (vierclusteroplossing op 47 gemeenten). Tabel A3 legt de keuze voor het aantal clusters vast.

Tabel A3 - Vergelijking van clusteroplossingen

Oplossing	n	Beoordeling	Besluit
Met outliers - 3 clusters	50	Outliers domineren; overige gemeenten in 2 amorfe clusters	Onvoldoende
Met outliers - 4 clusters	50	Enige differentiatie, maar grote clusters intern heterogeen	Onvoldoende
Met outliers - 5 clusters	50	Duidelijke scheiding outliers; overige 47 in 2 interpreteerbare clusters	Gekozen
Zonder outliers - 3 clusters	47	Te grof; grote cluster bevat gemeenten met sterk uiteenlopend profiel	Onvoldoende
Zonder outliers - 4 clusters	47	Goede differentiatie naar welvaart, kwetsbaarheid en gezinsdruk	Gekozen
Zonder outliers - 5 clusters	47	Overmatige fragmentatie; kleine clusters moeilijk te interpreteren	Onvoldoende

Bron: Bewerking Panteia

A.4 Validiteitsmetrieken

De kwaliteit van de clusteroplossingen is beoordeeld aan de hand van drie gangbare statistieken: de silhouettescore, de Calinski-Harabasz-score en de Davies-Bouldin-score. Tabel A4 toont de uitkomsten voor de twee gekozen oplossingen.

Tabel A4 - Validiteitsscore

Oplossing	Silhouettescore (0–1, hoger = beter)	Calinski-Harabasz (hoger = beter)	Davies-Bouldin (lager = beter)
Zonder outliers — 4 clusters (n=47)	0,347	24,1	0,831
Met outliers — 5 clusters (n=50)	0,297	17,6	0,797

Bron: CBS Statline, bewerking Panteia

De vierclusteroplossing zonder outliers scoort op alle drie de statistieken beter dan de vijfclusteroplossing inclusief outliers. De silhouettescore van 0,347 duidt op een matige tot redelijke clusterscheiding, een score die realistisch is voor sociaaleconomische data waarbij gemeenten op een continuum liggen. De hogere Calinski-Harabasz-score bevestigt dat de clusters intern homogener en onderling goed te onderscheiden zijn.

A.5 Clusterprofielen: gemiddelde factorscores

Tabel A5 toont de gemiddelde scores op de drie componenten per cluster voor de vierclusteroplossing zonder outliers. Een positieve score op component 1 duidt op meer sociaaleconomische kwetsbaarheid; een positieve score op component 2 op meer welvaart; een positieve score op component 3 op meer gezins- en arbeidsmarktkwetsbaarheid. Het gemiddelde over alle gemeenten is per component gelijk aan 0.

Tabel A5 - Gemiddelde componentscores per cluster (vierclusteroplossing zonder outliers)

Cluster	n	Comp. 1: Soc. kwetsb.	Comp. 2: Welvaart	Comp. 3: Gezins- en arb.kw.
Cluster 1: Rustige groep met beperkte problematiek	19	-0,45	+0,10	-0,81
Cluster 2: Verstedelijkt, meer sociale kwetsbaarheid	18	+0,21	-0,58	+0,71
Cluster 3: Studentensteden (Leiden en Delft)	2	+1,46	-1,53	-1,88
Cluster 4: Vermogende randgemeenten met gezinsdruk	8	-0,84	+0,89	+0,81

Bron: CBS Statline, bewerking Panteia

Tabel A6 toont de gemiddelde scores voor de vijfclusteroplossing inclusief outliers.

Tabel A6 - Gemiddelde componentscores per cluster (vierclusteroplossing zonder outliers)

Cluster	n	Comp. 1: Soc. kwetsb.	Comp. 2: Welvaart	Comp. 3: Gezins- en arb.kw.
Cluster 1: Studentensteden (Leiden en Delft)	2	+1,46	-1,53	-1,88
Cluster 2: Brede middengroep met relatief beperkte problematiek	25	-0,46	-0,08	-0,59
Cluster 3: Wassenaar (outlier: vermogen + migratieprofiel)	1	+2,56	+4,02	-0,87
Cluster 4: Rotterdam en Den Haag (G2-outliers)	2	+3,01	+0,18	+0,38
Cluster 5: Stedelijke randgemeenten met gezinsdruk	20	-0,01	+0,03	+0,93

Bron: CBS Statline, bewerking Panteia

A.6 Factorscores per gemeente

Tabel A7 toont de factorscores op de drie componenten voor alle 50 Zuid-Hollandse gemeenten, gesorteerd op clusterindeling (viercluster zonder outliers). Positieve scores duiden op meer kwetsbaarheid (component 1 en 3) of meer welvaart (component 2); negatieve scores op het tegenovergestelde.

Tabel A7 - Factorscores per gemeente (gesorteerd op vierclusteroplossing)

Gemeente	Cluster	Comp. 1: Soc. kwetsb.	Comp. 2: Welvaart	Comp. 3: Gezins-/arb.kw.
Teylingen	1	-0,73	+0,48	-0,07
Alphen aan den Rijn	1	-0,45	-0,26	-0,09
Leiderdorp	1	-0,42	-0,16	-0,19
Hoeksche Waard	1	-0,71	+0,29	-0,37
Noordwijk	1	+0,15	+0,87	-0,40
Lisse	1	-0,48	-0,44	-0,43
Zoeterwoude	1	-0,85	+0,40	-0,47
Alblasserdam	1	-0,22	-0,85	-0,56
Midden-Delfland	1	-0,55	+1,42	-0,69
Sliedrecht	1	-0,31	-1,24	-0,76
Katwijk	1	-0,86	-0,71	-0,87
Bodegraven-Reeuwijk	1	-0,15	+1,10	-0,92
Kaag en Braassem	1	-0,21	+0,33	-1,03
Westland	1	-0,26	+0,29	-1,28
Goeree-Overflakkee	1	-0,50	-0,40	-1,29
Molenlanden	1	-0,64	+0,68	-1,38
Nieuwkoop	1	-0,29	+1,00	-1,45
Krimpenerwaard	1	-0,28	-0,24	-1,50
Hardinxveld-Giessendam	1	-0,75	-0,62	-1,67
Capelle aan den IJssel	2	+0,62	-0,30	+1,94
Schiedam	2	+1,16	-0,25	+1,58
Nissewaard	2	-0,02	-1,18	+1,58
Zoetermeer	2	+0,03	-0,58	+1,54
Vlaardingen	2	+0,96	-0,84	+1,42
Maassluis	2	+0,26	-0,48	+1,07
Ridderkerk	2	-0,06	-0,71	+0,71
Zwijndrecht	2	+0,26	-0,98	+0,61
Rijswijk	2	+0,86	-0,36	+0,56
Voorne aan Zee	2	-0,21	-0,02	+0,52
Krimpen aan den IJssel	2	-0,22	-0,41	+0,44
Dordrecht	2	+0,77	-0,75	+0,35
Waddinxveen	2	-1,20	-0,67	+0,32
Papendrecht	2	-0,60	-0,83	+0,30
Leidschendam-Voorburg	2	+0,83	+0,36	+0,25
Hillegom	2	-0,63	-0,37	+0,17
Gouda	2	+0,51	-1,04	-0,12
Gorinchem	2	+0,39	-1,01	-0,40
Leiden	3	+1,17	-1,47	-1,86
Delft	3	+1,76	-1,58	-1,90
Lansingerland	4	-1,13	+1,75	+1,50
Albrandswaard	4	-1,03	+0,65	+1,16
Barendrecht	4	-0,79	+0,54	+0,97
Pijnacker-Nootdorp	4	-1,35	+0,89	+0,91
Oegstgeest	4	-0,29	+1,87	+0,91
Voorschoten	4	-0,15	+0,94	+0,39
Hendrik-Ido-Ambacht	4	-1,37	0,00	+0,33
Zuidplas	4	-0,66	+0,51	+0,30
Rotterdam	**Outlier**	+2,85	-0,32	+0,98
's-Gravenhage	**Outlier**	+3,17	+0,69	-0,21
Wassenaar	**Outlier**	+2,56	+4,02	-0,87

Bron: CBS Statline, bewerking Panteia. Kleurcodering: lichtgrijs = cluster 1, geel is cluster 2, oranje is cluster 3, blauw is cluster 4, oker zijn outliers.

Bijlage B - Armoedecijfers per gemeente

Tabel B1 - Aandeel huishoudens met tenminste 1 jaar een inkomen onder 101% van sociaal minimum, per jaar, per gemeente

Jaar	2019	2020	2021	2022	2023	2024	Δ 2019-2024*
Alblasserdam	5,1%	5,0%	4,7%	4,8%	5,6%	5,2%	0,1%
Albrandswaard	3,6%	4,2%	3,7%	3,6%	3,5%	3,9%	0,3%
Alphen aan den Rijn	4,2%	4,2%	4,1%	4,0%	4,1%	3,9%	-0,3%
Barendrecht	3,6%	3,5%	3,2%	3,2%	3,7%	3,8%	0,2%
Bodegraven-Reeuwijk	3,8%	3,7%	3,7%	3,5%	3,7%	3,6%	-0,2%
Capelle aan den IJssel	7,9%	7,8%	7,5%	7,2%	6,9%	7,1%	-0,8%
Delft	8,6%	8,6%	8,3%	8,1%	7,9%	7,3%	-1,3%
Dordrecht	8,1%	8,4%	7,9%	7,4%	7,6%	7,5%	-0,6%
Goeree-Overflakkee	4,1%	4,1%	3,8%	3,7%	3,7%	3,5%	-0,6%
Gorinchem	6,9%	7,0%	6,8%	6,5%	6,4%	6,3%	-0,6%
Gouda	6,7%	6,9%	6,5%	6,6%	6,5%	6,5%	-0,2%
's-Gravenhage (gemeente)	11,6%	11,6%	11,1%	10,8%	10,9%	10,9%	-0,7%
Hardinxveld-Giessendam	3,3%	3,5%	3,0%	3,1%	3,4%	3,6%	0,3%
Hendrik-Ido-Ambacht	3,7%	3,4%	3,5%	3,3%	3,5%	3,3%	-0,4%
Hillegom	4,0%	4,1%	3,7%	3,7%	3,7%	3,5%	-0,5%
Hoeksche Waard	3,6%	3,5%	3,3%	3,2%	3,3%	3,0%	-0,6%
Kaag en Braassem	3,8%	3,8%	3,6%	3,5%	3,7%	3,5%	-0,3%
Katwijk	4,5%	4,5%	4,1%	4,1%	4,1%	3,7%	-0,8%
Krimpen aan den IJssel	5,0%	5,1%	5,2%	4,9%	4,8%	4,9%	-0,1%
Krimpenerwaard	4,0%	4,2%	3,9%	3,7%	3,7%	3,6%	-0,4%
Lansingerland	3,5%	3,5%	3,3%	3,3%	3,2%	3,3%	-0,2%
Leiden	7,6%	7,6%	7,2%	7,0%	6,9%	6,9%	-0,7%
Leiderdorp	4,0%	4,2%	3,9%	3,8%	4,0%	3,9%	-0,1%
Leidschendam-Voorburg	6,7%	6,6%	6,5%	6,2%	6,3%	6,1%	-0,6%
Lisse	3,9%	3,7%	3,8%	3,6%	3,8%	3,6%	-0,3%
Maassluis	6,2%	6,3%	5,9%	6,0%	6,2%	5,9%	-0,3%
Midden-Delfland	2,7%	3,1%	3,1%	3,2%	3,3%	3,2%	0,5%
Molenlanden	3,2%	3,1%	3,0%	2,8%	3,0%	3,0%	-0,2%
Nieuwkoop	3,3%	3,3%	3,1%	2,9%	3,2%	3,1%	-0,2%
Nissewaard	6,6%	6,6%	6,0%	6,1%	6,0%	5,9%	-0,7%
Noordwijk	4,3%	4,3%	3,8%	3,8%	4,0%	3,9%	-0,4%
Oegstgeest	3,9%	4,0%	4,1%	3,8%	4,0%	3,6%	-0,3%
Papendrecht	4,4%	4,5%	4,4%	4,2%	4,3%	4,4%	0,0%
Pijnacker-Nootdorp	3,2%	3,2%	2,9%	2,8%	3,1%	2,9%	-0,3%
Ridderkerk	5,2%	5,2%	4,9%	5,0%	5,1%	5,3%	0,1%
Rijswijk (ZH.)	7,2%	7,0%	7,1%	6,7%	6,9%	6,9%	-0,3%
Rotterdam	13,5%	13,6%	13,1%	12,7%	12,6%	12,1%	-1,4%
Schiedam	8,8%	8,3%	8,0%	7,7%	7,8%	7,9%	-0,9%
Sliedrecht	5,2%	5,5%	5,0%	5,0%	5,2%	5,2%	0,0%
Teylingen	3,0%	3,2%	3,1%	3,2%	3,3%	3,0%	0,0%
Vlaardingen	8,2%	8,0%	7,5%	7,6%	7,6%	7,9%	-0,3%
Voorne aan Zee	4,6%	4,9%	4,6%	4,5%	4,8%	4,5%	-0,1%
Voorschoten	4,4%	4,2%	4,1%	4,1%	3,8%	4,0%	-0,4%
Waddinxveen	4,1%	3,9%	3,8%	3,9%	4,1%	3,7%	-0,4%
Wassenaar	5,7%	5,9%	6,0%	5,8%	5,8%	6,0%	0,3%
Westland	4,1%	4,0%	3,7%	3,6%	4,0%	4,0%	-0,1%
Zoetermeer	6,2%	6,1%	6,0%	5,8%	5,7%	5,4%	-0,8%
Zoeterwoude	2,9%	3,0%	2,6%	2,9%	2,9%	2,3%	-0,6%
Zuidplas	4,0%	4,0%	3,7%	3,6%	3,5%	3,7%	-0,3%
Zwijndrecht	6,4%	6,4%	6,2%	6,0%	6,2%	6,2%	-0,2%

Bron: CBS Statline, bewerking Panteia. * = verandering tussen 2019 en 2024 in procentpunten.

Tabel B2 - Aandeel huishoudens met langdurig (tenminste 4 jaar) een inkomen onder 101% van sociaal minimum, per jaar, per gemeente

Jaar	2019	2020	2021	2022	2023	2024	Δ 2019-2024*
Alblasserdam	2,1%	2,3%	2,4%	2,4%	2,3%	2,2%	0,1%
Albrandswaard	1,6%	1,7%	1,7%	1,7%	1,5%	1,6%	0,0%
Alphen aan den Rijn	1,8%	1,9%	1,9%	1,9%	1,8%	1,8%	0,0%
Barendrecht	1,4%	1,4%	1,4%	1,5%	1,5%	1,5%	0,1%
Bodegraven-Reeuwijk	1,4%	1,5%	1,4%	1,5%	1,4%	1,4%	0,0%
Capelle aan den IJssel	3,9%	4,0%	3,9%	3,9%	3,7%	3,6%	-0,3%
Delft	4,5%	4,7%	4,6%	4,6%	4,6%	4,3%	-0,2%
Dordrecht	4,1%	4,3%	4,3%	4,1%	4,0%	3,9%	-0,2%
Goeree-Overflakkee	1,5%	1,6%	1,7%	1,7%	1,6%	1,3%	-0,2%
Gorinchem	3,2%	3,3%	3,4%	3,4%	3,3%	3,2%	0,0%
Gouda	3,4%	3,4%	3,4%	3,4%	3,4%	3,4%	0,0%
's-Gravenhage (gemeente)	6,2%	6,3%	6,3%	6,2%	6,1%	6,1%	-0,1%
Hardinxveld-Giessendam	1,3%	1,5%	1,4%	1,3%	1,3%	1,2%	-0,1%
Hendrik-Ido-Ambacht	1,4%	1,4%	1,5%	1,5%	1,5%	1,5%	0,1%
Hillegom	1,6%	1,7%	1,6%	1,7%	1,5%	1,5%	-0,1%
Hoeksche Waard	1,3%	1,4%	1,5%	1,4%	1,4%	1,3%	0,0%
Kaag en Braassem	1,2%	1,4%	1,4%	1,4%	1,4%	1,2%	0,0%
Katwijk	2,0%	2,0%	2,1%	2,0%	1,8%	1,7%	-0,3%
Krimpen aan den IJssel	2,4%	2,4%	2,5%	2,4%	2,4%	2,4%	0,0%
Krimpenerwaard	1,6%	1,6%	1,6%	1,7%	1,6%	1,6%	0,0%
Lansingerland	1,3%	1,5%	1,5%	1,4%	1,4%	1,3%	0,0%
Leiden	3,7%	3,8%	3,7%	3,7%	3,7%	3,5%	-0,2%
Leiderdorp	1,9%	1,8%	1,8%	1,8%	1,8%	1,8%	-0,1%
Leidschendam-Voorburg	3,1%	3,3%	3,2%	3,3%	3,2%	3,2%	0,1%
Lisse	1,5%	1,6%	1,7%	1,7%	1,7%	1,6%	0,1%
Maassluis	2,9%	3,1%	2,9%	2,9%	2,8%	2,8%	-0,1%
Midden-Delfland	1,0%	1,0%	1,2%	1,2%	1,3%	1,1%	0,1%
Molenlanden	1,2%	1,2%	1,2%	1,2%	1,1%	1,1%	-0,1%
Nieuwkoop	1,1%	1,2%	1,2%	1,2%	1,3%	1,3%	0,2%
Nissewaard	3,2%	3,3%	3,2%	3,2%	3,0%	2,9%	-0,3%
Noordwijk	1,7%	1,7%	1,6%	1,5%	1,4%	1,4%	-0,3%
Oegstgeest	1,8%	1,8%	1,8%	1,8%	1,8%	1,7%	-0,1%
Papendrecht	1,9%	1,9%	1,9%	1,9%	2,0%	2,0%	0,1%
Pijnacker-Nootdorp	1,1%	1,1%	1,1%	1,1%	1,1%	1,0%	-0,1%
Ridderkerk	2,3%	2,4%	2,3%	2,2%	2,3%	2,3%	0,0%
Rijswijk (ZH.)	3,3%	3,5%	3,6%	3,5%	3,5%	3,4%	0,1%
Rotterdam	7,7%	7,9%	7,9%	7,8%	7,8%	7,6%	-0,1%
Schiedam	4,4%	4,4%	4,1%	4,0%	4,0%	3,9%	-0,5%
Sliedrecht	2,5%	2,7%	2,6%	2,5%	2,5%	2,5%	0,0%
Teylingen	1,1%	1,1%	1,2%	1,1%	1,1%	1,1%	0,0%
Vlaardingen	3,8%	4,0%	3,9%	3,9%	3,8%	3,7%	-0,1%
Voorne aan Zee	2,0%	2,1%	2,0%	2,0%	1,9%	1,9%	-0,1%
Voorschoten	2,1%	2,0%	2,0%	2,0%	1,7%	1,7%	-0,4%
Waddinxveen	1,6%	1,7%	1,6%	1,7%	1,5%	1,5%	-0,1%
Wassenaar	2,4%	2,4%	2,5%	2,6%	2,5%	2,4%	0,0%
Westland	1,7%	1,8%	1,7%	1,6%	1,6%	1,4%	-0,3%
Zoetermeer	3,0%	3,1%	3,1%	3,2%	3,0%	2,9%	-0,1%
Zoeterwoude	0,9%	1,0%	1,1%	1,1%	1,1%	0,8%	-0,1%
Zuidplas	1,6%	1,6%	1,6%	1,4%	1,4%	1,4%	-0,2%
Zwijndrecht	3,0%	3,2%	3,2%	3,2%	3,1%	3,1%	0,1%

Bron: CBS Statline, bewerking Panteia. * = verandering tussen 2019 en 2024 in procentpunten.

Tabel B3 - Aandeel aandachtsgroep: huishoudens met tenminste 1 jaar een inkomen tussen 101% en 130% van sociaal minimum, per jaar, per gemeente

Jaar	2019	2020	2021	2022	2023	2024	Δ 2019-2024*
Alblasserdam	9,7%	9,8%	9,6%	9,3%	9,2%	8,9%	-0,8%
Albrandswaard	5,5%	6,1%	5,3%	5,4%	5,5%	5,3%	-0,2%
Alphen aan den Rijn	6,8%	6,7%	6,4%	6,1%	6,0%	6,0%	-0,8%
Barendrecht	5,5%	5,7%	5,4%	5,3%	5,5%	5,5%	0,0%
Bodegraven-Reeuwijk	6,2%	6,2%	5,9%	5,9%	6,1%	5,8%	-0,4%
Capelle aan den IJssel	9,8%	9,5%	9,1%	8,8%	9,1%	8,7%	-1,1%
Delft	9,9%	9,8%	9,3%	8,9%	9,0%	9,0%	-0,9%
Dordrecht	9,9%	9,4%	9,2%	9,1%	8,9%	8,6%	-1,3%
Goeree-Overflakkee	8,1%	8,0%	7,7%	7,5%	7,4%	7,1%	-1,0%
Gorinchem	10,5%	10,2%	9,9%	9,6%	9,5%	9,2%	-1,3%
Gouda	9,3%	9,1%	9,0%	8,7%	8,7%	8,6%	-0,7%
's-Gravenhage (gemeente)	10,3%	10,2%	9,8%	9,3%	9,4%	8,9%	-1,4%
Hardinxveld-Giessendam	8,2%	8,4%	7,8%	7,5%	7,7%	7,2%	-1,0%
Hendrik-Ido-Ambacht	7,1%	7,2%	6,9%	6,4%	6,5%	6,2%	-0,9%
Hillegom	6,9%	6,7%	6,7%	6,2%	6,4%	6,5%	-0,4%
Hoeksche Waard	6,6%	6,6%	6,4%	6,4%	6,3%	6,3%	-0,3%
Kaag en Braassem	6,6%	6,8%	6,5%	6,5%	6,6%	6,4%	-0,2%
Katwijk	6,8%	6,9%	6,7%	7,1%	7,1%	6,7%	-0,1%
Krimpen aan den IJssel	9,0%	8,8%	8,6%	8,7%	8,9%	8,6%	-0,4%
Krimpenerwaard	7,6%	7,5%	7,3%	7,1%	7,1%	6,9%	-0,7%
Lansingerland	5,3%	5,3%	5,0%	4,7%	4,9%	4,7%	-0,6%
Leiden	9,7%	9,3%	9,1%	8,7%	8,6%	8,5%	-1,2%
Leiderdorp	6,4%	6,7%	6,6%	6,2%	6,0%	6,4%	0,0%
Leidschendam-Voorburg	7,7%	8,1%	7,6%	7,5%	7,6%	7,7%	0,0%
Lisse	7,7%	8,1%	7,3%	7,1%	7,1%	7,2%	-0,5%
Maassluis	8,8%	8,8%	8,7%	8,1%	8,3%	8,4%	-0,4%
Midden-Delfland	4,8%	4,7%	4,6%	4,6%	4,9%	5,0%	0,2%
Molenlanden	6,5%	6,5%	6,3%	6,3%	6,2%	6,0%	-0,5%
Nieuwkoop	5,8%	6,1%	5,4%	5,4%	5,5%	5,5%	-0,3%
Nissewaard	8,9%	8,9%	9,1%	8,5%	8,7%	8,6%	-0,3%
Noordwijk	6,7%	6,8%	6,7%	6,2%	6,2%	6,2%	-0,5%
Oegstgeest	4,5%	4,5%	4,3%	4,6%	4,4%	4,9%	0,4%
Papendrecht	8,1%	8,1%	7,8%	7,8%	7,6%	7,4%	-0,7%
Pijnacker-Nootdorp	5,0%	5,0%	4,7%	4,4%	4,5%	4,6%	-0,4%
Ridderkerk	9,5%	9,8%	9,3%	9,1%	9,0%	8,8%	-0,7%
Rijswijk (ZH.)	9,1%	9,3%	8,8%	8,6%	8,5%	8,7%	-0,4%
Rotterdam	11,8%	11,5%	11,1%	10,8%	10,5%	10,6%	-1,2%
Schiedam	10,5%	10,5%	9,9%	9,3%	9,4%	9,2%	-1,3%
Sliedrecht	9,2%	9,2%	8,9%	8,6%	8,3%	8,3%	-0,9%
Teylingen	5,9%	5,6%	5,1%	5,0%	5,0%	5,2%	-0,7%
Vlaardingen	10,7%	10,6%	10,6%	10,0%	10,0%	9,7%	-1,0%
Voorne aan Zee	7,1%	7,1%	6,9%	6,7%	6,7%	6,8%	-0,3%
Voorschoten	5,6%	5,7%	5,4%	5,3%	5,3%	5,2%	-0,4%
Waddinxveen	7,1%	7,2%	7,1%	6,4%	6,3%	6,4%	-0,7%
Wassenaar	7,4%	7,1%	7,0%	6,7%	7,0%	6,9%	-0,5%
Westland	6,9%	6,8%	6,4%	6,3%	6,4%	6,2%	-0,7%
Zoetermeer	8,0%	8,0%	7,6%	7,4%	7,5%	7,4%	-0,6%
Zoeterwoude	5,0%	4,9%	4,2%	4,2%	4,7%	4,5%	-0,5%
Zuidplas	6,8%	6,7%	6,3%	6,0%	6,0%	5,4%	-1,4%
Zwijndrecht	10,2%	10,1%	9,8%	9,6%	9,6%	9,2%	-1,0%

Bron: CBS Statline, bewerking Panteia. * = verandering tussen 2019 en 2024 in procentpunten.

Tabel B4 - Aandeel huishoudens met werk (loondienst/zelfstandige) als voornaamste inkomstenbron met een inkomen onder 101% van sociaal minimum, per jaar, per gemeente

Jaar	2019	2020	2021	2022	2023	2024	Δ 2019-2024*
Alblasserdam	1,1%	1,0%	0,7%	0,8%	0,9%	1,0%	-0,1%
Albrandswaard	0,9%	0,8%	0,8%	0,9%	0,6%	1,1%	0,2%
Alphen aan den Rijn	1,2%	1,0%	1,0%	1,0%	0,9%	1,0%	-0,2%
Barendrecht	1,0%	0,8%	0,8%	0,7%	1,0%	1,1%	0,1%
Bodegraven-Reeuwijk	1,3%	1,1%	1,2%	0,9%	1,2%	1,3%	0,0%
Capelle aan den IJssel	1,8%	1,4%	1,4%	1,5%	1,5%	1,6%	-0,2%
Delft	2,6%	2,2%	2,3%	2,1%	2,1%	2,3%	-0,3%
Dordrecht	1,4%	1,4%	1,3%	1,3%	1,3%	1,6%	0,2%
Goeree-Overflakkee	1,3%	1,2%	1,1%	1,0%	1,0%	1,0%	-0,3%
Gorinchem	1,7%	1,4%	1,4%	1,2%	1,3%	1,6%	-0,1%
Gouda	1,7%	1,4%	1,2%	1,4%	1,4%	1,4%	-0,3%
's-Gravenhage (gemeente)	3,1%	2,8%	2,7%	2,7%	2,9%	3,2%	0,1%
Hardinxveld-Giessendam	0,8%	0,9%	0,6%	0,6%	0,8%	0,8%	0,0%
Hendrik-Ido-Ambacht	0,9%	0,7%	0,7%	0,8%	0,7%	0,8%	-0,1%
Hillegom	1,2%	1,2%	1,1%	1,3%	1,2%	1,2%	0,0%
Hoeksche Waard	1,1%	0,9%	0,9%	0,9%	0,9%	0,9%	-0,2%
Kaag en Braassem	1,4%	1,4%	1,0%	1,1%	1,0%	1,0%	-0,4%
Katwijk	1,0%	1,1%	0,9%	1,1%	1,1%	1,1%	0,1%
Krimpen aan den IJssel	1,2%	1,0%	1,0%	0,9%	1,0%	1,1%	-0,1%
Krimpenerwaard	1,1%	1,2%	1,1%	1,0%	0,9%	1,1%	0,0%
Lansingerland	1,0%	0,9%	0,9%	0,9%	0,9%	1,1%	0,1%
Leiden	2,5%	2,3%	2,0%	2,0%	2,0%	2,4%	-0,1%
Leiderdorp	1,0%	0,9%	1,2%	0,9%	1,1%	1,0%	0,0%
Leidschendam-Voorburg	1,9%	1,7%	1,6%	1,5%	1,7%	1,8%	-0,1%
Lisse	1,3%	0,9%	1,0%	0,7%	1,0%	1,0%	-0,3%
Maassluis	1,5%	1,5%	1,3%	1,3%	1,5%	1,5%	0,0%
Midden-Delfland	0,7%	1,1%	1,1%	1,0%	1,0%	1,0%	0,3%
Molenlanden	1,0%	0,8%	0,9%	0,8%	0,8%	0,9%	-0,1%
Nieuwkoop	1,0%	1,0%	0,8%	0,9%	1,0%	1,0%	0,0%
Nissewaard	1,3%	1,2%	1,2%	1,2%	1,2%	1,3%	0,0%
Noordwijk	1,8%	1,7%	1,5%	1,4%	1,4%	1,4%	-0,4%
Oegstgeest	1,1%	1,0%	1,1%	1,0%	1,0%	1,2%	0,1%
Papendrecht	1,1%	0,9%	0,9%	0,8%	1,0%	1,0%	-0,1%
Pijnacker-Nootdorp	1,1%	1,0%	0,8%	0,7%	0,9%	1,0%	-0,1%
Ridderkerk	1,4%	1,0%	1,0%	1,1%	1,1%	1,5%	0,1%
Rijswijk (ZH.)	2,0%	1,7%	1,8%	1,6%	1,8%	1,9%	-0,1%
Rotterdam	2,9%	2,4%	2,3%	2,3%	2,5%	2,8%	-0,1%
Schiedam	2,5%	1,9%	2,1%	1,8%	2,0%	2,4%	-0,1%
Sliedrecht	1,0%	1,0%	0,9%	1,0%	1,1%	1,1%	0,1%
Teylingen	1,1%	1,0%	1,0%	1,0%	1,0%	1,1%	0,0%
Vlaardingen	1,9%	1,5%	1,5%	1,6%	1,8%	2,1%	0,2%
Voorne aan Zee	1,5%	1,5%	1,4%	1,3%	1,4%	1,4%	-0,1%
Voorschoten	1,5%	1,1%	1,2%	1,0%	1,0%	1,3%	-0,2%
Waddinxveen	1,3%	0,9%	0,8%	0,9%	1,0%	1,1%	-0,2%
Wassenaar	2,1%	2,1%	2,5%	2,4%	2,2%	2,5%	0,4%
Westland	1,3%	0,9%	1,0%	1,0%	1,1%	1,1%	-0,2%
Zoetermeer	1,4%	1,2%	1,2%	1,2%	1,2%	1,4%	0,0%
Zoeterwoude	1,2%	0,8%	1,0%	0,8%	0,8%	0,6%	-0,6%
Zuidplas	1,1%	1,0%	1,0%	0,8%	1,1%	1,2%	0,1%
Zwijndrecht	1,4%	1,3%	1,1%	1,1%	1,4%	1,4%	0,0%

Bron: CBS Statline, bewerking Panteia. * = verandering tussen 2019 en 2024 in procentpunten.

Tabel B5 - Mediaan vermogen van huishoudens (in duizenden euro's), per jaar, per gemeente

Jaar	2019	2020	2021	2022	2023	2024
Alblasserdam	56,9	70	94,5	143,1	144	153,3
Albrandswaard	101,6	121,3	161,3	238,2	247,7	254,5
Alphen aan den Rijn	68	82,7	111,5	170,8	173	180,4
Barendrecht	105,2	133,8	169,7	240,1	238,6	246,4
Bodegraven-Reeuwijk	149,6	171,1	208,4	273,8	271,7	278,1
Capelle aan den IJssel	33,6	49,4	66,7	107,3	101,1	117
Delft	10,8	12,6	16	17,4	16,9	17,4
Dordrecht	31,5	43,3	67,9	106,8	109,2	113,7
Goeree-Overflakkee	80,9	91,2	114	171,3	183,9	191,7
Gorinchem	29,6	37,6	53,1	79,3	87,4	97,5
Gouda	41,9	52,8	78,1	127,8	126,7	128,3
's-Gravenhage (gemeente)	13,5	16,8	22,5	24,8	23,1	24,1
Hardinxveld-Giessendam	102,9	117,1	142,2	195,4	193,8	211,5
Hendrik-Ido-Ambacht	83,8	111	147,5	211,3	217,7	229,2
Hillegom	87,3	115,9	158,7	221,4	227,1	225,2
Hoeksche Waard	104,7	119	144,9	205,4	207,6	219,2
Kaag en Braassem	137,3	161,1	194,3	268,3	277,5	286,3
Katwijk	122,5	148,8	179,6	246,5	248,4	258,8
Krimpen aan den IJssel	70,1	84,9	114,7	170	160,5	174,7
Krimpenerwaard	103,9	119,4	152,9	221,2	227,1	231,7
Lansingerland	151	181,1	226	299,9	306,8	316,5
Leiden	17,3	19,8	24,9	26,5	26,2	25,1
Leiderdorp	114,6	137,1	174,2	236,2	239,5	237,1
Leidschendam-Voorburg	68,7	82,7	115,3	165,9	152	153,4
Lisse	95,2	122,6	153,2	231,4	217	210,4
Maassluis	36,3	43	64,5	105,2	96,2	106,7
Midden-Delfland	193,9	224,4	272,9	354,7	344,2	351,8
Molenlanden	143,6	152	187,6	257,3	251,5	269,7
Nieuwkoop	158,4	178,9	213	286,8	301,2	318,9
Nissewaard	29,9	41,6	61,6	107,3	102,9	100,9
Noordwijk	116,1	136,6	178,7	264,4	255,6	249,2
Oegstgeest	203,5	240,7	294,3	389	379,7	375,8
Papendrecht	63,7	79,5	110,8	158,8	166,4	177,6
Pijnacker-Nootdorp	144,8	169,5	211,3	298,9	310,3	323
Ridderkerk	44	57	81	124,9	122,8	127,3
Rijswijk (ZH.)	36,7	51,3	64,5	91	87,8	77,3
Rotterdam	6	7,5	10,5	11,9	11,5	12,7
Schiedam	14,7	23,9	38,1	55,5	49,1	48,6
Sliedrecht	57,2	70,3	93,7	131,4	136,2	142,9
Teylingen	127	153,4	192	274,7	267,2	267,7
Vlaardingen	20,4	26,1	38,9	56,7	50,7	48
Voorne aan Zee	64,8	82,9	111,1	171,8	177,9	186
Voorschoten	162,9	189,5	229,7	311,7	314,6	319,2
Waddinxveen	67,6	93,3	118,3	186,8	187,5	196,6
Wassenaar	192,5	219,5	238,2	336,9	330,1	317,4
Westland	117,7	140	180,4	256,7	243,6	255,2
Zoetermeer	35,4	51,1	71,2	124,2	132,9	124,8
Zoeterwoude	203,5	231,2	259,2	340	324,3	312
Zuidplas	106,2	125,2	158,8	230	242,7	250,9
Zwijndrecht	38,2	50,3	74,9	114,6	116,7	121,6

Bron: CBS Statline.

Tabel B6 - Aantal bijstandsuitkeringen als percentage van totale bevolking, per jaar, per gemeente

Jaar	2019	2020	2021	2022	2023	2024	2025	Δ 2019-2025*
Alblasserdam	1,6%	1,6%	1,7%	1,7%	1,6%	1,6%	1,8%	0,2%
Albrandswaard	1,1%	1,1%	1,2%	1,1%	1,1%	1,1%	1,1%	0,0%
Alphen aan den Rijn	1,5%	1,4%	1,5%	1,4%	1,4%	1,4%	1,5%	0,0%
Barendrecht	1,1%	1,0%	1,1%	1,0%	1,1%	1,3%	1,3%	0,2%
Bodegraven-Reeuwijk	0,8%	0,8%	0,9%	0,9%	0,9%	1,0%	0,9%	0,1%
Capelle aan den IJssel	3,3%	3,0%	3,1%	2,9%	2,8%	2,9%	2,8%	-0,5%
Delft	3,0%	3,0%	3,0%	2,9%	2,8%	2,8%	2,8%	-0,2%
Dordrecht	3,3%	3,2%	3,3%	3,1%	3,0%	3,0%	3,1%	-0,2%
Goeree-Overflakkee	0,9%	0,9%	0,9%	0,9%	0,9%	0,9%	1,0%	0,1%
Gorinchem	2,3%	2,2%	2,4%	2,3%	2,2%	2,1%	2,2%	-0,1%
Gouda	2,5%	2,4%	2,5%	2,5%	2,5%	2,5%	2,5%	0,0%
's-Gravenhage (gemeente)	4,8%	4,6%	4,7%	4,4%	4,2%	4,1%	4,1%	-0,7%
Hardinxveld-Giessendam	0,8%	0,8%	0,9%	0,9%	1,0%	1,0%	1,2%	0,4%
Hendrik-Ido-Ambacht	1,1%	1,1%	1,1%	1,1%	1,2%	1,1%	1,1%	0,0%
Hillegom	1,1%	1,1%	1,1%	1,1%	1,1%	1,1%	1,1%	0,0%
Hoeksche Waard	0,9%	0,9%	0,9%	0,9%	0,9%	1,0%	1,0%	0,1%
Kaag en Braassem	0,9%	0,8%	1,0%	0,9%	1,0%	1,0%	0,9%	0,0%
Katwijk	1,3%	1,3%	1,3%	1,3%	1,2%	1,2%	1,2%	-0,1%
Krimpen aan den IJssel	1,7%	1,7%	1,8%	1,8%	1,8%	1,9%	1,9%	0,2%
Krimpenerwaard	1,2%	1,1%	1,2%	1,2%	1,1%	1,2%	1,2%	0,0%
Lansingerland	0,9%	0,9%	1,0%	1,0%	1,0%	1,0%	1,0%	0,1%
Leiden	2,7%	2,6%	2,7%	2,5%	2,5%	2,4%	2,4%	-0,3%
Leiderdorp	1,5%	1,4%	1,4%	1,4%	1,3%	1,3%	1,4%	-0,1%
Leidschendam-Voorburg	2,6%	2,5%	2,6%	2,5%	2,4%	2,4%	2,4%	-0,2%
Lisse	1,0%	0,9%	1,0%	1,0%	1,0%	1,0%	1,1%	0,1%
Maassluis	2,6%	2,5%	2,4%	2,4%	2,3%	2,4%	2,4%	-0,2%
Midden-Delfland	0,8%	0,7%	0,8%	0,8%	0,9%	0,9%	0,9%	0,1%
Molenlanden	0,7%	0,7%	0,7%	0,7%	0,7%	0,8%	0,8%	0,1%
Nieuwkoop	0,7%	0,8%	0,8%	0,9%	0,8%	0,8%	0,9%	0,2%
Nissewaard	2,7%	2,6%	2,7%	2,5%	2,5%	2,5%	2,5%	-0,2%
Noordwijk	1,0%	1,0%	1,1%	1,0%	1,0%	1,0%	1,1%	0,1%
Oegstgeest	1,3%	1,3%	1,3%	1,3%	1,3%	1,3%	1,3%	0,0%
Papendrecht	1,6%	1,6%	1,7%	1,6%	1,6%	1,6%	1,7%	0,1%
Pijnacker-Nootdorp	0,9%	0,9%	0,8%	0,8%	0,8%	0,8%	0,9%	0,0%
Ridderkerk	1,8%	1,9%	2,1%	2,0%	2,0%	2,0%	2,1%	0,3%
Rijswijk (ZH.)	2,7%	2,7%	2,8%	2,7%	2,6%	2,6%	2,5%	-0,2%
Rotterdam	5,9%	5,6%	6,0%	5,7%	5,5%	5,4%	5,3%	-0,6%
Schiedam	3,3%	3,1%	3,2%	3,0%	2,9%	2,9%	3,0%	-0,3%
Sliedrecht	1,7%	1,7%	1,8%	1,9%	1,8%	1,9%	2,0%	0,3%
Teylingen	0,8%	0,7%	0,8%	0,8%	0,8%	0,8%	0,8%	0,0%
Vlaardingen	3,4%	3,2%	3,3%	3,2%	3,1%	3,1%	3,2%	-0,2%
Voorne aan Zee	1,5%	1,5%	1,5%	1,4%	1,4%	1,4%	1,4%	-0,1%
Voorschoten	1,2%	1,2%	1,2%	1,2%	1,2%	1,2%	1,2%	0,0%
Waddinxveen	1,2%	1,1%	1,1%	1,1%	1,0%	1,1%	1,2%	0,0%
Wassenaar	1,5%	1,4%	1,3%	1,4%	1,3%	1,4%	1,4%	-0,1%
Westland	1,1%	1,1%	1,1%	1,1%	1,0%	1,1%	1,1%	0,0%
Zoetermeer	2,6%	2,5%	2,5%	2,5%	2,4%	2,4%	2,4%	-0,2%
Zoeterwoude	0,6%	0,6%	0,6%	0,6%	0,6%	0,6%	0,7%	0,1%
Zuidplas	1,2%	1,1%	1,2%	1,2%	1,1%	1,1%	1,2%	0,0%
Zwijndrecht	2,6%	2,5%	2,6%	2,6%	2,5%	2,6%	2,6%	0,0%

Bron: CBS Statline, bewerking Panteia. * = verandering tussen 2019 en 2025 in procentpunten.

Tabel B7 - Werkloosheidspercentage per jaar, per gemeente

Jaar	2019	2020	2021	2022	2023	2024	2025	Δ 2019-2025*
Alblasserdam	3,9%	4,5%	3,7%	3,1%	3,1%	3,2%	3,2%	-0,7%
Albrandswaard	3,8%	4,2%	3,6%	3,0%	3,0%	3,2%	3,4%	-0,4%
Alphen aan den Rijn	4,0%	4,6%	3,7%	3,1%	3,0%	3,3%	3,4%	-0,6%
Barendrecht	3,7%	4,4%	3,9%	3,4%	3,2%	3,4%	3,7%	0,0%
Bodegraven-Reeuwijk	3,6%	4,0%	3,0%	2,7%	2,9%	2,8%	2,9%	-0,7%
Capelle aan den IJssel	5,3%	5,4%	5,0%	3,9%	4,1%	4,0%	4,5%	-0,8%
Delft	5,2%	5,8%	5,9%	4,5%	4,6%	5,2%	5,6%	0,4%
Dordrecht	5,1%	5,6%	4,7%	3,8%	3,7%	4,0%	4,3%	-0,8%
Goeree-Overflakkee	3,5%	3,8%	2,8%	2,7%	2,7%	2,8%	2,8%	-0,7%
Gorinchem	4,3%	4,7%	4,4%	3,4%	3,4%	3,5%	4,0%	-0,3%
Gouda	4,8%	4,8%	4,6%	3,6%	3,5%	3,6%	3,8%	-1,0%
's-Gravenhage (gemeente)	6,2%	6,5%	6,2%	4,7%	4,7%	4,9%	5,7%	-0,5%
Hardinxveld-Giessendam	3,4%	3,7%	2,9%	2,7%	2,7%	2,9%	3,0%	-0,4%
Hendrik-Ido-Ambacht	3,5%	4,0%	3,2%	2,9%	2,9%	3,0%	3,2%	-0,3%
Hillegom	3,7%	4,2%	3,5%	3,0%	3,0%	3,2%	3,3%	-0,4%
Hoeksche Waard	3,7%	4,0%	3,5%	2,7%	2,7%	2,9%	2,8%	-0,9%
Kaag en Braassem	3,4%	3,8%	3,4%	2,8%	2,8%	3,0%	2,9%	-0,5%
Katwijk	3,6%	3,8%	3,2%	2,9%	2,8%	2,9%	3,1%	-0,5%
Krimpen aan den IJssel	4,0%	4,4%	3,6%	3,3%	3,2%	3,4%	3,4%	-0,6%
Krimpenerwaard	3,6%	4,1%	3,1%	2,9%	2,9%	2,8%	3,1%	-0,5%
Lansingerland	3,6%	3,9%	3,4%	3,0%	2,9%	3,0%	3,1%	-0,5%
Leiden	5,1%	5,5%	4,6%	4,1%	4,1%	4,5%	5,0%	-0,1%
Leiderdorp	3,9%	4,3%	4,0%	3,3%	3,1%	3,2%	3,3%	-0,6%
Leidschendam-Voorburg	4,7%	5,2%	4,0%	3,6%	3,5%	3,7%	4,3%	-0,4%
Lisse	3,8%	4,0%	3,2%	2,9%	2,9%	3,0%	3,3%	-0,5%
Maassluis	4,5%	5,0%	4,2%	3,7%	3,6%	3,8%	4,0%	-0,5%
Midden-Delfland	3,4%	3,7%	2,8%	2,6%	2,6%	2,7%	2,9%	-0,5%
Molenlanden	3,4%	3,8%	3,0%	2,7%	2,6%	2,8%	2,7%	-0,7%
Nieuwkoop	3,3%	3,7%	2,9%	2,7%	2,7%	2,7%	3,0%	-0,3%
Nissewaard	5,1%	5,2%	4,6%	3,5%	3,6%	3,6%	3,8%	-1,3%
Noordwijk	3,8%	4,1%	3,5%	3,1%	2,9%	3,1%	3,2%	-0,6%
Oegstgeest	3,7%	4,2%	3,5%	3,1%	3,1%	3,2%	3,3%	-0,4%
Papendrecht	3,9%	4,3%	3,9%	3,1%	3,2%	3,4%	3,3%	-0,6%
Pijnacker-Nootdorp	3,6%	4,0%	3,3%	2,8%	3,0%	3,1%	3,4%	-0,2%
Ridderkerk	4,3%	4,6%	4,6%	3,3%	3,4%	3,4%	3,6%	-0,7%
Rijswijk (ZH.)	4,9%	5,3%	4,9%	3,8%	3,8%	3,8%	4,2%	-0,7%
Rotterdam	7,1%	6,8%	7,3%	5,3%	5,3%	5,4%	6,4%	-0,7%
Schiedam	5,4%	5,8%	5,2%	4,4%	4,1%	4,2%	4,8%	-0,6%
Sliedrecht	4,1%	4,3%	3,7%	3,1%	3,1%	3,2%	3,3%	-0,8%
Teylingen	3,6%	3,9%	3,4%	2,9%	2,9%	3,0%	3,2%	-0,4%
Vlaardingen	5,0%	5,3%	4,7%	4,2%	4,0%	3,9%	4,4%	-0,6%
Voorne aan Zee	3,9%	4,2%	3,5%	3,2%	3,1%	3,2%	3,2%	-0,7%
Voorschoten	3,9%	4,2%	3,5%	3,1%	3,1%	3,2%	3,2%	-0,7%
Waddinxveen	3,7%	4,1%	3,2%	3,0%	2,9%	3,0%	3,4%	-0,3%
Wassenaar	4,3%	4,8%	4,1%	3,4%	3,5%	3,7%	3,8%	-0,5%
Westland	3,5%	3,7%	3,0%	2,7%	2,7%	2,9%	3,0%	-0,5%
Zoetermeer	4,6%	5,2%	4,9%	3,9%	3,7%	3,8%	4,1%	-0,5%
Zoeterwoude	3,3%	3,7%	3,0%	2,8%	2,7%	2,9%	3,0%	-0,3%
Zuidplas	3,7%	4,2%	3,3%	2,9%	2,9%	2,8%	3,3%	-0,4%
Zwijndrecht	4,6%	5,0%	3,9%	3,4%	3,5%	3,6%	3,8%	-0,8%

Bron: CBS Statline, bewerking Panteia. * = verandering tussen 2019 en 2025 in procentpunten.

Tabel B8 - Netto arbeidsparticipatie per jaar, per gemeente

Jaar	2019	2020	2021	2022	2023	2024	2025	Δ 2019-2025*
Alblasserdam	71,9%	71,8%	72,9%	74,8%	75,6%	74,7%	74,8%	2,9%
Albrandswaard	74,1%	72,8%	73,6%	75,6%	76,4%	76,2%	76,2%	2,1%
Alphen aan den Rijn	71,3%	71,6%	72,6%	75,5%	76,0%	75,3%	75,9%	4,6%
Barendrecht	74,4%	72,3%	73,3%	74,3%	75,4%	75,3%	75,0%	0,6%
Bodegraven-Reeuwijk	72,7%	72,8%	74,0%	75,5%	75,7%	76,1%	76,5%	3,8%
Capelle aan den IJssel	68,1%	67,0%	68,5%	70,3%	71,2%	71,5%	71,0%	2,9%
Delft	68,1%	65,7%	66,9%	69,3%	72,0%	70,7%	69,9%	1,8%
Dordrecht	67,8%	67,0%	69,1%	70,2%	72,0%	71,8%	71,7%	3,9%
Goeree-Overflakkee	71,4%	71,1%	73,6%	74,1%	75,4%	75,5%	74,9%	3,5%
Gorinchem	71,3%	70,7%	70,6%	73,0%	74,0%	73,9%	73,1%	1,8%
Gouda	70,2%	69,9%	70,6%	72,3%	73,0%	72,7%	72,8%	2,6%
's-Gravenhage (gemeente)	66,2%	65,4%	65,1%	67,4%	69,3%	68,8%	69,1%	2,9%
Hardinxveld-Giessendam	74,1%	73,4%	75,0%	75,9%	77,2%	77,3%	77,5%	3,4%
Hendrik-Ido-Ambacht	74,4%	74,6%	75,4%	76,9%	77,8%	78,2%	77,7%	3,3%
Hillegom	73,5%	72,5%	73,1%	74,2%	75,5%	75,7%	76,1%	2,6%
Hoeksche Waard	71,3%	70,6%	72,1%	73,6%	75,3%	75,6%	75,5%	4,2%
Kaag en Braassem	73,7%	73,9%	73,3%	75,3%	76,5%	76,0%	76,4%	2,7%
Katwijk	74,2%	73,1%	74,2%	75,6%	77,0%	76,9%	76,8%	2,6%
Krimpen aan den IJssel	70,1%	69,7%	71,1%	72,6%	73,6%	73,4%	73,6%	3,5%
Krimpenerwaard	71,4%	70,2%	72,4%	74,1%	75,1%	75,7%	75,4%	4,0%
Lansingerland	75,7%	76,5%	75,6%	77,7%	77,8%	77,9%	77,9%	2,2%
Leiden	70,6%	69,4%	70,8%	72,9%	74,3%	72,9%	73,9%	3,3%
Leiderdorp	70,7%	70,2%	71,3%	73,1%	74,6%	74,9%	75,2%	4,5%
Leidschendam-Voorburg	68,8%	68,5%	68,4%	70,8%	72,2%	72,2%	71,7%	2,9%
Lisse	72,9%	72,7%	73,2%	74,3%	75,4%	75,4%	75,2%	2,3%
Maassluis	68,5%	68,2%	69,0%	71,1%	71,9%	71,8%	72,4%	3,9%
Midden-Delfland	75,7%	74,2%	75,0%	76,6%	77,0%	76,8%	76,5%	0,8%
Molenlanden	73,2%	73,0%	73,7%	76,0%	77,1%	77,6%	77,8%	4,6%
Nieuwkoop	74,1%	73,0%	74,2%	75,5%	76,3%	76,6%	75,9%	1,8%
Nissewaard	68,6%	68,3%	68,8%	69,5%	71,0%	71,3%	71,2%	2,6%
Noordwijk	72,3%	71,0%	72,0%	73,6%	75,1%	75,3%	75,1%	2,8%
Oegstgeest	73,0%	71,9%	72,5%	74,2%	75,4%	75,1%	75,7%	2,7%
Papendrecht	71,9%	70,8%	71,6%	73,6%	73,9%	74,3%	74,3%	2,4%
Pijnacker-Nootdorp	75,9%	75,0%	75,7%	77,4%	78,5%	78,3%	78,5%	2,6%
Ridderkerk	69,5%	69,6%	69,7%	72,1%	72,8%	73,0%	72,6%	3,1%
Rijswijk (ZH.)	67,7%	67,7%	68,4%	69,6%	71,1%	72,4%	72,0%	4,3%
Rotterdam	65,0%	64,8%	65,9%	68,2%	69,4%	69,3%	68,6%	3,6%
Schiedam	68,2%	69,6%	68,8%	70,4%	72,0%	72,3%	71,9%	3,7%
Sliedrecht	71,4%	70,5%	72,8%	73,8%	75,0%	74,9%	74,9%	3,5%
Teylingen	75,0%	74,0%	74,3%	76,0%	77,1%	76,7%	76,7%	1,7%
Vlaardingen	68,6%	67,9%	68,1%	69,8%	71,7%	71,3%	71,3%	2,7%
Voorne aan Zee	69,7%	69,5%	70,4%	71,5%	72,2%	72,7%	73,4%	3,7%
Voorschoten	70,9%	70,6%	71,5%	72,4%	73,6%	73,1%	74,0%	3,1%
Waddinxveen	72,6%	72,8%	74,2%	75,4%	76,9%	77,7%	77,4%	4,8%
Wassenaar	66,0%	66,3%	66,3%	69,0%	70,0%	70,7%	70,7%	4,7%
Westland	74,6%	74,9%	74,7%	77,3%	77,9%	77,2%	76,4%	1,8%
Zoetermeer	69,5%	68,1%	69,1%	70,4%	71,6%	72,1%	71,5%	2,0%
Zoeterwoude	74,3%	74,5%	74,5%	76,2%	76,9%	77,1%	77,7%	3,4%
Zuidplas	74,5%	74,3%	73,8%	75,0%	76,4%	76,6%	76,8%	2,3%
Zwijndrecht	68,8%	68,3%	69,6%	71,0%	72,0%	72,3%	72,5%	3,4%

Bron: CBS Statline, bewerking Panteia. * = verandering tussen 2019 en 2025 in procentpunten.

Colofon
Dit is een uitgave van de provincie Zuid-Holland
Zomer 2026

Provincie Zuid-Holland
Postbus 90602
2509 LP Den Haag
www.Zuid-Holland.nl

Opdrachtgever
Provincie Zuid-Holland

Auteurs
Aram Klijn, Marijke Beulen, Sjoerd Bos,
Paul Vroonhof

Vormgeving en productie
Vakteam Grafimedia,
provincie Zuid-Holland

260703040